

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**YAZILI KAYNAKLAR ARKEOLOJİK VERİLER
IŞIĞINDA ROMA ÖLÜ KÜLTÜNDEKİ RİTÜELLER**

Buse BURSALIOĞLU

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Didem DEMİRALP

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
KLASİK ARKEOLOJİ BİLİM DALI**

EKİM 2024

**YAZILI KAYNAKLAR ARKEOLOJİK VERİLER IŞIĞINDA ROMA
ÖLÜ KÜLTÜNDEKİ RİTÜELLER**

Buse BURSALIOĞLU

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
KLASİK ARKEOLOJİ BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

EKİM 2024

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarımı kabullendiğimi beyan ederim.

Buse BURSALIOĞLU

07/10/2024

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Buse BURSALIOĞLU tarafından hazırlanan “Yazılı Kaynaklar Arkeolojik Veriler Işığında Roma Ölü Kültündeki Ritüeller” başlıklı tez çalışması 07/10/2024 tarih ve 11:00 saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak **KABUL** edilmiştir.

	Kabul	Ret
Başkan:Doç. Dr. Yusuf ALBAYRAK Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	☒	☐
Üye: Dr. Öğr. Üyesi Didem DEMİRALP Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	☒	☐
Üye:Dr. Öğr. Üyesi Umut KAPUCI Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	☒	☐

YAZILI KAYNAKLAR ARKEOLOJİK VERİLER IŞIĞINDA ROMA ÖLÜ
KÜLTÜNDEKİ RİTÜELLER
(Yüksek Lisans Tezi)

Buse BURSALIOĞLU

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ekim 2024

ÖZET

Günümüzde ulusal kamuoyunun büyük kısmı dini konularla ilgilenmektedir. İnsanların her dönemde inanışlara verdiği önem yadsınamaz. Bu çalışmada, Roma toplumlarının dini yaşantıları ele alınmıştır. Roma'nın ölü kültü ritüelleri, yazılı kaynaklar ve arkeolojik veriler ışığında incelenmiştir. Ölü kültü, ölüm sonrası süreçleri ve ritüelleri kapsar. Roma festivalleri, Parentalia, Feralia ve Lemuria gibi alt başlıklarda detaylandırılmıştır. Galyalı savaşçı Andematunnum'un vasiyeti, Roma ölü kültü hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Araştırmanın amacı, Roma'nın ölü gömme ritüelleri ve festivallerinin toplumsal değerlerini ve tarihsel süreçlerini anlamaktır. Antik metinler, arkeolojik buluntular ve modern araştırmalar kullanılarak ritüellerin sosyo-kültürel ve toplumsal etkileri incelenmiştir. Tezde elde edilen bulgular, Roma festivallerinin toplumsal birlikteliği artırarak sosyal hiyerarşiyi sürdürdüğünü ve dini inançları pekiştirdiğini göstermektedir. Parentalia gibi aile festivalleri, bireyler arasında birlikteliği sağlarken, Lemuria gibi ritüeller toplumsal korkuları ve endişeleri yatıştırmıştır. Bütün bu festivallerin amacı, ölmüş ataların ruhlarını anmak ve onların huzurunu sağlamaktır. Ayrıca, siyasi, resmi ve ulusal özellikler gösteren festivaller de düzenlenmiştir. Bu çalışmanın amacı, yazılı kaynaklar ve arkeolojik veriler ışığında Roma'nın festivalleri ve ölü kültürünü incelemektir.

Bilim Kodu : 118006
Anahtar Kelimeler : Arkeoloji, Roma festivalleri, Ölü kültü, Ritüel, Arkeolojik bulgular.
Sayfa Adedi : 109
Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Didem DEMİRALP

RITUALS IN THE ROMAN DEATH CULT IN THE LIGHT OF WRITTEN SOURCES
AND ARCHAEOLOGICAL EVIDENCE

(M. Sc. Thesis)

Buse BURSALIOĞLU

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

October 2024

ABSTRACT

In the modern era, a significant proportion of public discourse concerns religious topics. Throughout history, the importance of beliefs has been evident. This study examines the religious life of Roman societies. The death cult rituals of Rome are analysed through written sources and archaeological data. The death cult encompasses all details following the announcement of death. Roman festivals, detailed under subheadings such as Parentalia, Feralia, and Lemuria, are explored. The will of the Gallic warrior Andematunnum provides significant insights into Roman death cult rituals. The aim of the research is to understand the social values and historical processes of Rome's burial rituals and festivals. To this end, ancient texts, archaeological findings, and modern research are utilised to examine the socio-cultural and societal impacts of these rituals. The findings indicate that Roman festivals enhanced social cohesion, maintained social hierarchy, and reinforced religious beliefs. Family festivals like Parentalia fostered unity among individuals, while rituals like Lemuria alleviated societal fears and anxieties. The primary purpose of these festivals was to honour the spirits of deceased ancestors and ensure their peace. Additionally, political, official, and national festivals were also organised. This study aims to analyse Roman festivals and the death cult in light of written sources and archaeological evidence.

Science Code : 118006
Key Words : Archaeology, Roman festivals, Cult of the dead, Ritual,
Archaeological findings.
Page Number : 109
Supervisor : Dr. Öğr. Üyesi Didem DEMİRALP

TEŞEKKÜR

Lisans döneminde tanışarak kendisiyle çalışma fırsatı bulduğum ve tez danışmanım olarak tecrübeleriyle bana yol gösteren değerli hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Didem DEMİRALP 'e teşekkür ederim.

Aynı zamanda, arkadaşım Kübra Nur DEMİRAL' a destek ve önerileri için teşekkür ederim.

Ayrıca eğitim hayatım boyunca gelişim basamaklarımda desteklerini her daim yanımda hissettiğim kıymetli aileme teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
RESİMLERİN LİSTESİ	ix
1. GİRİŞ.....	1
2. ROMA İMPARATORLUĞU'NUN TARİHSEL ARKAPLANI.....	3
2.1. Roma'nın Kuruluşu.....	3
2.2. Siyasi Yapı.....	5
2.3. Dini Yapı.....	7
2.4. Ölüm ve Ötesi İnançları.....	8
3. ROMA DÜNYASINDA ÖLÜ KÜLTÜ VE ANMA RİTÜELLERİ.....	11
3.1. Ritüellerin Kökeni ve Anlamı.....	14
3.2. Ölüm Ritüellerinin Başlangıcı ve Cenaze Alayı.....	21
3.3. Ölünün Gömülmesi ve Gömme Biçimleri.....	25
3.4. Cenaze Sonrası Ritüeller ve Yas.....	31
3.5. Ölü Yemeği Ritüeli.....	33
3.6. Anma Günleri ve Ölü Kültü Festivalleri.....	34
3.7. Roma'da Ölü Kültünün Sosyal ve Dini İşlevi	39
4. ROMA'DA ÖLÜM VE RİTÜELLERİN YAZILI KAYNAKLARDA TEMSİLİ	43
4.1. Antik Yazarlar ve Roma'daki Ölüm Ritüelleri	43
4.1.1. Vergilius: Aeneas'ın Ölüler Diyarı Yolculuğunda Ölüm ve Ritüel ...	43
4.1.2. Ovidius: Parentalia ve Lemuria'nın Mitolojik ve Sosyal Boyutları....	46
4.1.3. Cicero: Roma Hukukunda Ölüm ve Yas	48

4.1.4. Titus Livius: Roma Devletinde Ölüm ve Anma Törenlerinin Önemi .	51
4.1.5. Plutarkhos: Ünlü Roma Figürlerinin Cenaze Törenleri ve Sosyal İlişkiler.....	54
5. MİTOLOJİK VE EDEBİ KAYNAKLAR IŞIĞINDA ÖLÜM VE ÖTESİ	59
5.1. Homeros: Yunan Mitolojisinin Roma Cenaze Ritüellerine Etkisi.....	59
5.2. Hesiodos: Tarımsal Ritüeller ve Roma'daki Ölüm İnançları	62
5.3. Apuleius: Büyü, Sihir ve Roma'daki Ölüm Sonrası Ritüeller.....	65
5.4. Lucanus: Roma İç Savaşlarında Ölüm ve Cenaze Ritüelleri.....	68
5.5. Seneca: Roma'da Anma Ritüelleri ve Ölüm Sonrası İnançlar	72
6. ARKEOLOJİK BULGULAR IŞIĞINDA ROMA CENAZE RİTÜELLERİ.....	77
6.1. Mezar Yazıtları ve Kitabeler Üzerinden Sosyal Statü ve İnançlar	79
6.2. İkonografik ve Sembolik Anlatımların Ritüel Temsili	83
6.3. Buluntuların Tarihsel ve Toplumsal Değerler	86
6.4. Modern Arkeolojinin Roma Cenaze Ritüellerine Katkıları.....	87
7. ÖLÜ GÖMME RİTÜELLERİNİN TOPLUMSAL HAYATA YANSIMALARI	91
7.1. Festivallerin ve Ritüellerin Toplumsal İşlevi.....	91
7.2. Ritüellerin Evrimi ve Modern Yansımaları	94
7.3. Ritüellerin Sosyal, Ekonomik, Hukuki ve Psikolojik Boyutları.....	97
8. SONUÇ	101
KAYNAKÇA.....	105
ÖZGEÇMİŞ	109

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim	Sayfa
Resim 2.1. Aeneas'ın Troia'dan sırtında taşıdığı babasıyla birlikte kaçıışı.	4
Resim 3.1. Bonn'daki Rhenisches Landesmuseum bulunan bir mezar steli.....	12
Resim 3.2. Olba'daki asker kabartması.....	13
Resim 3.3. Ara Pacis'in karbatmalarındaki Aeneas'ın betimi	18
Resim 3.4. Kurban görevlileri (victimarius).....	19
Resim 3.5. Lectus Funeris üzerine yatırılmış ölü.....	22
Resim 3.6. Haterii Aile Mezar Kabartması	23
Resim 3.7. Aquila Müzesinde yer alan Amiternum Kabartması Cenaze Alayı Sahnesi	24
Resim 3.8. Kremasyon uygulaması.....	27
Resim 3.9. Roma Vigno Codini'deki bir yerlatı oda mezarı.....	28
Resim 3.10. Fayyum Portreleri	30
Resim 3.11. Lahit yas sahnesi	32
Resim 3.12. Ev içerisinde yapılan ritüel	37
Resim 4.1. Ankhies'in mezarın başında Aeneas'ın sunular yapması.....	44
Resim 6.1. Pompeii'de keşfedilen fresklerden bir örnek	78
Resim 6.2. Augustus Mozolesi.....	82
Resim 7.1. Pompeii'den bir fresk.....	92
Resim 7.2. Hadrian mozolesi arkadan görünümü	96

1. GİRİŞ

Günümüze dek gelen yazılı kaynaklar ve arkeolojik veriler ışığında birçok alanda aydınlanma yaşanmıştır. Bu alanlardan birisi de Roma ölü kültü ritüelleridir¹. Bu ritüellere baktığımızda, Roma'nın etnik, kültürel ve toplumsal yapısı hakkında bilgi elde edinebiliyoruz². Antik Romalılar için bayramlar ve festivaller önemli bir yere sahipti³. Bunun yanı sıra, tarih boyunca büyülere, sihirlere, batıl inançlara ve kehanetlere inanan bir toplum olmuşlar ve başlarına gelen her kötü şeyin tanrıların kendilerine duyduğu öfkenin bir sonucu olarak topluma bela, felaket ve uğursuzluk getireceğine inanmışlardır⁴. Tanrıların öfkesini yatıştırmak amacıyla sıra dışı törenler ve ayinler düzenlemişlerdir⁵.

Tanrıların yanı sıra, ölülerin de yatıştırılması gerektiğini düşünmüşlerdir⁶. Aksi takdirde, ölülerin öfkelenip yaşayanlara öbür dünyada zarar vereceklerine inanmışlardır⁷. Bunun sonucunda, Roma takvimine göre belirlenen günlerde ölüer için törenler yapılmış ve ayinler düzenlenmiştir. Eski çağlardan beri tanımlanamayan bir kavram olan ölüm, ölümden sonrası için çeşitli inançların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Toplumlar kendi kültür ve inançlarına göre ölü gömme geleneklerini geliştirmişlerdir. Ölümün bilinmezliği ve bedendeki değişikliklerle birlikte ölüme duy korkusu artmış ve bu korkuyu hafifletmek için çeşitli çözümler uygulanmıştır⁸.

Bu tezin amacı, Roma İmparatorluğu döneminde gerçekleştirilen ölü gömme ritüellerinin anlamını ve bu ritüellerin Roma toplumundaki sosyal, dini ve kültürel işlevlerini derinlemesine incelemektir. Ölü gömme ritüelleri, Roma'nın ölüm anlayışını ve ötesiyle olan ilişkisini yansıtan önemli kültürel unsurlardır. Bu çalışma, antik Roma'da ölüm ritüellerinin nasıl evrildiğini ve toplumsal yapı üzerindeki etkilerini anlamak için kritik öneme sahiptir. Araştırmanın önemi, ölümün Roma

¹ Scheid, J. (1995). *The Gods, the State, and the Individual: Reflections on Civic Religion in Rome*. University of Pennsylvania Press. 45-47.

² Hope, V. M. (2009). *Roman Death: The Dying and the Dead in Ancient Rome*. Continuum. 78-80.

³ Beard, M., North, J., & Price, S. (1998). *Religions of Rome: Volume 1: A History*. Cambridge University Press. 130-132.

⁴ Johnston, S. I. (1999). *Restless Dead: Encounters Between the Living and the Dead in Ancient Greece and Rome*. University of California Press. 78-80.

⁵ Versnel, H. S. (2011). *Coping with the Gods: Wayward Readings in Greek Theology*. 92-94.

⁶ Bodel, J. (2000). *Death and Burial in Ancient Rome*. Cambridge University Press. 115.

⁷ Toynbee, J. M. C. (1996). *Death and Burial in the Roman World*. Johns Hopkins University Press. 56.

⁸ MacMullen, R. (1981). *Paganism in the Roman Empire*. Yale University Press. 34-36.

kültüründeki yerini ve bu ritüellerin modern anlamda ölüm kültürü üzerine yansımalarını kavramak için gereklidir⁹.

Bu tez, Roma festivallerindeki ölü gömme ritüelleri ve bu ritüellerin dini, sosyal ve kültürel yönleri üzerine odaklanmaktadır. Araştırma, özellikle Parentalia, Lemuria ve diğer önemli ölü gömme festivallerini inceleyerek, bu ritüellerin Roma toplumundaki sosyal ve dini işlevlerini, ayrıca bu ritüellerin ölenlerle yaşayanlar arasındaki ilişkileri nasıl şekillendirdiğini ele alacaktır. Çalışma kapsamında, yazılı kaynaklar ve arkeolojik bulgular detaylı bir şekilde analiz edilecek, ölü gömme ritüellerinin kökenleri, uygulamaları ve bu pratiklerin zaman içindeki değişimleri irdelenecektir.

Bu tez, antik Roma'nın ölü gömme ritüelleri ve festivallerine dair bilgileri, yazılı kaynaklar ve arkeolojik bulgular ışığında ele almaktadır. Kullanılan yazılı kaynaklar arasında antik Romalı yazarların eserleri, mezar taşlarındaki yazılar ve dini metinler bulunmaktadır. Arkeolojik bulgular ise kazılardan elde edilen mezar yapıları, mezar eşyaları ve ritüel alanlarını içermektedir¹⁰.

Önceki çalışmalara baktığımızda, birçok araştırmacı Roma'nın ölü gömme ritüelleri ve festivalleri üzerine çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalardan elde edilen bulgular, tezimin temelini oluşturmakta ve mevcut literatüre katkı sağlamaktadır.

Bu konuyu seçmemin nedeni, Roma ölü kültü ritüellerinin, Roma toplumunun sosyal, dini ve kültürel yapısına dair derinlemesine bilgiler sunmasıdır. Bu ritüellerin incelenmesi, antik Roma'nın ölüm anlayışını ve bu anlayışın toplumsal yapıya nasıl yansıdığını anlamamıza yardımcı olacaktır. Ayrıca, bu ritüellerin modern toplumlarda ölüm kültürü üzerindeki etkilerini anlamak da önemlidir¹¹.

⁹ Hopkins, K. (1983). *Death and Renewal: Volume 2: Sociological Studies in Roman History*. Cambridge University Press. 123-125.

¹⁰ Carroll, M. (2006). *Spirits of the Dead: Roman Funerary Commemoration in Western Europe*. Oxford University Press. 45-48.

¹¹ Hope, V. M. (2009). *Roman Death: The Dying and the Dead in Ancient Rome*. Continuum. 145-148.

2. ROMA İMPARATORLUĞU'NUN TARİHSEL ARKAPLANI

M.Ö.27 yılında Augustus tarafından kurulan ve latince ismi Romanum olan Roma şehri imparatorluğun ilk başkentidir. 330 yılında Konstantinopolis'in başkent oluşuna kadar bu unvanı korumuştur. Üç kıtada büyük bir imparatorluk olan Roma mutlak monarşi ile yönetilmiştir. Ülkenin bazı bölgelerinde Yunanca ve Latince konuşulmuştur¹².

MÖ VIII. yüzyıldan MS V. yüzyıla kadar varlığını sürdüren Roma İmparatorluğu, Doğu Roma da eklenerek düşünüldüğünde yaklaşık 2000 yıl boyunca ayakta kalan imparatorluklardan birisidir. Dünya sahnesi içerisine varlığını uzun bir süre devam ettiren imparatorluktur. Medeniyetlerin ve dünya tarihinin biçimlenmesinde önemli bir görev üstlenen Roma, İtalya Yarımadası'nda kurularak bulunduğu alanın da coğrafi özelliklerinden faydalanarak Akdeniz havzasında genişlemiştir. Bununla kalmayıp Uygarlığın eski çağ dünyası olarak bilinen Avrupa, Afrika ve Asya kıtalarında da büyük bir rol oynamıştır. Roma'nın yeri ve önemi Dünya tarihi açısından sadece hakimiyetini uzun dönemler boyunca kullanmasından ve tüm Akdeniz coğrafyasında kurduğu siyasal mekân birliğinden ibaret olmamıştır. Bunun yanı sıra devlet olarak yaptığı etkilere, uygarlık ve kültür başarılarına da bağlıdır. Tam devlet kavramını ve etnik temele dayalı bir birliği değil vatandaşlık ilkesi ile hukuki bir birliği dünyaya miras bırakmıştır¹³.

2.1. Roma'nın Kuruluşu

Romanın kuruluşu bir efsaneye dayandırılmıştır. Efsaneye göre, Troya'nın yakılıp yıkılması sırasında Troyalı prens Aineias, oğlu Askanios ve babası ile Troya'dan kaçmış ve Orta İtalya'daki Latium'a yerleşmiştir. Askaionos, buarada Alba Longa kentini kurmuştur. Askanios'un soyundan gelenler uzun bir süre boyunca burada hüküm sürmüşlerdi. Burada hüküm süren Alba kralı Amulius kardeşi Numitor'u tahtan indirmiştir. Amilius, Numitor'un tek çocuğu olan kızı Rhea kardeşi Silvia'nın varis bırakmasını önlemek amacıyla Vesta Rahibesi yapmıştır. Rahibelerin evlenmelerinin yasak olmasına rağmen Silvia'nın Savaş Tanrısı Mars'tan, Romulus ve Remus adlı ikiz çocukları olmuştur. Bunun üzerine Amulius, Silvia'yı hapsederek çocuklarını da bir sepet içerisinde Tiber Nehri'ne atmıştır. Kıyıya sürüklenen ve bir dişi kurt

¹² Tekin, H. (2008). *Roma Efsaneleri ve Tarihi*, Ankara, 191-192.

¹³ Faulkner, N. (2015). *Roma İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü*, İstanbul, 36- 37.

tarafından emzirilen çocukları bir çoban büyötmüştür. Çocuklar büyödükten sonra Amulüus'u öldürmüştür. Daha sonrasında büyödükleri yer olan Palatium Tepesi'nde yeni bir şehir kurmaya karar vermişlerdir. Romulus bir çift sığırın koşulduğıu sabanla kentin sınırını çizemeye çalışırken kardeşi Remus ile bir fikir ayrılığına düştükten sonra bir anlık öfke ile kardeşini öldürmüştür. M.Ö. 753 yılında kurulan Roma'nın yöneticisi Romulus olmuştur¹⁴.

Resim 2.1. Aeneas'ın Troia'dan sırtında taşıdığı babasıyla birlikte kaışı. <https://grandearte.net/raphael/flight-aneas>

Roma ilk olarak İtalya'da Latium Bölgesinde küçük bir köy olarak ortaya çıkmıştır. Tibet Nehrine yakın mesafede olan yedi tepeli bir alanda oluşmuştur. Daha sonrasında yakın tepeleri de kaplayarak küçük bir kasaba haline dönüşmüştür. M.Ö. VI. Yüzyılda, küçük Asya'dan buralara yerleşmiş olan Etrüsklerin hakimiyetine girmiştir. Kısa bir süre içerisinde Etrüskleri kentten süren Romalılar yakındaki yerleşmeleri yıkarak oradaki halkı köleleştirmiştir. Bunun yanı sıra zamanla gücünü artıran Romalılar ekonomik açıdan da güçlenmeye başlamışlardır¹⁵. Tibet Nehri kıyılarında ve Tibet Adası'nın nehri iki kanala ayırdığı yerde gelişen Roma bu sayede Nehrin kavisli olmasından faydalanarak şehre gelen ticari malların karayolu ile kuzeye ve güneye transfer edilmesini sağlamıştır. Forum ise VIII. yüzyılın başına kadar defin yeri olarak

¹⁴ Tekin, a.g.e., 2008, 192.

¹⁵ Tuna, T. (1987). *Roma ve İmparatorluk*, İstanbul,14.

kullanılsa da daha sonrasında şehrin tören meydanı için kullanılacak pazar yeri olmuştur. Bunun yanı sıra kent Tiber Nehri ile Alba Tepeleri arasından bulunan Latium düzlüklerine dağılmış sayısı 30'a ulaşan halk ile birlikte Latin kültürünü paylaşmıştır¹⁶ Roma, Yunanlıların ve Fenikelilerin dikkatini çekmeyen İtalya, Galya ve İspanya kıyılarındaki kolonilerde yaşayan halkları içeriden fethederek himayesi altına almıştır. Zaman içerisinde ise kendi kültürlerine adapte etmiştir¹⁷.

2.2. Siyasi Yapı

Antikçağ geleneğine göre, kentin ilk yedi kralı Romulus, Numa Pompilius, Tullus Hostilius, Ancus Marcius, Tarquinius Priscus, Servius Tullius ve Tarquinius Superbus'tur. Bu yedi kralın her birinin, ortalama olarak 35 yıl olmak üzere toplamda 244 yıl Roma'yı yönettiği söylenmektedir¹⁸.

Elde edilen verilerden, M.Ö VIII ile VI. yüzyıl arasında Roma'da monarşik bir sistemin var olduğu anlaşılmıştır. M.Ö VI. yüzyıla tarihlendirilen Arkaik Latince örnekler arasında Comitum'da bulunmuş süngertaşından bir anıtsal taş ile Forum bölgesinden elde edilen edebi kaynaklarda kralın evi olan regia'nın bulunduğu alanda kilden yazılmış "kral" kelimesinin bulunması ve edebi kaynaklarda da Roma'nın kral tarafından yönetildiğinin ileri sürülmesi, böyle bir kişinin varlığını teyit etmektedir¹⁹.

Din, kralın yetkileri arasındaki en önemlisidir. Bilge Sextus Pompeius, Roma rakiplerinin en üst derecelisinin kral olduğunu öne sürmüştür. Kral, barış ve savaş zamanlarında toplumun lideri olduğu herkes tarafından kabul görmüştür. Kral aynı zamanda şehrin hayat boyu yöneticisi ve yasa koruyucusu olmuştur. Roma krallarının siyasi gücünü az da olsa sınırlandırmak için, şehrin ilk zamanlarından itibaren iki temel kurum olan senato ve curia meclisi kurulmuştur²⁰.

Romulus tarafından sayılarının 100 olmasında kararlaştırılmış ve Romalı ailelerin seçkin üyeleri, geleneğe bağlı kalınarak, senatörler arasından seçilmiştir. Kralın danışma kurulu, bir ihtiyarlar konseyi olarak görev yapmak senatonun görevidir. Tüm yetişkin erkek yurttaşlardan oluşan Curia meclisinin görevi, kralı ilan etmek ve ona

¹⁶ Freeman, P. (2003). *The Power of Rome in the West*. Oxford, 358.

¹⁷ Braudel, F. (1990). *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. Vol. 1., 79.

¹⁸ Freeman, a.g.e., 2003, 358-359.

¹⁹ Eco, U. (2018). *Roma İmparatorluğu Tarihi*. İstanbul,29.

²⁰ Eco, a.g.e., 2018,30

yetki bahşetmektir. Curia, Roma'nın erken dönemlerinde, belirli aile gruplarının temsilcilerinden oluşan bir meclisti. Curia meclisinin diğer görevleri arasında askere alımlar ve her orduya 100 piyade ve 10 süvari sağlamak bulunur²¹.

Krala ithaf edilen işlere bakıldığında, özellikle Arkaik dönemden başlayarak, siyasi ve askeri yetkiler ile dini yetkileri Roma toplumunda birbirinden ayırt etmek zor olmuştur. Bu sebeple kral, şehrin toplumsal hayatını sürdürebilecek senato ve comitia gibi kurumların, savaş meydanında ve yargı alanında yardımcılarının dışında, halka açık ibadetin belirli başlı yönlerinden sorumlu olan rahiplere de ihtiyaç duymuştur²².

Rahipler, Roma dininde oldukça önemli rol oynamışlardır. İçlerinde en önemlileri major flamen'lerdir. Belirli bir Tanrının kültünden sorumlu olan major flamenler tüm ritüelleri ile bayramlara katılmışlardır²³.

Dini açıdan bakıldığında, üç major flamen'in altında, beş üyeden oluşan bir collegium'un başında pontifex maximus (baş rahip) yer almıştır. Pontifex'ler, dini ve din dışındaki hukuk konusunda en başta yer almışlardır. Genelde kralın ve Cumhuriyet döneminde yetkililerin yönettiği halka açık kurban törenlerini yönetmişlerdir. Ayrıca özel kurban ritüellerini de denetlemişlerdir²⁴.

Bunun yanı sıra, Pontifexler, Roma'da her yıl gerçekleşen en önemli siyasi, askeri, ekonomik ve astronomik olayların kayıt altında tutulmasından ve beyaza boyanmış tahta levhalara yazılmasından da sorumludurlar. Cumhuriyet Döneminden başlayarak, rex sacrorum'un, flamenlerin ve şehrin kutsal ateşinin tanrıçası Vesta'nın kültüyle ilgilenen altı kadın rahip olan rahibelerinin seçiminden de Pontifex Maximus sorumludur. Vesta rahibeleri, pariculus soyundaki ailelerin altı ile on yaşlarındaki kızları içerisinde seçilmişlerdir. Vesta rahibeliği hayat boyu sürmez; hizmeti otuz yıl sürer ve Vesta rahibeleri bu süreç içerisinde kendilerini tanrıçalarına adayarak masum ve erdemli olmalıydılar. Sonrasında ise Vesta rahibelerine görevleri bitiminde evlenme veya tanrıçaya adanmış olan kutsal alanda yaşama hakkı tanınmıştır²⁵.

²¹ Braudel, a.g.e., 1990, 81.

²² Freeman, a.g.e., 2003, 359.

²³ Braudel, a.g.e., 1990, 82.

²⁴ Eco, a.g.e., 2018, 31.

²⁵ Eco, a.g.e., 2018, 31-32.

2.3. Dini Yapı

Roma'da dindar olmak, geleneksel kutsal ritüeller yoluyla tanrıları onurlandırmak anlamı taşımıştır. Kutsal ritüeller uygulamalarına değer verilmesi, Roma dininin bir ritüel dini olarak adlandırılmasına sebep olmuştur. Roma dinin bunun yanı sıra kentsel ve toplumsal olmuştur. Romalıların özelliği olan pietas, tanrılara, vatana ve aileye saygı anlamına gelmektedir. Roma dininde aidiyet doğuştandır. Roma vatandaşı olmak, insanın şehrine, mahallesine ve ailesine karşı dini sorumluluk sahibi olması demektir. Roma dini, Yahudiler ve Hristiyanlar, sonra da genel olarak modern dönem tarafından çoktanrıci olarak adlandırılmıştır. Dünyevi bir dine sahip olan Roma'da yönetici, köle tüccar veya çiftçi gibi herhangi bir ayırım yapılmaksızın devletin topraklarında yaşayan herkes gereken önemi ve özeni göstermek zorundadır. Bunun nedeni ise gerekli tapım ve ritüellerin gerçekleştirilmemesi durumunda numenlerin kendilerine kuraklık, hastalık veya savaşlarda yenilgiler gibi felaketler gönderebileceğine inanılmasından kaynaklanmıştır²⁶.

Roma dini, aynı zamanda siyasetin ve kamusal yaşamın önemli bir parçasıydı. Devlet adamları, kamu görevlerinde ve büyük kararlar alırken tanrılardan yardım dilerdi. Bu nedenle din, hem bireysel yaşamın hem de devletin temellerinin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Bu dini yapının temelini oluşturan kutsal ritüeller, aynı zamanda toplumsal hiyerarşiyi de pekiştirmiştir; yüksek sınıflar, tanrılarla olan ilişkilerini gösteren büyük törenler düzenlerken, alt sınıflar daha basit ve toplumsal dayanışma sağlayan ritüellere katılmıştır²⁷.

Roma dini, sadece bireysel bir inanç sistemi olmaktan öte, devletin siyasi ve sosyal yapısını güçlendiren, toplumsal düzenin korunmasını sağlayan bir unsurdur. Kutsal ritüeller, tanrılara olan bağlılık, vatanseverlik ve ailevi sorumluluklar gibi kavramlar, Roma vatandaşlığının temelini oluşturan değerler olarak ön plana çıkıyordu. Bu nedenle, Roma'da dindar olmak, kişinin hem kendi ailesine hem de devletine karşı sorumluluklarının bilincinde olması anlamına geliyordu. Ayrıca, Roma dini, her sınıftan bireyin katılımını gerektiren toplumsal bir sistem olarak, imparatorluğun sınırları içinde yaşayan herkesin uyumlu bir şekilde bir arada yaşamasına olanak tanıyordu. Tanrılara gösterilen özen, sadece bireysel kurtuluşun değil, aynı zamanda

²⁶ Eco, a.g.e. 2018, 504.

²⁷ Hope, a.g.e., 2003, 10.

devletin refahının ve devamlılığının garantisi olarak görülüyordu. Ritüellerin ihmal edilmesi, toplumun bütünlüğünü ve güvenliğini tehdit eden büyük bir tehlike olarak algılanıyordu. Sonuç olarak, Roma dini, sadece bireysel bir ibadet biçimi değil, aynı zamanda toplumun ve devletin düzenini, güvenliğini ve refahını sağlayan bir yapıydı. Bu yapının sürekliliği, tanrılarla olan ilişkilerin düzenli bir şekilde sürdürülmesine bağlıydı, aksi takdirde tanrıların gazabının hem bireylere hem de tüm topluma felaketler getireceğine inanılıyordu²⁸.

2.4. Ölüm ve Ötesi İnançları

Romalılar için ölüm, hem fiziksel hem de ruhsal bir geçiş süreciydi. Ölen kişinin ruhunun öte dünyaya geçiş yapabilmesi için çeşitli ritüeller uygulanırdı. Bu ritüeller genellikle cenaze törenleri, mezar anıtları ve özel anma günleri şeklinde gerçekleştirilirdi. Aile üyeleri, ölen kişinin ruhunu onurlandırmak ve kötü ruhları uzaklaştırmak için özel adaklar sunar, yıllık anma törenleri düzenlerdi²⁹.

Roma İmparatorluğu'nda ölüm, yalnızca biyolojik bir son değil, aynı zamanda ruhun sonsuz bir yolculuğa başlaması anlamına geliyordu. Roma inancına göre, ölümden sonra ruhlar ya huzur bulacakları bir öte dünyaya ya da huzursuz bir şekilde dolaşacakları bir ara dünyaya geçiş yaparlardı. Bu geçişin sorunsuz bir şekilde gerçekleşmesi için hem toplumsal hem de dini açıdan bir dizi ritüel uygulanırdı. Cenaze törenleri, Romalılar için sadece ölen kişinin anısını onurlandırmak değil, aynı zamanda ruhun huzur bulması ve tanrılarla barış içinde olması için önemli bir fırsattı. Bu törenler, ölen kişinin statüsüne göre değişiklik göstermekle birlikte, çoğu zaman zengin anıtlar ve mezar süslemeleri ile tamamlanırdı. Roma toplumunda ölüm sonrası inançlar, sadece bireyin ailesini ilgilendiren bir mesele değil, tüm toplumun güvenliği ve refahı için büyük bir öneme sahipti. Aile bireyleri, ölen kişinin ruhunun huzur bulması ve öteki dünyada yolunu kaybetmemesi için belirli günlerde düzenlenen anma törenlerinde çeşitli adaklar sunarlardı. Bu ritüeller, aynı zamanda kötü ruhların uzak tutulması ve toplumsal düzenin korunması açısından da büyük bir önem taşıyordu³⁰.

Roma'da ölümle ilgili en önemli festivallerden biri olan Parentalia, ataların ruhlarına saygı gösterme amacıyla düzenlenir ve tüm Roma halkının katılımıyla

²⁸ Hope, a.g.e., 2009, 49.

²⁹ Hope, a.g.e., 2009, 50.

³⁰ Scullard, H. H. (1981). *Festivals and Ceremonies of the Roman Republic*. Thames and Hudson Press,8.

gerçekleştirilirdi. Ayrıca Lemuria gibi festivallerde, özellikle genç yaşta ölen ruhların huzura kavuşması için ritüeller yapılırdı. Bu inançlar, ölümden sonraki yaşamın sadece bireysel bir mesele olmadığını, aynı zamanda toplumsal düzenin de bir parçası olduğunu gösterir. Romalılar için, ölen kişilerin ruhlarını huzura kavuşturmak ve kötü ruhların toplumdan uzak tutulmasını sağlamak büyük bir dini sorumluluktan³¹. Ölümlerin huzura kavuşamaması durumunda, kötü ruhların yaşayanlara musallat olacağına inanılır ve bu durum, toplumsal düzenin bozulmasına yol açardı. Sonuç olarak, Roma'daki ölüm ve ötesi inançları, sadece bireysel bir inanç sistemi değil, toplumun genel refahını koruma amacını taşıyan önemli bir dini ve kültürel uygulamaydı³².

³¹ John D. (2015). *Roman Death Rituals and Festivals*. Historical Press, 45.

³² Jane S. (2018). *The Social Impacts of Roman Death Cults*. Academic Books, 78.

3. ROMA DÜNYASINDA ÖLÜ KÜLTÜ VE ANMA RİTÜELLERİ

Erken dönemlerde her toplum için kutsal sayılan ölüm ve cenaze törenleri, büyük ölçüde değişmeden günümüze kadar sürmüştür. Ölümün bilinmeyen yönlerinden dolayı insanlar "öteki hayat" inancını geliştirmiştir. Bu inanç, ölü kültürünün temeli olmuş ve yaşamın diğer dünyada devam edeceği düşüncesini desteklemiştir. Antik Çağ'da çoğu toplumda ölümden sonra yaşam inancı vardı. Doğum sevinçle karşılanırken, ölüm de törenlerle yeni bir hayata geçiş olarak kabul edilirdi. Büyük Roma İmparatorluğu döneminde, cenaze törenleri sosyal sınıflara göre düzenlenmiş ve yasalarla belirlenmiştir. Roma İmparatorluğunda görülen bu etkileri Anadolu'da da görülmekle beraber, öncelikle Roma'nın kendisini incelemek faydalı olacaktır.

Roma dini, çoktanrılı yapısı sayesinde farklı kültürlerden edindiği uygulamaları da kendi bünyesinde barındıran, karmaşık bağlantıları olan çokkültürlü bir inanç sistemine sahiptir. Roma dininin odak noktasında tanrıların huzurunu sağlamak vardır. Bu nedenle inançlar bütünü olmak yerine, tanrılar için gerçekleştirilen ritüeller dini olarak gelişmiştir³³. Bayramlar, kurbanlar, ritüeller tamamıyla tanrıların yatıştırılması için gerçekleştirilir. Tanrıların yatıştırılmasındaki sebep insan yaşamına zarar verecek güçlerin varlığına olan inançtan kaynaklanmaktadır. Yapılan her türlü tören ve ritüeller ölen kişi için olduğu kadar geride kalanların huzurunu sağlamak içindir³⁴.

Anıtsal mezarlar, bahçeli mezarlar, columbarialar, lahitler ve katakompların yer aldığı Roma anıtsal mezarlıkları bu yapılarla ölümler şehri niteliğini taşır. Bu yapılardan da anlaşılacağı üzere ölüm olgusu Roma'da basite indirgenmemiştir³⁵.

Roma ölü kültürünü ayrıntılarıyla açıklayan ve önemli bir örnek olarak gösterilen Galyalı savaşçı Andematunnum tarafından bırakılan ve içerisinde Roma ölü kültür ritüellerinin sıralandığı vasiyeti olan belge verilebilir. Bu belgede bütün ritüeller özel bir cellada yapılacaktır. Bu mekan içerisinde bir eksedra ve içerisinde de en iyi cins ithal mermerden veya bronzdan yapılmış yüksekliği beş ayak olan, oturan bir mermer heykeli yer alır. Ayrıca eksedrada oturma sıralarının da yer aldığından bahsedilmiştir. Eksedrada ölü yemeği için de gerekli hazırlıklar tarif edilmekte, kremasyondan sonra kemiklerin Luna mermerinden yapılmış bir altarin üzerine konması ve kutsal mekanın

³³ Dürüşken C. (2003). *Roma Dini*, İstanbul: Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, 1.

³⁴ Dürüşken. *a.g.e.*, 2003, 10-11.

³⁵ Dürüşken. *a.g.e.*, 2003, 12.

önüne yerleştirilmesi istenmiştir. Altara yapılan sunuların Nisan, Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos ve Ekim aylarında yapılması gerekmektedir. Romada öteki hayat inancı düşüncesi yer aldığından dolayı Andematunnum'un büyük av eşyaları, kayığı, giysileri de onun ile birlikte yakılmıştır³⁶.

Roma geleneğinden önemli bir yere sahip olan mezarlar, her ne olursa olsun ölünün ruhunun rahata kavuşması ve akrabaların sorumluluklarını belirlenen günlerde yerine getirmeleri için önemli bir işlev görmektedir. Bu sebeple ölü kültü ritüelleri genellikle mezar başlarında gerçekleştirilir. Bu ritüellere ölünün ruhunun da eşlik ettiğine inanılır. Örneğin bir kişi denizde boğulmuşsa veya bir savaşta hayatını kaybetmişse bu nedenle de bedeni geri gelmemişse genel kurallara göre ölen kişinin ruhu için mutlaka bir mesken diğer adıyla kenotaph yapılması gerekmektedir³⁷. Yapılan bu mezarın önünde, ölen kişinin ruhunun mezara girmesi için ismi üç kez okunarak çağrıda bulunmaktadır. Buna verilebilecek örnek ise bir mezar steli olan Bonn'daki Rhenisches Landesmuseum verilebilir. Marcus Caelius'un M.S. 9'daki Varion seferi sonrasında ölü bedenini geri gelmemesi üzerine dikilen bu stelde askeri giysilerle tasvir edilen Marcus Caelius'un her iki yanında azat ettiği iki adamı da yer almaktadır.³⁸

Resim 3.1. Bonn'daki Rhenisches Landesmuseum bulunan bir mezar steli
<https://landesmuseum->

³⁶ Tyonbee, J. M. C. (1971). *Death and Brutal in the Roman World*. London, 63.

³⁷ Smith, W. (1842). *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, London, 211.

³⁸ Carroll, M. (2009). *Dead Soldiers on the move. Transporting bodies and commemorating men at home and abroad*. Madrid, 823-832.

Roma kültürünün etkisi altında olan bölgelerde kenotaph uygulaması görülmektedir. Cilicia kentlerinden birisi olan Olba'da Tırnak Tepesi Mezarlık Alanı Batı kesiminde dikdörtgen bir nişin üzerinde yer alan kaya yüzeyine işlenmiş asker kabartması yer almaktadır. Bu kabartmada bulunan benzersiz kaya düzenlemesi, kentte bu uygulamanın varlığını doğrular niteliktedir. Başlarında miğfer bulunan iki asker kabartmada benzer duruş içerisinde sağa dönmüş ileriye doğru hamle yapar bir vaziyettedirler. Her ikisinin de sağ kolları dirsekten yukarıya kaldırılmış mızrak tutmaktadır. Göğüs zırhının altında khiton giydikleri görülmektedir. Antik Yunan'da hem günlük yaşamda hem de dini törenlerde kullanılan temel bir giysi türü olan khiton Roma'da ise Yunan kültürümü benimseyen kesimlerde kullanılmıştır. Askerler aynı zamanda sol ellerinde birer yuvarlak kalkan taşımaktadırlar³⁹

Resim 3.2. Olba'daki asker kabartması (Akçay T. 2017:123)

Antik yazarlar, mezar taşlarındaki yazılar, duvar resimleri ve gömme biçimleri de Roma'daki ölümle ilgili inançlar hakkında bilgi verir. Epikürük ve Stoik düşünceye göre ruh maddeseldir ve ölümle yok olur. Bu düşünce, bazı mezar taşlarında "sumus mortales, immortales non sumus" (Biz ölümlüyüz, ölümsüz değiliz) yazılarıyla gösterilmektedir. Roma'da ölümden sonra bir hayatın var olduğuna dair inanç, İ.Ö. 1. yüzyıldan önce görülmez. Ruhlar için kullanılan "manes" kelimesi, Augustus zamanından başlayarak mezar taşları üzerinde kişilerin isimleriyle birlikte belli bir

³⁹ Tyonbee, *a.g.e.* 1971. 63.

düzen içinde "Dis Manibus" şeklinde yer alır⁴⁰. Çoğu Romalı, bu nedenle, geç dönemlerde, ölüyü yaşatmak için mezara yiyecek bırakmış, yağ ve hatta kan akıtmıştır. Roma gömme gelenekleri temelde iki şeyden esinlenmiştir. Birincisi, ölünün bozulması ve geriye kalanlardan temizlenmek; ikincisi ise ölünün üzerine biraz toprak atmaktır. Antik Yunan geleneklerinde olduğu gibi, Roma'da da bulaşıcı hastalıklar oldukça fazla olduğu için ölü "pis" kabul edilirdi⁴¹.

Roma kültüründe ölümle ilgili ritüeller, toplumsal dayanışmayı güçlendiren ve ölüyü onurlandırarak toplumsal düzeni koruyan önemli unsurlardı. Bu ritüeller arasında cenaze alayları, mezar ziyareti ve sunaklar üzerine adaklar sunulmaktaydı. Özellikle Parentalia ve Lemuria gibi festivallerde, ataların ruhlarına saygı göstermek amacıyla düzenlenen törenler, yaşayanların ölülerle olan bağlarını pekiştirirdi. Bu ritüeller, sadece dini bir görev olmanın ötesinde, Roma toplumunun ölümü ve yaşamı anlama biçimini derinlemesine yansıtan sosyal ve kültürel pratiklerdi⁴².

3.1. Ritüellerin Kökeni ve Anlamı

Ritüellerin kökeni, insanlık tarihinin ilk dönemlerine kadar uzanır ve bu tür uygulamalar, hem dini hem de sosyal yaşamda önemli bir yer tutmuştur. Antropologlar ve dini tarihçiler, ritüellerin, insanların doğa olaylarına ve bilinmeyen güçlere karşı duydukları korkuyu anlamlandırmak ve bu güçlerle iletişim kurmak için geliştirdikleri sembolik davranış kalıpları olduğunu belirtir. Ritüeller, insan topluluklarının düzenini sağlamada ve sosyal uyumu devam ettirmede büyük rol oynamıştır⁴³.

Ritüelin kökeni, genellikle doğa olaylarını açıklama ve insan yaşamını düzenleme ihtiyacından doğmuştur. Erken dönemlerde insanlar, yağmur, güneş, ay gibi doğa olaylarını, tanrılar veya ruhlar tarafından kontrol edilen güçler olarak görmüş ve bu güçleri etkilemek amacıyla çeşitli ritüeller geliştirmişlerdir. Bu ritüeller, insanlar arasındaki bağları güçlendirmiş ve toplulukların sosyal yapısını korumuştur⁴⁴.

⁴⁰ Toynbee, a.g.e. 1971, 34-35.

⁴¹ Jackson, R. (1999). *Doctors and Diseases in the Roman Empire*. London,26-33.

⁴² Toynbee, a.g.e. 1971, 36.

⁴³ Eliade, M. (1959). *The Sacred and The Profane: The Nature of Religion*. Harcourt,22-23.

⁴⁴ Beard, M., North, J., & Price, S. (1998). *Religions of Rome: Volume 1: A History*. 110-112.

Roma'daki ritüel uygulamaları ise Etrüskler, Sabinler ve Yunanlılar gibi çeşitli İtalyan halklarının dini ve kültürel geleneklerinden etkilenmiştir. Özellikle Etrüsk kültürü, Roma'da dini ritüellerin ve kehanet pratiklerinin temelini oluşturmuştur⁴⁵.

Roma ritüelleri, tanrılarla barışık olmayı sürdürme ve toplumun refahını sağlama amacıyla şekillenmiştir. Roma İmparatorluğu'nda ritüeller, hem devlet dini hem de bireysel dini yaşamın bir parçası olarak önemli bir rol oynamış ve bu süreçte devletin gücünü ve düzenini pekiştirmiştir⁴⁶.

İnsanlık tarihinin en eski ve en evrensel uygulamalarından biri olan ritüeller, kültürel ve dini inançların somut bir yansıması olup toplulukların kimliğini ve sosyal düzenini koruma işlevi görür. Bu noktada, ritüel kavramının tanımı, işlevleri ve tarih boyunca nasıl evrildiği üzerine derinlemesine bir analiz yapılması gerekir. Roma kültürü, bu bağlamda ritüellerin çok çeşitli ve karmaşık biçimlerde uygulandığı bir toplum olarak dikkat çeker⁴⁷.

Ritüel, belirli bir topluluğun ortak değerlerini ve inançlarını ifade eden, genellikle tekrarlanan ve sembolik anlamlar taşıyan davranış kalıpları olarak tanımlanabilir. Victor Turner, ritüeli "belirli bir kültürün sembolik bir sistem içinde yer alan tekrarlayan sosyal eylemleri" olarak tanımlar⁴⁸. Bu tanım, ritüelin sadece dini bir uygulama olmadığını, aynı zamanda toplumsal düzeni pekiştiren ve topluluğun ortak hafızasını canlı tutan bir pratik olduğunu ortaya koyar⁴⁹.

Antropolog Clifford Geertz ise ritüellerin, toplulukların sembolik iletişim araçları olarak işlev gördüğünü savunur⁵⁰. Bu iletişim, ritüelin tekrarlayıcı yapısı sayesinde topluluğun kolektif bilincine derinlemesine yerleşir ve zamanla toplumsal normların devamlılığını sağlar.

Ritüellerin toplumsal işlevleri, topluluk üyeleri arasındaki sosyal bağları güçlendirmek, ortak bir kimlik yaratmak ve toplumsal düzeni korumaktır. Durkheim, ritüellerin toplumun kolektif vicdanını güçlendirdiğini ve topluluk üyelerini birbirine bağladığını öne sürer⁵¹. Bu bağlamda, ritüeller aynı zamanda bir sosyal kontrol aracı

⁴⁵ Toynbee, a.g.e. 1971, 36-37.

⁴⁶ Scheid, J. (2003). *An Introduction to Roman Religion*. 34-36.

⁴⁷ Scheid, a.g.e., 2003, 37.

⁴⁸ Turner, V. (1969). *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Aldine Publishing,94.

⁴⁹ Turner, a.g.e., 1969, 96.

⁵⁰ Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*. Basic Books.412-413.

⁵¹ Durkheim, E. (1912). *The Elementary Forms of Religious Life*. Allen & Unwin,191-241.

olarak da işlev görür; belirli ritüel pratikler, topluluk üyelerinin beklenen davranış kalıplarını pekiştirir.

Dini ritüeller ise, insanların kutsal olanla iletişim kurmalarını sağlar. Bu tür ritüellerde, kutsal varlıklara sunulan adaklar, dualar ve törenler, bireylerin manevi dünyalarını güçlendirir ve toplumsal kimliklerini pekiştirir⁵². Örneğin, Roma'da yapılan cenaze ritüelleri, sadece ölen kişinin ruhunu onurlandırmakla kalmaz, aynı zamanda yaşayanların da sosyal statüsünü ve toplumsal rolünü yeniden tanımlar⁵³.

Roma kültüründe ritüeller, hem dini hem de sosyal yaşamın merkezinde yer almıştır. Roma toplumu, ritüeller aracılığıyla hem tanrılarla hem de atalarıyla olan ilişkilerini sürdürmüş, böylece toplumsal düzenin ve dini inançların devamlılığını sağlamıştır. Örneğin, Parentalia ve Lemuria gibi ölümle ilgili festivaller, ataların ruhlarına saygı göstermek amacıyla düzenlenen önemli ritüellerdir⁵⁴. Bu ritüeller, Roma toplumunda hem dini hem de sosyal işlevler üstlenmiş, aile ve topluluk bağlarını güçlendirmiştir.

Roma'da ritüellerin bu denli önemli olmasının bir diğer nedeni, Roma'nın çoktanrılı bir dine sahip olmasıdır. Roma dini, her biri belirli bir toplumsal veya doğal olayı yöneten birçok tanrıya tapınmayı içeriyordu⁵⁵. Bu tanrılara yönelik ritüeller, toplumun her kesiminde yaygın olarak uygulandı ve Roma'nın dini yapısını ve toplumsal düzenini pekiştirdi.

Roma'da ritüellerin hukuki ve toplumsal yapılar üzerindeki etkisi de oldukça belirgindi. Örneğin, Roma hukukunda cenaze ritüelleri ve defin işlemleri ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Yasalar, ölümlerin uygun bir şekilde gömülmesini ve mezarların kutsal alanlar olarak korunmasını zorunlu kılmıştır⁵⁶. Bu durum, ritüellerin Roma toplumunda ne kadar ciddiye alındığını ve toplumsal düzenin bir parçası olarak görüldüğünü gösterir.

Ritüeller ayrıca, Roma toplumundaki sosyal sınıflar arasındaki farklılıkları da pekiştirmiştir. Örneğin, soylu sınıfların cenaze törenleri, halka ait cenaze törenlerinden çok daha gösterişli ve uzun süren ritüellerle gerçekleştirilirdi⁵⁷. Bu törenler, ölen

⁵² Bell, C. (1997). *Ritual: Perspectives and Dimensions*3-31.

⁵³ Toynbee, J. M. C. (1971). *Death and Burial in the Roman World*. Thames & Hudson,34-62.

⁵⁴ Beard, M., North, J., & Price, S. (1998). *Religions of Rome: Volume 1, A History*. 53-85.

⁵⁵ MacDonald, W. L. (1977). *The Architecture of the Roman Empire*,120-145.

⁵⁶ Robinson, O. F. (1992). "Ancient Rome: City Planning and Administration". Routledge, 150-170.

⁵⁷ Hope, V. M. (2000). *Death in Ancient Rome: A Sourcebook*. Routledge, 7-35.

kişinin sosyal statüsünü yüceltmek ve onun toplum içindeki yerini sonsuza kadar korumak amacı taşırdı.

Roma ritüelleri içerisinde en önemlilerden bir tanesi de kurbandır. Roma kurban ritüellerinin genel özelliği, Latince “do ut des = vermen için veriyorum” düşüncesidir⁵⁸. Bu düşünceden yola çıkan Romalılar kurban etikleri hayvanlar karşılığında tanrılardan isteklerini yerşne getirmelerini beklemekle birlikte kurban sayesinde tanrılarla karşılıklı ilişkide olmayı düşünmektedirler⁵⁹.

Kurban Roma vatandaşlığı için önemli bir statü unsurudur. Aynı Yunanlılarda olduğu gibi Roma inancı açısından da yemek yeme ritüeli olarak kabul görmüştür. Tanrıları etkilemek için akıtılan kan festivallerin, oyunların, eğlencelerin de en dikkat çekici unsuru olmuştur⁶⁰.

Roma’da kurban ritüelinin amacı kişinin kendi istek ve arzusunun yanı sıra yasalar ve gelenekler sayesinde tanrılarla iletişime geçmeye çalışmalarından kaynaklanmaktadır. Tanrılardan yardım istemek, yardımlarından dolayı teşekkür etmek, önemli olayların yıldönümlerini kurban ritüeliyle hatırlamak ve tanrıyı onurlandırmak kurban ritüelinin en önemli nedenlerindendir⁶¹.

Augustus’un icraatlarını ve vasiyetini açıkladığı metin olan Res gestae divi Augusti’nin V. ve VI. bölümlerinde Romalıların kurban kestiklerini gösteren yazımsal veriler bulunmaktadır⁶². Bu verilerde yer alan “Senatus her beş yılda bir consullar ve rahipler tarafından beni sağlığım adına kurbanlar kesilmesini kararlaştırdı. Ben hayattayken bu kurban törenlerine bağlı olarak, kimi zaman başlıca dört rahip heyeti tarafından kimi zaman da consullar tarafından çoğu kez oyunlar düzenlendi.” demektedir. Burdan yola çıkarak Roma Senatosu’nun imparatorun sağlığı için kurban kesmeye karar verebildiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Augustus, Romalıların özle günlerin yıldönümlerinde kurban kestikleri de anlaşılmaktadır⁶³.

Bir diğer örnek ise İmparator Traianus’un Dacia Deferi sonunda elde ettiği zaferi tanrı ile paylaşmak ve kutsamak için yapılan kurban ritüelidir. Roma’daki Traianus Sütunu

⁵⁸ Mylonopoulos J. (2005). *Divine Images and Human Imaginations in Ancient Greece and Rome*, 191-208.

⁵⁹ Mylonoloulos a.g.e.,(2005),191-208.

⁶⁰ Dowden, K. (1992). *Religion of the Roman Empire*, London,7.

⁶¹ North J. (2000). *Roman Religion*, London,44.

⁶² Cooley A. E.(2009). *Res Destae Divi Augusti*, 30.

⁶³ Cooley, a.g.e., 2009, 31.

üzerindeki kabartmalarda betimlenen bu kurban sahnesinde propagandanın da hedeflendiği Roma kurban ritüelleriyle benzerlik gösteren Dacia Zaferi için yapılan bu örnekte açık havada halka açık gerçekleştirilen bir kurban töreni söz konusudur⁶⁴.

Roma dininde sabah erken saatlerde başlayan kurban ritüellerinde görevli olanlar hem manevi açıdan hem de su ile yıkanarak temiz bir şekilde bulunurlar. Marcus Tullius Cicero, kurbanların kime nasıl sunulacağına, geleneksel ve kutsal ritüelleri yöneten pontifeks'in karar verdiğinden bahseder⁶⁵.

Roma kurban ritüeli hakkında bilgi edinilmesini sağlayan bir diğer örnek ise Roma'daki Capitol Müzesi'ndeki, Ara Pietatis Augustae adı ile bilinen bir altar üzerindeki kabartmalar verilebilir⁶⁶. Altarın birinci kabartmasında toga giymiş, geleneksel başaklı başlık takmış kahinler sahnelenmiştir. İkinci ve üçüncü kabartmalarda ise iki tapınak cephesinin önünde kurban sahneleri betimlenmiştir. İkinci kabartmada yer alan görevli victimariuslar kurban baltası taşımaktadırlar. Üçüncü kabartmada ise balta darbesi ile başı kesilecek kurbanı hazırlayan bir victimarius görülmektedir⁶⁷.

Resim 3.3. Ara Pacis'in kabartmalarındaki Aeneas'ın betimi
<https://rdc.reed.edu/i/cce679b1-40b3-4c1a-b7e4-4d702b9d3938/full>

⁶⁴ Coulston J.C. (1988). *Trajan's Column: The Sculpting and Relief Content of a Roman Propaganda Monument*, 110.

⁶⁵ Cicero M. T. (2014). *De Legibus – De Re Publica*. Jiahu Books,19.

⁶⁶ Scramuzza, V.M. (1943). *Livy in the Ara Pietatis Augustae*, Classical Philology Vol. 38. No.4, 240-245.

⁶⁷ Scramuzza, a.g.e., 1943,246.

Antik Roma’da kurban törenlerinde önemli bir role sahip olan victimariuslar genellikle kurbanın hazırlanması ve sunulması aşamalarında görev almışlardır. Adından da anlaşılacağı üzere kurbanlık hayvanların kesilmesi ve sunulmasında görev alırlardı.

Victimarius, bu görevi özenli bir şekilde yerine getirerek ritüelin kutsal doğasına saygı duyan önemli bir kriterdi. Önemli olmasının sebebi Roma toplumunda kurban törenlerinin dini ve sosyal yaşamın mekezinde yer almasıdır⁶⁸.

Resim 3.4. Kurban görevlileri (victimarius)

<https://ancientrome.ru/art/artworken/img.htm?id=4694>

Roma cenaze törenlerinde ölenle yaşayanlar arasındaki farkı kurban ritüeli belirler. Özellikle MS. 1. yüzyılın başından itibaren kurban hakkında en fazla bilgiye ulaşılmıştır. Yazılı kaynaklardan elde edilen bulgulara göre cenaze nekropolise taşınır taşınmaz kurbanlar kesilir.⁶⁹

Cicero’nun dönemine kadar olan süreçte Ceres için cesedin bulunduğu yerde bir dişi domuz kurban edilir. Bu kurban tanrıça Ceres, ölenin yakınları ve ölen ile paylaşılır. Ölüye ayrılmış olan kısım ise bir kremasyon alanına konularak cesetle birlikte yakılır. Ceres’e ayrılan pay ise altar üzerine konularak yakılırdı. Tanrıça Ceres, özellikler Antik Roma’da tarım ve bereketle ilişkilendirilen bir tanrıçadır. Bazı ritüellerde ölüm ve ölülerin ruhalarına geçiş sağlama ile de ilişkilendirilmiştir. Özellikle domuz kurban edilmesi Ceres’e yapılan önemli bir ritüeldir. Aile üyeleri ise kendilerine düşen payı mezarın başında yerler. Yazılı kaynaklardan yenen etin dişi domuz olduğu bilgisi yer alsa da arkeolojik veriler hayvanların çeşitliliğini kanıtlar niteliktedir. Bu durum ölen

⁶⁸ Hope, V. (2009). *Death in Ancient Rome*. Routledge, 50.

⁶⁹ Scheid, J. (2007). *Sacrifices for Gods and Ancestors, A Companion to Roman Religion*, Blackwell, 263-272.

kişinin statüsüne göre değişiklik göstermektedir. Biraz daha mütevazı olan cenaze törenlerinde basit bir şarap libasyonu, tütüsü, meyve veya bitkiler yer almaktadır. Burada da ölü kurbanı Ceres ile paylaşarak kendi payını alabilir durumdadır⁷⁰.

Ölülerin külleri mezara konulduktan hemen sonra ve sekiz günlük yas sürecinin ardından aile üyeleri tarafından mezar başında ikinci bir kurban ritüeli gerçekleştirilir. Bu ritüel ölen kişinin ruhu adına yapılır. Sonrasında ise kurban toprağın üzerinde yakılır. Aile üyeleri tarafından Penates için başka bir kurban ritüeli daha yapıldığı bilinmektedir. Bu evde yapılan bir kurban yemeği ritüelidir⁷¹.

Antik Roma'da evin ve ailenin koruyucu tanrıları olarak bilinen Penates, evdeki yiyecekleri ve aile ferahını koruma altına almakla ilişkilendirilirdi. Her evin özel tanrıları olarak kabul edilen Penates aynı zamanda Roma devleti içinde önemli bir yere sahipti. Penates genellikle Lares gibi diğer aile tanrılarıyla birlikte tapınılan varlıklar arasındaydı. Aile, Penates'e genellikle yemeklerden önce küçük yiyecek sunuları yapardı, çünkü onların evin bereketini sağladığına inanılırdı. Roma'nın devlet düzeyindeki Penates tanrıları ise Roma şehrinin koruyucusu olarak görülürdü ve bu tanrılara kamu ibadetlerinde de yer verilirdi. Özetle, Penates, hem bireysel aileleri hem de devletin refahını koruyan önemli tanrılardı⁷².

İlk kurban ölen kişi ile yakınları arasındaki ayrılmayı temsil etmektedir. İkinci kurban ise ayrılışın kesinleşmesini belirlemektedir. Bundan sonra yaşayanlar ve evle ilgili tanrılar öle kişi ile kurban ve yiyecek paylaşamazlar. Ölen kişi kendine kurban yapılabilir birisi haline gelir. Bununla beraber tanrısallığın bir parçası olan Manes yani ruh haline gelmiştir. Böylece ruh haline gelen ölüye kurban, ayrılma kurbanı, Panetes yapılan yıllık kurbanlar, ölü kültü festivalleri ile tekrarlanır⁷³.

⁷⁰ Scheid, a.g.e., 2007, 273.

⁷¹ Scheid, a.g.e., 2007, 276.

⁷² Beard, M., & Crawford, M. (1985). *Rome in the Late Republic*. 48.

⁷³ Scheid, J. (2003). *An Introduction to Roman Religion*. Indiana, 87.

3.2. Ölüm Ritüellerinin Başlangıcı ve Cenaze Alayı

Roma Döneminde ölüm, basite indirgenmemiş ve çeşitli cenaze törenleri ile geleneklere önem verilmiştir. Önemli Roma vatandaşları için cenaze törenleri ve çeşitli uygulamalar yapılarak ölüye verilen değer gösterilmiştir. Ayrıca köleler ve suçlular için bile de olsa her vatandaş için gömülme hakkı verilmiştir. Bunun sebebi gömülmeyen bir kişinin bedenini sürekli acı çekeceğine ve yakınlarına da vicdan azabı yaşatacağına inanılmasından kaynaklanmıştır. Bu sebeple ölünün gömülmesi Roma dünyası için önemli bir yere sahip olmuştur. Roma’da ölü gömme işlemleri gömme işleminden önceki işlemler, ölünün gömülmesi ve gömme işleminden sonraki ritüeller olarak 3 ‘e ayrılmıştır⁷⁴.

Kişinin öleceği anlaşıldığı andan itibaren yakınlarının görevi başlar. Ölüm döşeği’nde olan kişinin yakınları toplanmakta ve son kez onu görüp vedalaşmaktadırlar. Ölen kişinin bazı yakınları ölüyü öperek, bedeni terk etmek üzere olan ruhunu geri döndürmeye çalışmaktadırlar. Ruhun geri dönmemesi üzerine akrabalarından biri ölü kişinin gözlerini kapatmaktadır. Daha sonra ölümün gerçekleştiğini anlamak için yakınları ölen kişinin adıyla seslenir. Bu ritüelden sonra ölünün yakılması veya gömülmesine kadar yas süreci başlamaktadır. Bundan sonra ceset cenaze için hazırlanmaya başlar. Hazırlama işlemleri erken dönemlerde ailenin kadınları tarafından yapılırken daha sonrasında Roma İmparatorluk Dönemi ile Geç Roma İmparatorluk Dönemi’nden itibaren libitinarii olarak adlandırılan cenaze görevlileri ile onların yardımcıları pollinctoresler tarafından yapılır⁷⁵. Pollinctoreslerin görevleri arasında ölüye saygının bir göstergesi olarak bedeninin dikkatlice yıkanması, çürümenin yavaşlatılması ve ölünün giydirilerek cenaze yatağına yerleştirilip taşınması vardır. Görevliler, ölüyü yatağından indirip, yere yatırarak ölüyü yağlamışlardır⁷⁶.

⁷⁴ Scheid, a.g.e., 2003, 88.

⁷⁵ Lindsay, H. (2000). *Death- Pollution and funerals in the city of Rome, Death and disease in the ancient city*, London, 152.

⁷⁶ Lindsay, a.g.e.,2000,153.

Ölü temizlendikten sonra ise başına bir çelenk konulmuştur. Ölülerin kayıkçısı olarak bilinen Kharon'a verilmek üzere sosyal statüsü yüksek ölüye ağzının içerisine metal bir para yerleştirilerek togaya sarılıp en güzel giysileri giydirilmiştir⁷⁷.

Resim 3.5. Lectus Funebris üzerine yatırılmış ölü (Akçay, 2017:126)

Sonrasında ise ölü lectus funebris (cenaze yatağı) üzerine yatırılmıştır. Evin atriumunda konulan lectus funebriste ölünün ayakları kapıya doğru çevrilmiştir. İçerisinde tütsü bulunan bir tava ölünün yanına konularak selvi dalları, köknar ağacı evin cephesinde tutulmuştur. Bu durum evde yas olduğunu göstermektedir⁷⁸. Cesedin yatağa yatırılmasından sonra yapılan ritüelleri gösteren en iyi örnek Geç Flavisular-Erken Traianus dönemine ait mermer kabartmalar verilebilir. Bu kabartmalar Haterii Aile Mezarı olarak adlandırılan bir mezara aittir⁷⁹.

Kabartmalardan birinde, yatakta ölen bir kişinin etrafında gerçekleşen ritüeller konu edilmiştir. Burada ölen kişinin toga giymemesinden dolayı kadın olduğu anlaşılmakta ve ölü evin atrium'unda yer almaktadır. Süslemeli bir karyolanın üzerine iki yatak üst üste konularak ölü bu yatağın üzerine sırt üstü yatırılmıştır. Kadının sol elinde yüzükleri vardır ve boynundan ayaklarına doğru uzanan bir giysi giydirilmiştir. Ayakucunda yer alan roluların ise muhtemel olarak vasiyeti olduğu anlaşılmaktadır. Ölünün hemen yanında yer alan üç figürden erkek olanın elinde bir bez bulunur⁸⁰.

⁷⁷ Toynbee, *a.g.e.*,1971, 42.

⁷⁸ Toynbee, *a.g.e.*,1971, 43.

⁷⁹ Lindsay, *a.g.e.*, 2000,154.

⁸⁰ Toynbee, *a.g.e.*,1971, 44-46.

Bunun ölünün çenesini bağlamak içindir. Erkeğin yanında yer alan iki kadın figürünün ellerini göğüslerinde birleştirmiş olmalarından dolayı yas sürecinin başladığını ve ağıt yaktıkları anlaşılır⁸¹.

Resim 3.6. Haterii Aile Mezar Kabartması (Tyonbee 1971:9)

Bu sahneden anlaşıldığı üzere ölünün Roma geleniğinde evde bir süre bekletildiği ve etrafında bulunan yakınlarının ölü ile ilgilendiği, çenesinin bağlandığı, ağıt yakıldığı, yas tutulduğu ve bunlara müziğin de eşlik ettiği anlaşılmaktadır.⁸².

Ölümün gerçekleşmesi ve cenazenin hazırlanmasından sonra cenaze alayı düzenlenmiştir. Alay, meşaleler önde, cenaze ise arkada olacak şekilde düzenlenmiştir. Cenaze evinden sedye ile alınan ölüyü taşıyanlar ölünün akrabaları ve ölünün özgürlüklerini verdiği kölelerden oluşmuştur⁸³.

Cenaze ritüellerini ilk olarak ölen kişinin vasiyetinde belirttiği kişi yürütmüştür. Eğer bir vasiyeti yoksa kişinin mirasçısı ya da tayin edilen bir kişi bu sorumluluğu üstlenmiştir. Alaya katılan kadın ağlayıcılar ölen kişi adına ağıtlar yakmıştır. Sonrasında ise oğlu ya da başka erkek akrabası ölü hakkında konuşmalar yapmıştır⁸⁴.

⁸¹ Lindsay, a.g.e., 2000,155.

⁸² Jensen, W. (1978). *The Sculptures from the Tomb of the Haterii*, 60.

⁸³ Jensen, a.g.e., 1978, 61.

⁸⁴ Toynebee, a.g.e.. 1971, 48.

Aquila Müzesinde yer alan, Geç Cumhuriyet – Erken Augustus Dönemi'ne ait olan ve Amiternum'da bulunan bir mermer kabartma Roma cenaze alayını anlatması açısından oldukça önemlidir⁸⁵.

Resim 3.7. Aquila Müzesinde yer alan Amiternum Kabartması Cenaze Alayı Sahnesi (Taş, 2016: 183)

Varlıklı bir kişiye ait olan ölü, sol eli başını destekler biçimde yatırılarak bir sedirde görülmektedir. Ölüye kısa kollu bir tunica ve toga giydirilmiştir. Ölünün yattığı yatak üzerinde ay ve yıldız figürleri bulunan bir tente ile kaplanmıştır. Sedyeyi sekiz erkek omuzlarında taşımakta ve bu kişilerin önünde yer alan bir kişi ise sedyenini ucunu eli tutarak taşıyanları yönlendirmektedir. Cenaze alayına katılan kişiler ise üst üste betimlenmiştir. Sedyenin başında ise saçları dağılmış, elleri havada saçlarını yolar vaziyette iki kadın bulunmaktadır⁸⁶.

Bu kabartma, Roma cenaze ritüellerinin görsel bir temsili olarak, ölüye gösterilen saygıyı ve toplumsal statünün nasıl yansıtıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle varlıklı bireyler için düzenlenen cenaze alayları, hem kişinin hayattaki sosyal statüsünü onurlandırmak hem de toplumla olan bağını devam ettirmek için büyük bir gösterişle gerçekleştirilmiştir⁸⁷.

Amiternum kabartmasında görülen sedye taşıyan erkekler, törenin ciddiyetini ve ölüye duyulan saygıyı simgelerken, yas tutan kadınların saçlarını yolması, cenazenin duygusal yönünü ve yasın yoğunluğunu vurgular. Roma'daki cenaze ritüelleri,

⁸⁵ Jensen, a.g.e., 1978, 62.

⁸⁶ Holliday, P. J. (1990). *Death and Ancient Rome*, New York: Routledge Sourcebooks for the Ancient World. 120-121.

⁸⁷ Holliday, a.g.e., 1990, 123.

yalnızca ölüye saygı göstermeyi değil, aynı zamanda toplumsal düzenin korunmasını ve ölü ile yaşayanlar arasındaki ilişkinin güçlendirilmesini amaçlamıştır⁸⁸.

3.3. Ölünün Gömülmesi ve Gömme Biçimleri

Roma'da ölü gömme işlemi ilk olarak ölü hakkında konuşma bittikten sonra başlamıştır. Sosyal statüsü yüksek kişilerin ölüsü yedi gün gösterildikten sonra öğleden önce gömülmüştür. Bu sırada sokakların çok hareketli ve cenazeye katılan kişilerin sayısının da fazla olması beklenmiştir. Ölü, genel olarak şehir dışına inhumasyon ya da kremasyon ile gömülmüştür⁸⁹. Çiçero'ya göre inhumasyon Roma'daki en eski gömme biçimidir. Romalı ailelerden pek çoğunun özellikle Cornelia soyundakilerin inhumasyonu tercih ettiklerinden bahsetmiştir. Zengin sınıfa mensup kişilerin mezarları ise anıtsal ölçeğe sahiptir⁹⁰.

Zengin sınıfa mensup kişilerin ölümü için Venüs Libitina Tapınağı'nın resmi görevlisi, cenazeleri yöneten Libitanarius'a bilgi verilmiştir. Libitanarius'un görevi gerekli olan malzeme ve cesedin gömülme işlemine hazırlanması için çalışacak köleleri ya da görevlileri sağlamaktır. Ceset yattığı yataktan alınarak toprağa konulmuş ve sıcak su ile yıkanarak Pollinctores'ler tarafından yağlanmıştır. Bunun amacı ölüden duyulan korkuyu uzaklaştırmak ve az da olsa çürümesini önlemektir⁹¹.

Gömme işlemi tamamlanmadan önce mezarların içine ritüel ilgili nesnelere konulmuştur. Bu nesnelere konulma sebebi, ölülerin kendilerini öbür dünyada da evlerinde gibi hissetmeleri içindir. Ölünün kişisel eşyaları mezar içine bırakılmıştır. Bu eşyalar ölünün sosyal durumuna göre değişiklik göstermiştir. Sosyal sınıfı yüksek kişilerin mezarlarında değerli armağanlar yer almıştır. Mezar hediyeleri sosyal sınıf farklılıklarının dışında cinsiyete göre de değişmiştir. Kadın mezarlarında ayna, mücevher kutusu, kozmetik şişeleri gibi eşyalar bırakılırken, erkek mezarlarına ise silah, içki, av aletleri gibi eşyalar yer almıştır. Çocuk mezarlarında da kadın ve erkek mezarlarından farklı olarak oyuncak ağırlıklı eşyalar bırakılmıştır. Bunların dışında cenaze sırasında kullanılan eşyalar da mezar içlerinde yer almıştır. Yapılan bu ayinlerin masrafları da olmuştur. Bu masrafların kimler tarafından karşılanacağı Roma kanunları tarafından belirlenerek ilk olarak mirasçı, sonrasında da evin reisi tarafından

⁸⁸ Toynbee, *a.g.e.*, 1971, 54.

⁸⁹ Toynbee, *a.g.e.*, 1971, 55.

⁹⁰ Hope, *a.g.e.*, 2009,56.

⁹¹ Johnson, M. (2015), *Death and Ritual in Ancient Rome*, Historical Press, 78.

karşılanmıştır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde cenaze işlemlerinin görkemli ve sistemli yapılabilmesi amacıyla devlet tarafından cenaze dernekleri kurulmuştur. Bu dernekler "collegia funeraticia" olarak adlandırılmıştır. İki tipi bulunan collegia funeraticialardan ilki, cenaze ve defin masraflarını karşılarken, diğer cenaze tipi ise üyelerden birinin ölmesi halinde derneğe özgü anıt mezarlara ya da mezarlıklara defneden derneklerdir. Romalılar ölülerini farklı şekillerde gömmüşlerdir⁹². Bazı dönemlerde kremasyon ve inhumasyon geleneklerinin uygulanışı değişiklik göstermiştir. Sosyal statüsü yüksek kişiler inhumasyon uygulaması ile süslü kabartmaların yer aldığı lahitlere gömülürken orta ve üst sınıfa mensup olan kişiler mermer, taş, ahşap, pişmiş topraktan yapılan lahitlere gömülmüşlerdir. Yoksul kişiler ise direk olarak toprağa gömülmüşlerdir. Gömülme sırasında yaygın olarak görülen bir diğer işlem cesedin ağzına sikke konulmasıdır. Kremasyonda ise yakma işlemi, küllerin gömüleceği yerde veya özel yakma alanlarında gerçekleştirilmiştir. Yakma işleminden önce beden, üst üste dizilmiş odunların üzerine yerleştirilmiş ve odunların arasına da ateşi harlayarak papirüs gibi maddeler sıkıştırılmıştır. Plinius kremasyondan önce ölülünün gözlerinin önce açılıp, daha sonra kapatıldığından bahsetmiştir. Bazı durumlarda ise ölen kişinin hayvanları öbür dünyada ölüye eşlik etmesi için kurban edilmiştir⁹³.

Yakınları ve arkadaşları tarafından ölüye, son kez ismiyle çağrıda bulunulduktan sonra odun yığını meşalelerle ateşe verilmiş, kremasyonun sonunda da ateş, şarap ile söndürülmüştür. Ağlayan ve ağıt yakanlarla birlikte cesedin ve etrafındaki nesnelere kül olması beklenmiştir. Yanmış kemik kalıntıları ve küller yakınları tarafından toplanarak cam kaplara, altar şeklinde mermer kül kaplarına, taş veya bronzdan yapılmış vazo veya urnelere, özellikle zenginlerin kullandığı mücevher kutularına ya da fakirlerin kullandığı pişmiş toprak çömleklere toplanmıştır⁹⁴. Bunun yanı sıra Roma'da diğer toplumlarda olduğu gibi zengin kişiler için anıtsal mezar yapılması da söz konusudur. Özellikle Olba'daki Tapınak Planlı Mezarın kentte yer alan maliyeti daha düşük kaya mezarlarına, lahitlerine karşın tek örnek olması toplumdaki ayrıcalıklı kişilerin varlığını ve onlara duyulan saygıyı göstermektedir⁹⁵.

⁹² Taş, A. (2017). *Antik Roma'da Cenaze Ritüelleri ve Mezarlıklar*. İstanbul, 50.

⁹³ Toynbee, a.g.e., 1971, 58.

⁹⁴ Taş, a.g.e., 2017, 50.

⁹⁵ Taş, a.g.e., 2017, 51.

Resim 3.8. Kremasyon uygulaması

<https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/kasim.oyarcin/135174/5.%20hafa.pdf>

İnhumasyon ve kremasyonun Antik Roma’da erken dönemlerden itibaren beraber uygulanmıştır. Lucretius’a göre, Geç Cumhuriyet Dönemi’nde üç tip gömme şekli bilinirdi⁹⁶. Bu uygulamalar kremasyon, inhumasyon ve mumyalamadır. Roma yasalarında geçerli olan On İki Levha Kanunlarında ölünün inhumasyon ya da kremasyonla kentin sınırları içirisine gömülmesini yasaklanmıştır⁹⁷. Kentin dışına gömülen ölümlerin sebebi bulaşıcı hastalıklardan toplumun korunmasını sağlamaktı. Roma’da ekstramural gömüler İ.Ö. 567’lerde sona ermiştir⁹⁸. Cicero ve Plinius’a göre inhumasyon, Roma’da ilkel bir gömme biçimiydi. İnhumasyon gömme ve kremasyon gömme karşılaştırıldığında inhumasyonun kremasyona göre daha kibar bir uygulama olduğu düşünülebilir. Ancak mezar yazıtlarında her iki gömme biçimiyle ilgili ifadelerin yer almamasından dolayı ikisinden hangisinin daha fazla tercih edildiği konusunda net bir bilgi verilemeyebilir. Geç Cumhuriyet Roma’sında ise mumyalamanın bedeni onurlandırdığı inanılırdı. Fakat Roma Forumu’ndaki İ.Ö. 8.- 6. yüzyıla tarihlenen Sepulcretum’da, hem inhumasyon hem de kremasyon gömmeler görülür. Bunun yanı sıra On İki Levha Kanunları’nda yine her iki gömme şeklinin İ.Ö. 5. yüzyılda birlikte uygulandığından söz edilir. Plinius çoğu Romalı ailenin

⁹⁶ Rehm, W. (1964). *Der Begräbniskultus der Römer*. Munich,100.

⁹⁷ Kyle, D. G. (1998). *Spectacles of Death in Ancient Rome*. London,67.

⁹⁸ Davies, P. (1999). *Death and the Emperor: Roman Imperial Funerary Monuments from Augustus to Marcus Aurelius*,120.

inhumasyon gömülme biçiminden vazgeçmediğinden bahseder Plinius. İ.Ö. 78'de Sulla'nın ölümünün ardından hiçbir gömü kanıtı kalmamıştır⁹⁹,

Resim 3.9. Roma Vigno Codini'deki bir yerlatı oda mezarı
<http://www.romeacrosseurope.com/?m=20161008#sthash.UEUC64xk.dpbs>

Erken İmparatorluk Dönemi'nde ölüyle beraber ölünün kişisel eşyaları ve armağanları da önceden hazırlanan dikdörtgen biçimindeki odun yığınının (rogus) üzerine yerleştirilir; odun yığınları bazen yanmayı kolaylaştıracak şekilde papirüsle karıştırılır ve ölü yakıldıktan sonra ateş, şarapla söndürülür ve geriye kalanlar ustrinumdan alınarak, basit pişmiş toprak kavanoz, kumaş çantalara, mermer ya da onyxten yapılmış urne veya sandıklara konur. Daha sonra mezar alanına yerleştirilen bu saklama kapları ölünün sonraki yaşamında kullanacağı daha fazla eşya ile birlikte gömülürdü¹⁰⁰. Kremasyon gömüler inhumasyon gömülerle kıyaslandığında kremasyonda inhumasyona oranla daha fazla hediye bırakıldığı saptanır. İnhumasyon gömüde daha çok mezarların düzenlenişindeki çeşitlik ve bezemelere dikkat edilir¹⁰¹.

Roma sanatının sergilendiği güzel örnekler olarak kremasyon gömmelerde, yakılan kemiklerin korunabilmesi için kullanılan kemik kutuları, altarlar ve lahitler örnek verilebilir. Kremasyon uygulamasının bitiş nedeni olarak daha çok Musevi ve Hıristiyan etkilere bağlanır. Mumyalamadır Antik Roma'da bedeni onurlandırmanın üçüncü yolu olarak uygulanmış olsa da bu durum Roma'nın Geç Cumhuriyet Dönemi'nde yabancı bir gelenek olarak görülmüştür. Romada yapılmış olan

⁹⁹ Smith.a.g.e., 2012, 10.

¹⁰⁰ Jones, A. H. M. (1987). *The Later Roman Empire, A Social, Economic, and Administrative Survey*. Baltimore, 90.

¹⁰¹ Smith.a.g.e., 2012, 11.

kazılarda sayıları oldukça fazla mumyalanmış gömülere rastlanılmıştır. Bu geleneğin Mısır geleneklerinden etkilenerek Roma'ya geldiği, Roma'dan Mısır'a giden resmi görevlilerin bu gömülme biçimini benimseyerek Roma'ya getirdikleri veya Mısır'dan gelen İsis ve Serapis kutsal alanlarına bağlı rahipler tarafından mumyalanmanın uygulandığı düşünülür¹⁰².

Ölüme yüklenen anlam ve cenaze törenleri Roma'nın erken dönemlerinden başlayarak biçimlenmiştir. Özellikle Grek gelenekleriyle büyük benzerlik gösterdiği dikkati çeker. Bunun yanı sıra Roma İmparatorluğu'nun Mısır ile süre gelen ilişkilerinden dolayı onların Greklerden farklı olarak mumyalama geleneğini benimsediklerini, hem inhasyon hem de kremasyon gömülme biçiminin arada öncelikleri değişmekle birlikte Roma İmparatorluğu'nda yaygın olarak kullanıldığını gösterir. Gömme biçimleri sınıf farklılıklarından dolayı oluşan etkilerini, mezar yapılarında ve mezar hediyelerinin çeşitliliğinde ve kalitesinde göstermiştir. Roma Dönemi'ni izleyen zamanlarda, tek tanrılı inanç benimsendiği için benzer geleneklerinde süregeldiği görülür¹⁰³.

Roma Cumhuriyetinin geç dönemlerinden itibaren bir başka gömü şekli de mumyalamadır. Pahalı bir yöntem olduğu için yalnızca zengin insanlara uygulanmıştır. Bu geleneğin Roma'da uygulanması Mısır'la olan ilişkilerin Roma kültürüne olan etkisi ortaya koymuştur. Mısır'da Roma ölü kültü ritüelleri kapsamında ölünün mezara gömülmesinde farklı bir uygulama görülmüştür. Mumyaların üzerlerine ahşap plakalara gerçekçi olarak resmedilmiş eserler "Fayyum Portleri" olarak adlandırılmıştır¹⁰⁴. M.S. 1. yüzyıl ve M.S. 3.yüzyıl ortasına kadar olan süre içerisinde yapılmış olan Fayyum Portreleri meşe, limon, çınar, selvi, incir ve narenciye gibi dışarıdan gerilmiş olan sağlam ağaçlardan yapılmış levhalar üzerine resmedilmiştir. Mısır'ın bütün bölümlerinde görülen bu portreler sıklıkla Fayyum ve Antinoöpolis'teki mezarlarda bulunmuştur. Bu ismin verilmesinde bu portlerin çoğunlukla Fayyum kentinde bulunmuş olması verilebilir. Kalınlığı 1,5 cm olan bu levhalar zımparalanarak pürüzsüz bir hale getirilmiştir. Portlerin arka planı tek renk ve minimal bir perspektif ile işlenerek iki boyama tekniği kullanılmıştır. Bunlardan bir

¹⁰² Brown, P. (2010). *The Art and Archaeology of Roman Burial*, University Press, 102.

¹⁰³ Brown, a.g.e., 2010, 103.

¹⁰⁴ Nock, A. D. (1932). *Cremation and Burial in the Roman Empire*, Harvard Theological Review, 321-359.

tanesi ankostik olarak adlandırılan sıcak balmumu tekniğidir. Bu teknikte balmumu az da olsa yağ ile karıştırılarak fırça darbeleriyle resim tamamlanır. Diğer bir teknik olan temperada ise yumurta, su, balmumu, tutkal bağlayıcı olarak kullanılır. Bu teknik hızlı kuruması ve uzun ömürlü olması dolayısıyla daha çok tercih edilmiştir¹⁰⁵.

Resim 3.10. Fayyum Portreleri

<http://arkeopolis.com/kulturlerin-sentezi-fayyum-portreleri/?hcb=1>

Farklı kültürlerin sentezi sonucu oluşan ölü kültü ritüeli olan mumya portreleri, ruhların kendi bedenlerini çabuk bulması için yapılmış olan mezar adetleridir. Fayyum portlerinde yer alan ifadeler gözümüzde canlanacak niteliktedirler. Bu portlerdeki betimlemeler ölüm olgusunun ciddiyetini ve ağırlığını yansıtırken öbür taraftan kişilerin ait oldukları kültürel aidiyeti ve yaşm tarzını da yansıtmaktadır¹⁰⁶.

¹⁰⁵ Toynbee, *a.g.e.*, 1971, 60-62.

¹⁰⁶ Toynbee, *a.g.e.*, 1971, 63.

3.4. Cenaze Sonrası Ritüeller ve Yas

Roma'da cenazenin gömülmesinden sonraki uygulamalar ise yasal düzenlemelerle belirlenmiştir. Öncelikle, yasalara uygun olarak kabul edilebilmesi için bir domuz kurban edilmiştir. Aynı gün içersinde ölünün evinde arınma törenleri başlayarak ölü yemeği yenilmiştir. Dokuzuncu günde tekrar mezar başında ölü yemeği yenilerek yas dönemi bitmiştir. Yas döneminin sonunda, ölü için çeşitli hediyeler, yiyecekler bırakılmış ve libasyon yapılmıştır. Yiyecek, içecek ve parfümleri mezarlara akıtmak için mezarlar da ayrı bölümler yer almıştır¹⁰⁷. Doğrudan toprağa gömülü amphora boyunlarının kullanıldığı mezarlar ise fakir kişiler için yapılmıştır¹⁰⁸. Mezar başındaki törenler, yıllık ölü festivallerinde ve ölünün doğum günlerinde de tekrarlanmıştır. Ölen kişinin ruhunun da bu yemeğe dâhil olduğuna inanılmıştır¹⁰⁹.

Yas süreleri Antik Roma'da kanunlarla belirlenmiştir. Altı yaşın üzerindeki çocuklar ve aileler, bir yıl boyunca yas turarken altı yaşın altındakiler ise bir ay boyunca yas tutabilirlerdi. Ağlama süreleri erkek eşlerde on aya kadar, yakın akrabalar ise sekiz aydı. Bununla birlikte yas süresi boyunca ise kişi yemek davetlerine katılamaz, mücevher takamaz, mor ve beyaz giysiler giyemezdi. Antik Roma'da yapılan araştırmalardan elde edilen bulgularda ölenlerin çoğunun çocuk olduğu ve genellikle Romalı çocukların neredeyse yarısının on yaşına dek yaşadığı anlaşılmıştır. Hastalıkların yanı sıra, çocuk ölümlerinin fazla olmasındaki sebep özellikle kız çocuklarının istenmemesinden dolayı kasıtlı olarak yaşamlarına son verilmesidir. Antik Roma'da, erkek çocuklarına kızlardan daha çok önem verildiğinin bir diğer göstergesi de bazı mezar taşlarındaki yazılardan anlaşılmıştır¹¹⁰.

¹⁰⁷ Toynbee, *a.g.e.*, 1971, 75.

¹⁰⁸ Walker, S. (1985). *Roman Death: The Dying and the Dead in Ancient Rome*,10.

¹⁰⁹ Davies, P. J. E. (2000). *Death and the Emperor: Roman Imperial Funerary Monuments from Augustus to Marcus Aurelius*, 153.

¹¹⁰ Davies, *a.g.e.*,2000, 155.

Kanunlarda gösterilen ve belli kurallara bağlanan cenaze törenlerinin düzenlenmesinde özellikle cenaze harcamaları sınırlanmaya çalışılmıştır. Ölen bir Romalının mirası, başta karısı olmak üzere çocuklarına eğer çocuğu yoksa, erkek tarafından gelen torunlara daha sonrasında baba soyundan gelen akrabalara, öncelikle erkek kardeşlere ve evlenmemiş kız kardeşlere kalırdı¹¹¹.

Resim 3.11. Lahit yas sahnesi
<https://tektecilik.blogspot.com/2019/01/roma-olu-gomme-gelenekleri.html>

Ölümün Eski çağlardan beri tanımlanamayan bir kavram olması ölümden sonrası için çeşitli inançların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Toplumlar kendi kültür ve inançlarına göre ölü gömme geleneklerini ortaya çıkarmışlardır. Ölüme karşı bilinmezlik ve bedendeki biçim değişiklikleriyle birlikte ölüme duyulan korku artmış ve bunun üzerine bu korkuyu hafifletmek için çeşitli çözümler uygulanmıştır¹¹².

¹¹¹ Thompson, L. (1983). *Roman Burial Practices and Funeral Rites*, 98-99.

¹¹² Boyana, D. (2011a). *Death and Afterlife in Ancient Societies: A Comparative Study of Burial Practices*. *Archaeological Society Journal*,45.

3.5. Ölü Yemeği Ritüeli

Ölü yemeği, Roma'da ölen kişilerin ruhlarına adanmış olan özel bir yemek törenidir. Bu yemekler, ölümlerin ruhlarının onurlandırılmasını ve yatıştırılmasını amaçlar. Aile üyelerinin ve yakın dostların katılımıyla oluşan bu yemekler çoğunlukla ölümden sonraki dokuzuncu günde yapılır. Çeşitli adaklar, dua ve törenleri içeren bu ritüelin kökenleri ve evrimi Roma toplumunun ölüme yaklaşımını ve nasıl algıladığını göstermesi açısından oldukça önemlidir¹¹³.

Roma'da ölü yemeği geleneği Etrüsk ve Yunan ritüellerinden etkilenmiş olabilir. Bu yemeklerin erken dönemlerde nasıl başladığına dair kesin bilgiler olmasa da hem dini hem de toplumsal bir yönü olduğu açıktır. İlk dönemlerde basit adaklarla başlayan bu yemekler, zamanla daha kompleks törensel yemekler haline gelmiştir. Ölü yemeğinde sunulan yiyecekler genellikle ölen kişinin yaşamı boyunca sevdiği yiyeceklerden oluşur. Bu yiyeceklerin yanı sıra, şarap gibi içecekler de ritüelin olmazsa olmaz bir parçasıdır. Yemek, ölen kişinin mezarı başında veya evinde, bir masa etrafında toplanmış halde yenir. Yemeğin başında ve sonunda yapılan dualar, ölen kişinin ruhunun öte dünyada huzur bulması için edilir¹¹⁴.

Bu yemekler, yas tutan aile üyeleri ve dostlar için bir araya gelme ve destekleşme fırsatı sunar. Aynı zamanda, toplumun ölen kişiye olan saygısını gösterir ve ölümün getirdiği sosyal boşluğu doldurma işlevi görür. Dini açıdan bakıldığında, ölü yemeği, ölen kişinin ruhunun rahatını sağlama ve kötü ruhlardan koruma amacı taşır¹¹⁵.

Yemekten sonra, katılımcılar genellikle ölen kişinin mezarına çiçekler bırakır ve kişisel eşyalarını anısına sunar. Bu tür adaklar, ölen kişinin ruhunun yatıştırılması ve onun öte dünyada güven içinde olması için önemlidir¹¹⁶.

Roma'daki ölü yemeği ritüelleri, ölen kişinin ruhunu onurlandırma ve toplumun ölümlerle başa çıkmasını kolaylaştırma işlevlerini görürken, bu ritüellerin sosyal ve dini yönlerinin derinlemesine anlaşılması için teorik bir çerçevenin oluşturulması gerekmektedir. Bu çerçeve, Roma toplumundaki ölüm anlayışının ve ritüellerin

¹¹³ Toynbee, *a.g.e.*, 1971, 102.

¹¹⁴ Dunbabin, K. M. D. (2004). *The Roman Banquet: Images of Conviviality*.50.

¹¹⁵ Dunbabin, *a.g.e.*, 2004, 51.

¹¹⁶ Dunbabin, *a.g.e.*, 2004, 52.

kökenlerini, işlevlerini ve evrimini daha iyi kavramamızı sağlayacaktır. Bu bağlamda, tezin bir sonraki bölümünde “Anma günleri ve ölü kültü festivalleri” ele alınacaktır¹¹⁷.

3.6. Anma Günleri ve Ölü Kültü Festivalleri

Antik Romalılar tarih boyunca büyülere, sihirlere, batıl inançlara ve kehanetlere inanan bir toplum olmuştur. Bu sebeple başlarına gelen her kötü şeyin tanrıların kendilerine karşı duyduğu öfkenin bir sonucu olarak topluma bela, felaket ve uğursuzluk getireceğine inanmışlardır. Tanrıların öfkelerini yatıştırmak amacıyla sıra dışı törenler ve ayinler düzenlemişlerdir. Tanrıların yanı sıra ölülerin de yatıştırılması gerektiğini düşünmüşlerdir. Aksi takdirde ölülerin öfkelenip, yaşayanlara öbür dünyada zarar vereceklerine inanmışlardır. Bunun sonucunda Roma takvimine göre belirlenen günlerde ölüler için törenler yapılmış ve ayinler düzenlenmiştir¹¹⁸.

Antik Roma'da ölümle ilgili ritüeller ve festivaller, toplumsal ve dini yapının önemli bir parçasıydı. Bu festivallerin temel amacı, ölüleri onurlandırmak, ataların ruhlarına saygı göstermek ve yaşayanlar ile ölüler arasında bir bağlantı kurmaktı. Roma'nın çoktanrılı dini yapısında ölenlerin ruhları, yaşayanlarla iletişim kurabilir ve bazı durumlarda onları etkileyebilirdi. Bu nedenle, ölüler düzenli olarak anılmalı ve onurlandırılmalıydı. Ölüm, Romalılar için sadece bir son değil, aynı zamanda ölümsüz bir ruhun farklı bir boyuta geçiydi. Romalıların inançlarına göre, ölenlerin ruhları öteki dünyaya gider, ancak bu ruhlar yaşayanlarla bir bağlantı halinde kalmaya devam ederdi. Ölülerin ruhları, yaşayanlara yardım edebileceği gibi, huzursuz olduklarında onları rahatsız da edebilirdi. Bu yüzden, ölüleri yatıştırmak ve onların ruhlarının huzur bulmasını sağlamak büyük önem taşırdı. Roma'nın çoktanrılı dini yapısında ölülerle yaşayanlar arasındaki ilişkiyi sürdürebilmek ve onları onurlandırmak amacıyla düzenlenen ritüeller, toplumsal ve dini yaşamın temel unsurları arasındaydı¹¹⁹.

Bu festivallerin çoğu, hem bireysel aileler hem de toplu halde kutlanan etkinlikler şeklindeydi. Aileler, ölü atalarını onurlandırmak için kendi aile mezarlarını ziyaret eder, onlara sunular bırakır ve dualar ederlerdi. Ancak bazı festivaller, toplumsal dayanışmayı güçlendiren, kamusal törenlerle kutlanan etkinliklerdi. Bu festivallerin

¹¹⁷Thomas, H. (2015). *Egyptian Influence on Roman Burial Practices*, Ancient History Publications, 154.

¹¹⁸ Clark, G. (2012). *Superstition, Magic, and Divination in Roman Society*, Oxford University Press, 55.

¹¹⁹ Williams, J. (2010). *The Cult of the Dead in Ancient Rome*, Routledge, 120.

amacı, ölümlerin ruhlarını onurlandırmak, yaşayanların bu ruhlarla barış içinde olmasını sağlamak ve toplumun ruhani dengesini korumaktır. Ölülerle barış içinde yaşamak, Roma toplumunda sosyal düzenin bir parçasıydı ve bu düzeni sürdürmek için ölümle ilgili festivallerin düzenlenmesi önemli bir görev olarak kabul edilirdi¹²⁰.

Roma'daki ölüm kültürü, yalnızca bireysel ritüellerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumsal etkinliklerle de kendini göstermiştir. Ölülerle olan ilişki, sadece bireyin ailesiyle sınırlı kalmaz, toplumsal bir görev olarak da görülürdü. Roma toplumu, bu ritüeller sayesinde hem kendi inançlarını pekiştirir hem de toplumsal dayanışmayı güçlendirirdi. Festivaller, ölümün hem dini hem de sosyal boyutlarını temsil eden güçlü sembollerle doluydu¹²¹. Bu festivaller arasında en dikkat çekenleri Parentalia, Lemuria ve Feralia'dır. Her biri ölümlerle ilgili farklı ritüel ve anma şekillerini içerir¹²²

Parentalia festivali 13 – 21 Şubat tarihleri arasında ölen kişilerin anısına onları onurlandırmak amacıyla kutlanırdı. Parentalia'nın son günü Feralia olarak adlandırılırdı. O gün ölümlere vefa borcunu ödemek üzere halka açık bir tören yapılırdı. Feralia bayramı başlayana kadar tüm tapınaklar kapatılır, altarlarda ateş yanmaz, evlilikler yasaklanır ve devlet memurlarının rütbeleri armalarından sökülürdü¹²³.

Parentalia'nın ilk gününde Vesta rahibesi ölünün onuruna Philocalus'un takviminde belirtildiği gibi, bir ayini yerine getirirdi. Diğer günler aile mezarları başında bireysel anma törenleri yapılırdı¹²⁴. Ovidius'a göre Parentalia bayramında ölümlerin ruhuna adanan büyük, görkemli hediyeler yerine uzun çelenkler, meyve tuz, menekşeler ve şarapla ıslatılmış ekmekten oluşan hediyeğin bir vazo ile ölüme adanması yeterli olmaktadır. Ölünün ruhu yapılan bu ayinler ile yatıştır ve sakinleşirdi¹²⁵.

Parentalia bayramı ayın 21'inde yapılan Feralia bayramı ile sonlanırdı. Yazar Marcus Terentius Varro'ya göre Feralia adı şeytani güçlerden (inferi) ve ferre'den (taşımak) ölünün mezara taşınmasından türemekteydi. Feralia ayinleri her durumda yapılması gereken ayinlerdi. Savaş gibi koşullarda bu ayinler ihmal edilmemeli eğer ihmal edilirse ölümlerin ruhlarının mezarlarından öfkeyle çıkacağına ve yaşayanları rahatsız

¹²⁰ Davies, a.g.e., 2000, 154-155.

¹²¹ Davies, a.g.e.,2000,155.

¹²² Davies, a.g.e., 2000, 156.

¹²³ Davies, a.g.e., 2000, 157.

¹²⁴ Scullard, H.(1981). *Festivals and Ceremonies of the Roman Republic*, 74.

¹²⁵ Karakuş, H. (2016). *Antik Roma'da Ölüm ve Ölü Gömme Ritüelleri*. Ankara,35.

edeceğine inanılırdı. Bu kamusal ayinin yas dönemi olduğunu vurgulamak amacıyla festival boyunca düğün gerçekleştirmek de yasaktı. Romalılar, tanrıların hüznü sahneleri görmek istemediğine inanarak bu dönemde tanrıların tapınaklarını da kapatmaktaydı. Ölünün öteki dünyada yaşadığına inanılarak Feralia festivalinde mezarların yanlarına yiyecek bırakırlardı. Ferilia, Roma dini takviminde bir gün olarak gözüke de bu festivalin kültürel ve toplumsal yaşamdaki yeri önemlidir. Ölülerin ruhlarına duyulan saygı ve onların anısının yaşatılması ve Roma toplumunun ölüm karşısındaki davranışlarını, ölüm ile ilgili nasıl bir tutum sergilediklerini gösteren festivalin önemli unsurlarıdır. Bu festival ölümün Roma kültüründeki değerini, izlerini ve antik dünyadaki ölü gömme ritüellerinin sosyal ve dini önemini vurgular¹²⁶.

Romalıların ölülerinin kötü ruhlarını kendi evlerinden kovmak amacıyla yaptıkları festivaldir. Lemuria festivalinde, Mayıs ayının 9. 11. ve 13. günü ailenin ölü ruhlarının evin içinde dolaştığına inanılırdı. İçlerinde en çok korkulan ölümler genç yaşta ölümlerdi. Bunun sebebi genç yaşta ölümlerin kalanlara kin beslediklerinin düşünülmesiydi. Lemuria ayinleri diğer festivallerden ayrı olarak her gece yapılırdı. Çünkü hayaletlerin karanlıkta daha rahat hareket ettiklerine inanılırdı. Aile babası hayaletleri kovmak için gece yarısı kalkar, parmaklarını şıklatıp, evin içinde yalın ayak yürürken hayaletlerin yemesi için siyah fasulye tanelerini yüzünü başka tarafa çevirerek fırlatır, bunun karşılığında aile bireylerinin rahatlayacağını düşünmekteydi. Aile babası diğer ayinleri de yerine getirdikten sonra hayaletleri uzaklaştırmayı başarırdı¹²⁷.

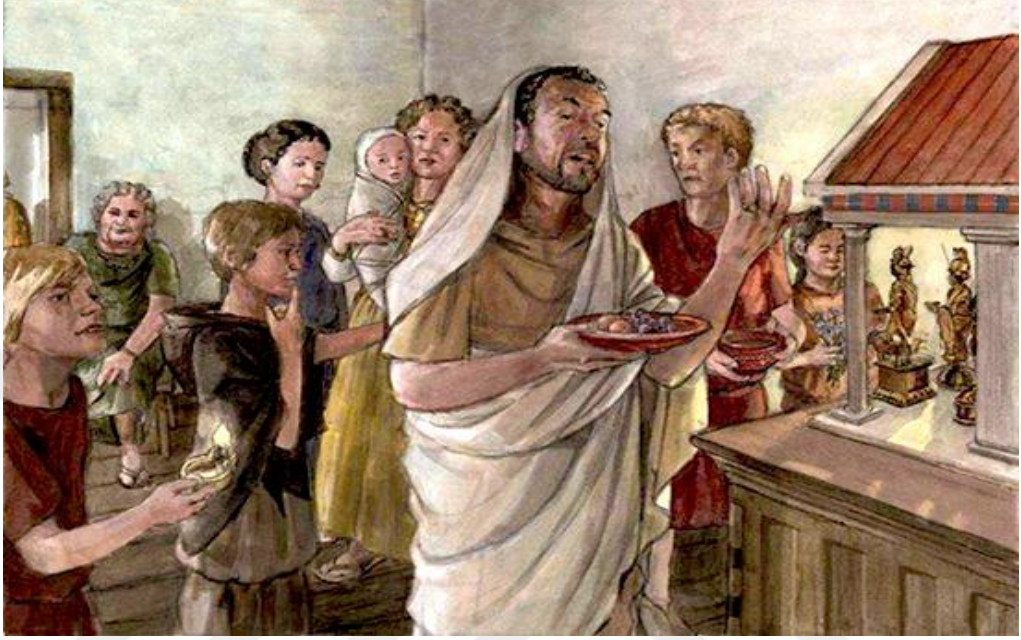
Lemuria festivalinde de aynı Feralia festivalinde olduğu gibi düğünler, eğlenceler yapılmaz ve tapınaklar kapalı kalırdı. Lemuria festivali mezar başında yapıldığı gibi evin içerisinde de gerçekleştirilirdi. Hayaletlerin bazı sunumlar yapılarak gönderileceğine inanılırdı. Bunun nedeni atalarının ruhunun ait olduğu yere gönderilip evin huzurunun sağlanmak istenmesiydi¹²⁸.

¹²⁶ Houghton, C. (2010). *Roman Festivals: A Cultural History*, Routledge, 82.

¹²⁷ Naso, O. (2016). *Fasti*. Cambridge University Press, 247.

¹²⁸ Johnson, T. (2015). *Death and Ritual in Roman Religion*, Cambridge University Press, 135.

Roma takvimine göre festivaller içerik açısından farklılık göstermiştir. Feralia ve Lemuria günleri içlerinde en değişik olan günlerdir. Onların bu kadar farklı olmalarının nedeni öbür dünya hakkındaki masalların kulaktan kulağa ve her seferinde bir ölçü daha abartılmasından kaynaklanmaktadır¹²⁹.

Resim 3.12. Ev içerisinde yapılan ritüel

<https://www.romanoimpero.com/2018/05/lemuria-9-maggio.html>

Toplumsal bilinç zamanla bu olağanüstü görüntüleri gerçek kabul ederek, kurbanlar ve ayinler düzenlemiştir. Bir bütün olarak hareket eden toplumsal bilinç zamanla öteki toplumlara yayılmıştır. Yüzyıllar geçmesine karşın pek çok toplumda hala benzer törenlerin ve ayinlerin yapıldığı görülmektedir¹³⁰.

Dünyanın kapısı açık anlamına gelen Mundus Patet antik Roma'da ölümler ile yaşayanlar arasındaki sınırların kısa süreli olarak aşıldığı günü ifade eder. Bu günlerde yeraltı dünyası ile bağlantılı olduğu düşünülen kutsal yeraltı odası, 24 Ağustos, 5 Ekim ve 8 Kasım tarihlerinde üç kez açılmıştır. Bu günler ölümlerin ruhlarının yaşayanların arasında serbest bir şekilde dolaştığına ve bu sebeple ritüellerin de dikkatli bir şekilde yapılması gerektiğine inanılmıştır. Roma toplumunun ölüm anlayışı ve atalarına olan saygının yansıtılması açısından önemli bir ritüel olmuştur¹³¹.

¹²⁹ Jonhson, a.g.e., 2015, 136.

¹³⁰ Bell, C. (1997). *Ritual: Perspectives and Dimensions*, Oxford University Press, 92.

¹³¹ Scheid, J. (2016). *The Gods, the State, and the Individual: Reflections on Civic Religion in Rome*, University of Pennsylvania Press, 187.

Roma mitolojisine göre dünyayla geçit görevi gören bu yeraltı ölümlerle iletişim kurmak ve atalarını onurlandırmak için kullanılmıştır. bu günler evrensel bir arınma şansı olarak kabul edilmiştir. Ölümlerin ruhlarının zarar vermemesi için koruyucu büyüler ve dualar edilmiş ayrıca halk arasında bu günlerde mum yakmak, yeni işlere başlamak ve önemli kararlar vermek gibi durumlardan kaçınılmıştır¹³².

Mundus Patet, Romalıların ölüm ötesi ve atalar kültü hakkındaki görüşlerini ayrıntılı olarak anlaşılmasını sağlar. Bu ritüel, ölümün sadece bir son olmadığını ölümden sonraki yaşam olduğunu ve atalarla sürekli iletişim içinde olduğuna inanıldığını da göstermiştir¹³³.

Antik Roma'da Parentalia festivali sırasında kutlanan Dies Parentales, ölen ataların anıldığı günlerdir. Her yıl Şubat ayının 13'ünden 21'ine kadar sürmekte olan Parentalia atalar kültünün önemi taşıyan bir dönemdir. Dies Parentalas, bu süre zarfında gerçekleşen ritüellerle, Roma toplumunun ölümlerle ve ölüm sonrası ilişkilerin sürdürülmesine olan inancın yansıtılmasında önemli bir gelenek olmuştur¹³⁴.

Aile üyeleri tarafından sessizce yürütülen bu ritüeller kişisel nitelik taşımakta olup ölen ruhların huzur içinde olması için aile mezarlarında adaklar sunularak yapılmıştır. Mezaları ziyaret eden aileler mezar taşlarını temizleyerek mezaların üzerlerine çiçekler ve küçük hediyeler bırakmışlardır. Yapılan bu ritüeller ölümün bir son değil, farklı bir varoluş durumuna geçiş olduğu inancına dayanmıştır¹³⁵.

Dies Parentales, ölümün bir son olarak değil, aile üyelerinin atalarına ve ölümlerin anısına olan bağlılığı göstermiştir. Roma'da ölümün dini ve ritüel yönlerinin yanı sıra sosyal ve kültürel olarak da önemli olduğunu göstermiştir. Günümüzde bile, Dies Parentalas gibi gelenekler, yas tutma ve ölümlülük üzerine yapılan düşünceleri biçimlendirmiştir. Antik Roma'nın bu gelenekleri ölümün doğal bir süreç olarak kabul edilmesini sağlamıştır¹³⁶.

¹³² Schullard, a.g.e., 1981, 98.

¹³³ Schullard, a.g.e., 1981, 99.

¹³⁴ Schullard, a.g.e., 1981, 99-100.

¹³⁵ Schullard, a.g.e., 1981, 99.

¹³⁶ Toynbee, a.g.e., 1971, 103.

3.7. Roma'da Ölü Kültünün Sosyal ve Dini İşlevi

Antik Roma'da ölü kültü, yalnızca dini bir görev olmaktan çok, aynı zamanda toplumun sosyal düzenini koruyan ve pekiştiren önemli bir işlev görüyordu. Roma'da ölülerin ruhları, sadece bireysel aileler için değil, aynı zamanda toplumsal bütünlük ve düzen için de önemliydi. Ölülerle kurulan bağ, sosyal hiyerarşiyi güçlendirir, aile bağlarını ve vatandaşlık görevlerini pekiştirirdi. Aynı zamanda, Romalılar ölülerin ruhlarının tanrılarla da iletişim kurduğuna inanırdı; bu nedenle ölüleri yatıştırmak ve onlara saygı göstermek, sadece ölülerin değil, tanrıların da rızasını kazanmanın bir yolu olarak görülürdü. Ölü kültü, Romalıların günlük hayatlarında, dini ritüellerde ve toplumsal ilişkilerde merkezi bir rol oynadı¹³⁷.

Roma toplumunda ölülerle ilgili ritüellerin sosyal işlevleri, aile bireyleri arasındaki bağları güçlendirmekten, toplumsal sınıflar arasındaki ayrımları pekiştirmeye kadar uzanıyordu. Roma toplumu hiyerarşik bir yapıya sahipti ve cenaze ritüelleri, bu yapının sürdürülmesinde önemli bir rol oynadı. Soylu aileler, ölülerini gösterişli törenlerle gömerek, sosyal statülerini ve gücünü vurgulardı. Özellikle patrici sınıfı mensuplarının cenaze törenleri, sadece ölülerine duyulan saygıyı değil, aynı zamanda ailenin sosyal ve politik gücünü yansıtmak için bir fırsat olarak değerlendirilirdi. Mezarları, anıtsal yapılar olarak inşa edilir ve topluma ailenin statüsünü hatırlatırdı. Bu ritüeller aracılığıyla, aileler kendi soylarının devamlılığını ve toplumdaki rollerini pekiştirirdi¹³⁸.

Roma'da cenaze törenleri, aileyi onurlandırmanın yanı sıra toplumsal dayanışmayı da sağlardı. Ölen kişinin yakınları, arkadaşları ve topluluk üyeleri, cenaze törenine katılarak, ölen kişinin toplumsal rolünü onurlandırır ve yas tutanlara destek verirdi. Bu tür törenler, bireylerin yalnızca ailelerine değil, aynı zamanda toplumlarına karşı olan görevlerini yerine getirmeleri için bir fırsat sunardı. Örneğin, cenaze maskeleri (imagines) taşıyan aile üyeleri, ölü atalarının birer sembolü olarak, toplumsal hafızayı canlı tutar ve geçmişle bugünü birbirine bağlayan bir köprü görevi görürdü¹³⁹.

Ayrıca, ölü kültü festivalleri, Roma toplumunun bir araya geldiği ve toplumsal bağların güçlendiği zamanlardı. Özellikle Parentalia ve Lemuria gibi festivaller,

¹³⁷ Schullard, a.g.e., 1981, 100.

¹³⁸ Toynbee, a.g.e., 1971, 150.

¹³⁹ Davies, a.g.e., 2000, 152-153.

ölülerle yaşayanlar arasındaki bağı güçlendiren ve toplumsal dayanışmayı pekiştiren etkinliklerdi. Bu festivaller sırasında, aileler bir araya gelir, ölüleri için anma törenleri düzenler ve aynı zamanda toplumun diğer üyeleriyle de bağlantı kurarlardı. Parentalia gibi büyük festivallerde, toplumsal yas tutma ve anma ritüelleri, Roma'daki sosyal düzenin korunmasına katkıda bulunurdu¹⁴⁰.

Ölü kültürünün dini işlevleri de büyük önem taşırdı. Romalılar, ölümden sonraki yaşam ve ruhların varlığına derinden inanıyorlardı. Bu inanç, ölümlerle yapılan ritüellerin, tanrılara olan bağlılığı da güçlendirdiğine dair bir anlayışla birleşmişti. Ölümlerin ruhlarına yapılan sunular ve adaklar, sadece ölümleri değil, aynı zamanda tanrıları da onurlandırmanın bir yolu olarak görülürdü. Romalılar, ölümlerin ruhlarının tanrılarla iletişim kurabileceğine ve bu ruhların, yaşayanlar adına tanrılara aracılık edebileceğine inanıyorlardı¹⁴¹. Özellikle Roma dininde, ölümlerin ruhlarının huzur bulmasının, toplumsal ve dini düzenin devamlılığı için şart olduğuna inanılırdı. Manes olarak adlandırılan ölü ruhları, uygun şekilde anıldığında tanrılarla bir bağ kurarak, yaşayanların refahı ve güvenliği için olumlu bir rol oynayabilirdi. Ancak, uygun şekilde anılmayan ya da ihmal edilen ölü ruhları, Lemures (huzursuz ruhlar) olarak geri döner ve yaşayanlara zarar verebilirdi. Bu nedenle, ölümlerin ruhlarını yatıştırmak için düzenlenen ritüeller, sadece dini bir zorunluluk değil, aynı zamanda toplumun güvenliği için de gerekli görülürdü¹⁴².

Roma'da düzenlenen cenaze törenleri ve ölü kültürü festivalleri, toplumun dini ve sosyal yapısının iç içe geçtiği ritüellerdi. Örneğin, cenazelerde yapılan kurbanlar ve sunular, ölümlerin ruhlarına tanrılara olan bağlılıklarını ifade etmek amacıyla yapılırdı. Ölümlerin tanrılara sunulan bu kurbanlar aracılığıyla öteki dünyada huzur bulacağına inanılırdı. Aynı zamanda, bu kurbanlar, yaşayanların tanrılarla olan ilişkilerini de güçlendirirdi¹⁴³.

Ölü kültürünün dini işlevlerinin en önemli örneklerinden biri de Ceres'in ritüelleridir. Romalılar, ölümleri Ceres'e sunulan adaklarla onurlandırır ve onların ruhlarını öteki dünyaya uğurlarlardı. Ceres, ölüm ve yeniden doğum tanrıçası olarak, bu ritüellerde

¹⁴⁰ Beard, M., North, J., & Price, S. (1998). *Religions of Rome: Volume 1: A History*. Cambridge University Press, s. 125-127.

¹⁴¹ Hope, a.g.e., 2009,88-89

¹⁴² Scheid, J. (2003). *An Introduction to Roman Religion*. Indiana University Press, s. 76.

¹⁴³ Hope, a.g.e., 2009,91

merkezi bir rol oynardı. Ölüler için yapılan sunular ve kurbanlar, onların tanrılarla barış içinde olmalarını ve tanruların yardımıyla huzur bulmalarını sağlardı¹⁴⁴.

Roma ölü kültü, aynı zamanda toplumsal düzenin korunmasına da hizmet ediyordu. Ölülerle ilgili ritüeller, Roma toplumunda sosyal normların ve geleneklerin devam ettirilmesine yardımcı olurdu. Bu ritüeller, bireylerin topluma olan bağlılıklarını ve görevlerini yerine getirmelerine olanak tanırdı. Cenazeler, sadece bireysel yas tutma törenleri değil, aynı zamanda toplumun bir araya geldiği ve sosyal düzenin korunduğu etkinliklerdi. Bu sayede, Romalılar hem bireysel aile üyelerine karşı olan sorumluluklarını yerine getirir, hem de topluma olan bağlılıklarını güçlendirirlerdi¹⁴⁵.

Roma toplumunda, ölü kültü aynı zamanda hukuki ve siyasi bir işlev de görüyordu. Örneğin, senatörler ve diğer üst düzey devlet yetkilileri, ölü kültü ritüellerine katılarak hem halkın hem de tanruların gözünde meşruiyet kazanırdı. Bu ritüeller, siyasi gücün pekiştirilmesine ve toplumsal düzenin sürdürülmesine yardımcı olurdu. Aynı zamanda, ölülerin ruhlarına yapılan sunular, devletin dini ve sosyal yapısının devamlılığı açısından önemli bir rol oynardı¹⁴⁶.

Roma ölü kültürünün sosyal ve dini işlevleri, toplumun bütün kesimlerini kapsayan geniş bir yapıya sahipti. Her birey, aile ve topluluk, bu ritüeller aracılığıyla hem ölülerine saygı gösterir hem de toplumsal ve dini sorumluluklarını yerine getirirdi. Romalılar için ölülerle olan ilişki, sadece geçmişin bir anısı değil, aynı zamanda geleceğe dair bir sorumluluktaki. Bu nedenle, ölü kültü ritüelleri, Roma toplumunda sadece bireysel bir görev değil, toplumsal ve dini bir zorunluluk olarak kabul edilirdi¹⁴⁷.

¹⁴⁴ Beard, a.g.e., 1998, 128.

¹⁴⁵ Flower, H. I. (2004), *Roman Republics: The Political System and Civic Religion*, Princeton University Press, 105.

¹⁴⁶ Hopkins, K. (1983), *Death and Renewal: Sociological Studies in Roman History*, Cambridge University Press, s. 45.

¹⁴⁷ Hope, a.g.e.,2009, 90-82.

4. ROMA'DA ÖLÜM VE RİTÜELLERİN YAZILI KAYNAKLARDA TEMSİLİ

4.1. Antik Yazarlar ve Roma'daki Ölüm Ritüelleri

Antik metinlerin incelenmesi, Roma toplumunun kültürel, sosyal ve dini yönlerini anlamamız açısından önemli bir rol oynamasının yanı sıra ölü gömme ritüelleri hakkında da bilgi edilmesine katkı sağlar. Antik yazarlar, filozoflar, tarihçiler, şairler tarafından kaleme alınan bu antik kaynaklar Roma'nın günlük yaşamına, inanç sistemlerine ve ritüellerine ilişkin geniş bilgiler sunar. Bu nedenle antik kaynakların incelenmesi ve bu kaynakların Roma festivalleri ve ölü gömme ritüellerinin anlaşılmasında oldukça önemlidir.

4.1.1. Vergilius: Aeneas'ın Ölüler Diyarı Yolculuğunda Ölüm ve Ritüel

Vergilius'a ait olan Aeneid adlı epik eseri, Roma mitolojisi açısından en önem verilen kaynaklarından birisidir ve Roma'nın ölüm sonrası inançlarına dair derin bilgiler sunar. Özellikle destanın altıncı kitabında yer alan bilgiler Roma toplumundaki ölüm ve ölüm sonrası yaşamla ilgili inanışları anlamamıza yardımcı olur. Aeneas'ın ölüler diyarına yolculuğu, Roma'daki cenaze ritüelleri ve ölüm sonrası ruhların durumuna dair önemli semboller barındırır¹⁴⁸.

umaeen'deki bir kahin olan Sibyl, Aeneas'a ölüler diyarına gitmek için altın bir dal bulması gerektiğini söyler ve bu yolculuk sırasında ona rehberlik eder. Altın dal, ölüler diyarının kraliçesi olan Persephone'ye hediye edilmek üzere gereklidir. Bu mitolojik sembol, Roma toplumunda ölümlere sunulan hediyeler ve adaklarla ilişkilendirilebilir. Ölümlere sunulan adaklar, Roma cenaze ritüellerinde oldukça fazla karşılaşılan bir uygulamaydı ve bu adaklar, ölümlerin ruhunun huzura kavuşmasını sağlamak için yapılırdı¹⁴⁹.

Vergilius'un bu betimlemeleri, Roma toplumundaki cenaze ritüellerinin sadece dini alışkanlıklarından ibaret olmadığını, aynı zamanda sosyal düzenin korunmasında önemli bir rol oynadığını gösterir. Roma'da, düzgün bir şekilde gömülmeyen ya da gerekli cenaze ritüelleri uygulanmayan kişilerin ruhlarının huzur bulamayacağına inanılırdı. Bu inanç, toplumun bireylere yönelik sosyal sorumluluğunu ve cenaze

¹⁴⁸ Vergilius. (M.Ö. 19). *Aeneid*. (Çev. D. West). Penguin Classics, 6. Kitap.

¹⁴⁹ Nock, A. D. (1932). The Cult of Heroes in Antiquity. *Harvard Theological Review*, 321-359.

ritüellerinin toplumsal düzen içindeki yerini belirginleştirir. Charon'un sadece düzgün gömülen ruhları taşıması da bu inanışın sembolik bir ifadesidir. Düzgün gömülmeyen ruhların öbür dünyada cezalandırıldığına dair bu inanç, Roma'daki ölü gömme ritüellerinin katı bir şekilde uygulanmasının sebeplerinden biriydi¹⁵⁰.

Vergilius'un destanında anlatılan bu mitolojik olaylar, Roma toplumunun ölüm sonrası yaşam ve ahiret inançlarının bir yansımasıdır. Aeneas'ın ölümler diyarına yaptığı bu yolculuk, Roma'da ölüm sonrası hayatın toplum üzerindeki etkilerini anlamamıza da yardımcı olur. Vergilius'un bu tasvirleri, Roma'da ölüm sonrası yaşamın yalnızca dini bir kavram olmadığını, aynı zamanda devletin ve toplumun yapısının korunmasında da önemli bir rol oynadığını gösterir. Ölüm sonrası yaşam inancı, Roma'nın sosyal ve politik düzeniyle iç içe geçmiş bir kavramdır. Ölülerin düzgün bir şekilde anılması ve ritüellere uygun gömülmesi, toplumda barış ve düzenin devam etmesi için gerekli görülüyordu¹⁵¹.

Resim 4.1.Ankhies'in mezarın başında Aeneas'ın sunular yapması (Akçay,2017:18)

Roma toplumunda ölüm sonrası ritüellere ve ruhların yargılanmasına dair Vergilius'un tasvir ettiği bir başka önemli sembol, ölü ruhların farklı bölgelere dağıtılmasıdır¹⁵². Vergilius'a göre, erdemli ruhlar Elysium'da huzur içerisinde yaşarken, suçlu ruhlar

¹⁵¹ Davies, a.g.e., 1999, 148.

¹⁵² Davies, a.g.e., 1999, 149.

Tartarus'ta cezalandırılmaktadır. Bu ayırım, Roma'nın ahlaki değerlerine ve toplumun ölüm sonrası adalet anlayışına işaret eder. Erdemli ruhların cennete benzeyen Elysium'a gitmesi, Roma toplumunun bireylerden beklediği ahlaki değerlere vurgu yapar. Öte yandan, suçlu ruhların Tartarus'a gönderilerek cezalandırılması, Roma'daki yasaların ve sosyal düzenin ölüm sonrası bile devam ettiğini gösterir. Bu ayırım, Roma'daki cenaze ritüellerinin sadece ölüyü onurlandırmakla kalmadığını, aynı zamanda toplumun ahlaki ve sosyal değerlerini de güçlendirdiğini ortaya koyar¹⁵³.

Aeneas'ın babası Anchises ile Elysium'da bulunduğu sahne, Roma'nın ulusal kimliğini ve imparatorluk öğretisini yüceltir. Bu sahne, yalnızca bir babanın oğluyla tekrar buluşmasını değil, aynı zamanda Roma'nın gelecek nesillere dair kehanetleri de içerir. Anchises, Aeneas'a Roma'nın gelecekte nasıl bir imparatorluk haline geleceğini anlatır ve bu, Roma'nın tarihsel kaderinin bir yansıması olarak görülür. Roma'da cenaze törenleri ve ölümlerin anılması, bu yüzden yalnızca bir dini ritüel değil, aynı zamanda Roma'nın geleceğini şekillendiren ve ulusal kimliğini güçlendiren bir uygulama olarak görülür¹⁵⁴.

Roma'daki cenaze törenleri sırasında yapılan ritüeller, ölümün sadece bireysel bir olay olmadığını, aynı zamanda toplumun bir parçası olduğunu gösterir. Vergilius'un Aeneid destanında, Roma toplumunun ölüm sonrası ritüelleri hem bireysel hem de kolektif hafızanın bir parçası olarak ele alınmıştır. Aeneas'ın yolculuğu, Roma'da ölüm ritüellerinin yalnızca bir son olmadığını, aksine bir başlangıç olduğunu gösterir. Bu ritüeller, ölünün ruhunu huzura kavuşturmakla kalmaz, aynı zamanda yaşayanların da sosyal statüsünü ve toplumdaki yerini yeniden tanımlar¹⁵⁵.

Bu bağlamda, Roma toplumunda cenaze ritüellerinin sosyal ve dini işlevi, sadece ölen kişiyi onurlandırmakla sınırlı değildir. Bu ritüeller, aynı zamanda toplumun ahlaki değerlerini pekiştiren, sosyal düzeni koruyan ve ulusal kimliği güçlendiren önemli bir yapı taşıdır. Vergilius'un Aeneid eserinde, bu ritüellerin mitolojik tasvirlerle harmanlanması, Roma toplumunun ölüm sonrası yaşamla olan ilişkisini derinlemesine anlamamıza olanak tanır¹⁵⁶.

¹⁵³ Edwards, C. (2007). *Death in Ancient Rome*, Yale University Press, 130.

¹⁵⁴ Nock, a.g.e., 1932,321-359.

¹⁵⁵ MacMullen, R. (1974). *Roman Social Relations: 50 BC to AD 284*, Yale University Press, 95.

¹⁵⁶ Davies, a.g.e., 1999, 148.

4.1.2. Ovidius: Parentalia ve Lemuria'nın Mitolojik ve Sosyal Boyutları

Ovidius'un "Fasti" adlı eseri, Roma'nın dini takvimi ve festivalleri hakkında önemli bilgiler sunar. Eserde, Parentalia, Lemuria ve Feralia gibi ölü gömme ritüellerinin kökenleri ve uygulamaları ayrıntılı olarak anlatılır. Ritüellerin nasıl gerçekleştirildiği ve bu ritüellerin toplumsal işlevleri hakkında ayrıntılı bilgiler veren Ovidius, Roma toplumunun ölümle ilgili inançlarını ve uygulamalarını anlamamıza olanak sağlar. "Fasti", Roma'nın yıl içindeki önemli festivallerini ve ritüellerini açıklarken, bu ritüellerin tarihi ve mitolojik kökenlerine de değinir. Ovidius, Roma'nın ölümle ilgili ritüellerini açıklarken, bu ritüellerin sosyal ve dini bağlamlarını da detaylandırır¹⁵⁷.

Parentalia, Roma'nın en önemli ölüler festivallerinden biridir. Parentalia, Roma takviminde Şubat ayının 13'ünden 21'ine kadar süren bir festivaldir ve atalara saygı gösterme amacı taşır. Bu dönemde yaşayan Romalılar, ailelerinin ölmüş üyelerini onurlandırmak için çeşitli ritüeller gerçekleştirirdi. Ovidius'un anlatımı, Parentalia'nın sadece bireysel bir yas ritüeli değil, aynı zamanda toplumsal hafızayı canlı tutan bir etkinlik olduğunu ortaya koyar. Parentalia, Romalıların ölülerine duydukları saygının ve onların anısını yaşatmanın bir yolu olarak, toplumun bütün katmanları için büyük önem taşır¹⁵⁸.

Bu festivalde, Roma halkı mezarları ziyaret eder ve ölülerine yiyecek, içecek sunar. Ovidius'un betimlediği ritüeller, Parentalia'nın toplumsal bağları güçlendirdiğini ve ölülerin ruhlarına duyulan saygının toplumun bir arada tutulmasına nasıl katkıda bulunduğunu gösterir. Atalara sunulan bu ritüeller, sadece dini bir görev değil, aynı zamanda toplumsal bir ritüeldi. Romalılar, atalarının ruhlarının onlara yardım ettiğine inanır ve bu yüzden onları memnun etmenin önemini kavrarlar. Bu bağlamda, Parentalia, sadece kişisel yas ve anma değil, aynı zamanda toplumsal düzenin korunması açısından da önemli bir ritüeldi¹⁵⁹.

Lemuria, Roma'da kutlanan diğer önemli bir ölüm festivali olup, Roma takviminde Mayıs ayının 9, 11 ve 13. günlerinde düzenlenirdi. Bu festivalde, Romalılar kötü ruhların huzursuzluğundan korunmak amacıyla çeşitli ritüeller gerçekleştirirdi. Lemuria, Parentalia'dan farklı olarak daha çok huzursuz ruhları yatıştırmaya yönelik

¹⁵⁷ Ovidius. (2000). *Fasti* (Çev. A. J. Boyle). Penguin Classics, 50.

¹⁵⁸ Wiseman, T. P. (2000), *Death and the Roman Family: Studies in Roman Social and Religious Life*, University of Exeter Press, 112.

¹⁵⁹ Wiseman. a.g.e., 2000, 115.

bir festivaldi. Ovidius, bu ritüelin kökenine dair mitolojik anlatılara yer verir ve Lemuria'nın, ölülerin ruhlarını yatıştırmanın Roma toplumundaki sosyal işlevine dair önemli bilgiler sunar¹⁶⁰.

Lemuria'nın temel ritüeli, ailenin reisi tarafından gece yarısı gerçekleştirilen bir ayindi. Aile reisi çıplak ayakla evinde dolaşır ve elinde siyah fasulyeler tutardı. Bu fasulyeleri evin etrafına atarak huzursuz ruhları yatıştırmaya çalışırdı. Ovidius'a göre, bu ritüel, ölülerin ruhlarının evi terk etmesini sağlamak için yapıldı. Ritüel sırasında, ailenin reisi dokuz kez "Huzursuz ruhlar, çekilin!" (Manes exite paterni) diye bağırarak, kötü ruhları uzaklaştırmayı amaçlardı. Bu festivalin, kötü ruhların ev halkına zarar vermemesi için yapılan bir korunma ritüeli olduğu görülmektedir¹⁶¹.

Lemuria ritüelinin sosyal boyutu da oldukça ilginçtir. Bu ritüel, Roma toplumunun ölülerle olan ilişkisini ve bu ilişkideki korku unsurunu vurgular. Ovidius, bu ritüelin sadece mitolojik bir kökeni olmadığını, aynı zamanda toplumun kolektif bilincinde yer alan bir gelenek olduğunu gösterir. Bu ritüeller, Romalıların sadece ölümden değil, ölülerin ruhlarından da korktuklarını ve bu korkunun toplumsal düzene olan etkisini ortaya koyar¹⁶².

Parentalia'nın son günü olan Feralia, ölüler için gerçekleştirilen son anma günüdür ve Roma toplumunda oldukça önemli bir yere sahiptir. Ovidius, bu festivalin Parentalia'nın sona erdiği ve ölülerin ruhlarının son kez anıldığı gün olduğunu ifade eder. Feralia'da, Romalılar atalarının ruhlarına son kez yiyecek ve içecek sunarlar ve bu sayede ölülerin memnun edilip huzura kavuşacağına inanırlardı¹⁶³.

Ovidius'un aktardığına göre, bu gün, Roma'da herkesin ölülerini onurlandığı ve ortak bir yas duygusunun hâkim olduğu bir gündü. Feralia'da yapılan ritüeller, Roma toplumunun ölülerle ilişkisini nasıl şekillendirdiğini ve bu ilişkinin dini, sosyal ve psikolojik boyutlarını gözler önüne serer. Romalılar, ölülerin ruhlarına sunulan bu son hediyelerin, onları rahatlattığına ve öteki dünyada huzur bulmalarını sağladığına inanırlardı¹⁶⁴.

¹⁶⁰ Gradel, I. (2002), *Emperor Worship and Roman Religion*, Clarendon Press, 150.

¹⁶¹ Ovidius, *Fasti*, çev. Ahmet Bilge, (Ankara: Yayınevi), 2020,44.

¹⁶² Parker, H. (1997). *Ancient Roman Religion and Society*, Johns Hopkins University Press, 84.

¹⁶³ Schullard, .a.ge., 1990, 184.

¹⁶⁴ Davies, a.g.e., 2002, 95.

Ovidius'un *Fasti* adlı eseri, Roma'nın sadece ölü ritüellerini değil, aynı zamanda bu ritüellerin toplum üzerindeki etkilerini de kapsamlı bir şekilde ele alır. Ovidius, bu festivallerin tarihsel ve mitolojik kökenlerine dair bilgileri sunarken, ritüellerin toplumsal düzenin korunmasındaki işlevini de vurgular. Özellikle *Parentalia*, *Lemuria* ve *Feralia* gibi ölü ritüelleri, Roma toplumunun ölüm sonrası inançlarını, atalara olan saygıyı ve toplumsal dayanışmayı nasıl şekillendirdiğini anlamamıza yardımcı olur¹⁶⁵.

Ovidius, *Fasti* eserinde bu festivallerin dini ve sosyal boyutlarına dair derinlemesine analizler sunar. Bu festivallerin Roma toplumunda sadece dini bir ritüel olarak değil, aynı zamanda toplumsal bağları güçlendiren ve ölümlerin ruhlarına olan saygıyı pekiştiren uygulamalar olduğunu gösterir. Roma'daki bu ritüeller, toplumun dini ve sosyal yapısının korunmasında önemli bir rol oynamıştır¹⁶⁶.

4.1.3. Cicero: Roma Hukukunda Ölüm ve Yas

Roma'nın hukuki ve dini sistemleri hakkında bilgi verilen Cicero'nun "*De Legibus*" adlı eseri, Roma'nın dini ritüelleri ve festivallerinin yasal çerçevesini ele alırken, bu ritüellerin toplumsal düzen üzerindeki etkilerini de inceler. Bu metin, Roma'nın ölüm ritüellerinin yasal ve dini boyutlarını anlamak için oldukça önemli bir kaynaktır. Bu metin ayrıca Roma'nın ölüm ritüellerinin yasal çerçevesini ve bu ritüellerin toplumsal düzen üzerindeki etkilerini anlamamıza da yardımcı olur¹⁶⁷.

Roma toplumunda ölüm ritüelleri, hukuki düzenlemelerle sıkı bir biçimde denetlenen sosyal uygulamalardır. *De Legibus*'da Cicero, ölüm ritüelleri ve cenaze törenlerinin nasıl düzenlendiğine dair detaylı bilgiler sunar. Ölümle ilgili düzenlemeler, Roma'nın toplumsal yapısının korunması açısından son derece önemliydi. Roma'da ölümlerin gömülmesi ya da yakılması yasalar tarafından düzenlenmiş ve bu süreçler belirli dini kurallar çerçevesinde gerçekleşmiştir¹⁶⁸.

Örneğin, Roma'nın en eski hukuk sistemi olan On İki Levha Kanunları'nda cenazelerin nasıl yapılacağına dair katı kurallar getirilmiştir. Cicero, bu yasaların ölümlerin onurlandırılmasında hem dini hem de sosyal düzenin sağlanması açısından büyük önem taşıdığını vurgular. On İki Levha Kanunları'na göre, cenaze törenleri

¹⁶⁵ Feeney, D. C. (1998), *Literature and Religion at Rome: Cultures, Contexts, and Beliefs*, Cambridge University Press, 120.

¹⁶⁶ Ovidius, a.g.e., 2020,45.

¹⁶⁷ Ovidius, a.g.e., 2020 ,46.

¹⁶⁸ Boyle, A. J. (2003). *Ovid and the Monuments: The Context of Fasti*, Oxford University Press, 145.

sırasında aşırı lüks tüketim yasaklanmış ve mezarların şehir sınırları dışında yapılması zorunlu hale getirilmiştir. Bu düzenlemelerin amacı, hem halkın aşırı gösterişli cenaze törenleri yaparak toplumsal eşitsizlikleri arttırmasını engellemek hem de bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemektir¹⁶⁹.

Cicero'nun hukuk anlayışına göre, ölümlerin gömülmesi ya da yakılması, sadece bireysel bir olay değil, aynı zamanda toplumsal bir sorumluluktur. Devletin, ölüm ritüellerini düzenlemesi ve bu süreci kontrol altında tutması, Roma toplumunun sosyal ve dini yapısının korunması için elzemdir. Cicero, bu durumu Roma'daki *ius sacrum* (kutsal hukuk) ile bağlantılandırır; çünkü Roma'da ölüm ritüelleri, aynı zamanda dini bir yükümlülüktür¹⁷⁰.

Cicero, Roma'daki yas ve cenaze sürecinin, toplumsal huzurun sağlanmasında önemli bir işlev gördüğünü belirtir. Roma'da yas süresi ve bu süre zarfında uyulması gereken kurallar, yasalarla belirlenmiştir. On İki Levha Kanunları'nda cenaze törenlerinin fazla gösterişli olmaması gerektiği ve yas süresinin belirli bir sınırdan tutulması gerektiği yer almıştır. Cicero, özellikle soylu ailelerin, cenazeleri aşırı derecede lüks hale getirme eğiliminde olduğunu ve bunun toplumdaki dengeleri bozduğunu belirtmiştir. Roma yasalarında cenazeler için belirlenen kurallar, bir yandan sosyal sınıflar arasındaki farkı korumakla birlikte, diğer yandan toplumun genel refahını sağlama amacı taşıyordu. Cicero, soylu sınıfların, sıradan vatandaşlara kıyasla daha görkemli cenazeler yapmalarına izin verildiğini, ancak bunun belirli sınırlar içinde tutulması gerektiğini savunmuştur. Roma'da cenazeler, sadece ölen kişiyi onurlandırmak için değil, aynı zamanda toplumdaki statüyü ve sosyal hiyerarşiyi yeniden teyit etmek için de yapıldı¹⁷¹.

Yas sürecinde de benzer kurallar geçerliydi. Roma yasaları, belirli bir süre boyunca yas tutulmasını zorunlu kılar ve bu süre zarfında çeşitli kısıtlamalar getirirdi. Örneğin, yas tutanların toplum içinde lüks tüketim yapmaları, eğlencelere katılmaları ya da özel günlerde süslü kıyafetler giymeleri yasaklanmıştı. Bu yasaklar, Roma toplumunun yas sürecini bir toplumsal dayanışma biçimi olarak ele aldığını gösterir. Yas sürecinde

¹⁶⁹ Cicero, *De Legibus*, çev. Ahmet Bilge (Ankara: Yayınevi, 2020), 45.

¹⁷⁰ Harries, J. (1999). *Law and Empire in Late Antiquity*, Cambridge University Press, 57.

¹⁷¹ Dyson, S. L. (2010). *Rome: A Living Portrait of an Ancient City*, Johns Hopkins University Press, 142.

getirilen kısıtlamalar, toplumun yas tutanlarla empati kurmasına ve yasin bir sosyal ritüel haline gelmesine yardımcı olmuştur¹⁷².

Cicero'nun *De Legibus* eseri, ölüm ritüellerinin Roma toplumundaki düzeni sağlamadaki rolünü vurgular. Roma toplumunda ölüm ve cenaze törenleri, bireysel bir kayıptan ziyade, toplumsal bir olay olarak görülürdü. Bir kişinin ölümü, sadece ailesi için değil, aynı zamanda toplum için de bir yas nedeni olurdu. Bu nedenle, cenaze törenleri ve yas süreci, toplumsal bağların yeniden kurulması ve güçlendirilmesi için bir fırsat olarak değerlendirilirdi. Cicero, ölüm ritüellerinin toplumsal düzen üzerindeki etkisini değerlendirirken, cenaze törenlerinin Roma'da sadece dini bir görev olmadığını, aynı zamanda politik bir araç olarak da kullanıldığını belirtir. Özellikle soylu aileler ve imparatorlar için düzenlenen büyük cenaze törenleri, toplumdaki güç dengesinin korunmasına katkı sağlardı. Cicero'ya göre, bu tür törenler, Roma'nın sosyal yapısının korunmasında önemli bir rol oynuyordu¹⁷³.

Roma'da cenazeler, toplumsal statüyü belirlemenin bir aracıydı. Bir kişinin cenazesi ne kadar görkemli olursa, o kişinin toplumsal statüsü de o kadar yüksek kabul edilirdi. Bu nedenle, cenaze törenleri Roma'daki sosyal hiyerarşinin pekiştirilmesinde önemli bir yer tutuyordu. Cicero'nun bu konudaki değerlendirmeleri, ölüm ritüellerinin sosyal yapı üzerindeki etkilerini anlamamız açısından büyük önem taşır. Roma'da ölüm ve yas süreçlerinin dini bir boyutu da vardı ve Cicero, bu boyutu *ius sacrum* (dini hukuk) kavramı üzerinden ele alır. Roma toplumunda ölüm ritüelleri, sadece hukuki bir zorunluluk değil, aynı zamanda dini bir görevdi. Ölülerin düzgün bir şekilde gömülmesi ya da yakılması, onların ruhlarının huzura kavuşması için gerekliydi. Cicero, Roma'daki ölüm ritüellerinin dini boyutunu vurgulayarak, bu ritüellerin toplumsal barışı sağlamadaki rolünü değerlendirir¹⁷⁴.

Cicero'ya göre, Roma'daki ölüm ritüelleri, toplumun manevi yapısının korunması açısından da büyük önem taşırdı. Ölülerin ruhlarına saygı gösterilmesi ve onların huzura kavuşturulması, sadece bireysel bir sorumluluk değil, aynı zamanda toplumsal bir görev olarak kabul edilirdi. Cicero, bu ritüellerin, Roma halkının dini inançlarını ve toplumsal dayanışma duygusunu pekiştirdiğini savunur¹⁷⁵.

¹⁷² Hope, a.g.e., 2007,95.

¹⁷³ Rawson, B. (1992). *The Family in Ancient Rome: New Perspectives*, Cornell University Press, 210.

¹⁷⁴ Cicero, *De Legibus*, çev. Ali Demir (İstanbul: Alfa Yayınları, 2005), 45.

¹⁷⁵ Lott, J. B. (2004). *The Neighborhoods of Augustan Rome*, Cambridge University Press, 57.

Cicero'nun De Legibus adlı eseri, Roma'daki ölüm ritüelleri ve yas sürecinin hukuki ve dini boyutlarını anlamamız açısından oldukça önemli bir kaynaktır. Cicero, bu ritüellerin toplumsal düzenin korunmasındaki rolünü vurgularken, aynı zamanda cenaze törenlerinin ve yas sürecinin sosyal hiyerarşiyi pekiştirdiğini de belirtir. Roma toplumunda ölüm ve yas, bireysel bir deneyimden çok toplumsal bir sorumluluk olarak görülmüştür. Cicero'nun bu değerlendirmeleri, Roma hukukunun ve dini ritüellerinin toplumsal yapı üzerindeki etkilerini derinlemesine anlamamızı sağlar¹⁷⁶.

4.1.4. Titus Livius: Roma Devletinde Ölüm ve Anma Törenlerinin Önemi

Titus Livius'un "Ab Urbe Condita" adlı eserinde Roma'nın kuruluşundan itibaren tarihi anlatılır. Livy, Roma'nın erken dönemlerinden itibaren ölü gömme ritüelleri ve bu ritüellerin toplumsal etkileri hakkında bilgi verir. Bu eserde, Roma'nın dini festivalleri ve ritüelleri ile ilgili ayrıntılı betimlemeler bulunur. Roma'nın kuruluş mitlerinden başlayarak, şehrin gelişimini ve önemli olayları anlatan bu anlatılar Roma'nın dini ritüellerinin ve festivallerinin tarihsel süreçlerinin anlaşılmasında yardımcı olmaktadır. Livius'un Ab Urbe Condita eseri, Roma'nın kuruluşundan başlayarak, erken dönemlerdeki ölüm ve anma ritüellerinin toplumsal ve politik işlevlerine dikkat çeker. Roma'nın mitolojik kuruluş hikayelerinde bile ölüm ritüellerinin toplumsal barışı sağlamak için kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, Romulus'un Remus'u öldürmesi ve ardından Remus'un anısına düzenlenen törenler, Roma'nın en başından itibaren ölüm ritüellerinin toplumda nasıl bir işlev gördüğünü gösterir. Bu olay, Roma'da sadece bir bireyin kaybı değil, aynı zamanda devletin oluşumunu ve gücünü meşrulaştıran bir ritüel olarak değerlendirilmiştir¹⁷⁷.

Roma'nın erken dönemlerinde, ölüm ve cenaze törenlerinin toplumsal düzen üzerindeki etkisi oldukça büyüktü. Devlet, bu ritüellerin düzenli bir şekilde yapılmasını sağlayarak hem halkı bir arada tutmuş hem de siyasi gücünü pekiştirmiştir. Livius'un anlatımına göre, bu ritüeller sadece dini bir gereklilik değil, aynı zamanda toplumu bir araya getiren ve ortak değerleri güçlendiren uygulamalar olarak değerlendirilmiştir¹⁷⁸.

¹⁷⁶ Cicero, a.g.e., 2005,48.

¹⁷⁷ Livius T. (2020). *The History Of Rome*,213.

¹⁷⁸ Scheid, a.g.e., 2003.198.

Roma'da özellikle devlet adamları ve önemli kişilikler için düzenlenen devlet cenazeleri, Roma toplumunun gücünü ve dayanışmasını sergileyen önemli ritüellerdi. Livius, *Ab Urbe Condita*'da bu tür cenazelerin, Roma'nın sosyal yapısını ve devlet düzenini nasıl pekiştirdiğine dair örnekler sunar. Roma'nın erken dönemlerinden itibaren, ölen devlet adamlarının ve generallerin cenazeleri büyük törenlerle gerçekleştirilmiş ve bu törenler halkın katılımıyla adeta bir devlet gösterisine dönüştürülmüştür. Bu törenler, Roma'nın siyasi gücünü sergileyen bir platform olmuş ve halkın devletle olan bağlarını güçlendirmiştir. Livius, bu tür cenazelerin, ölen kişiyi onurlandırmanın ötesinde, Roma'nın politik birliğini ve toplumsal düzenini pekiştirmede oynadığı rolü vurgular. Ölen devlet adamlarının anısına düzenlenen bu törenler, Roma toplumunun güçlü bir şekilde ayakta durduğunu ve ölümün bile devletin gücünü zayıflatamayacağını simgelemiştir. Cenazeler sırasında düzenlenen ritüeller, devletin kutsallığını ve devamlılığını temsil etmiştir.¹⁷⁹

Titus Livius'un *Ab Urbe Condita* adlı eserinde, Roma'nın kuruluş mitleri de ölüm ritüelleriyle yakından ilişkilidir. Romulus ve Remus'un efsanesi, bu bağlamda dikkat çekicidir. Livius, bu mitlerdeki ölüm ve anma ritüellerinin, Roma'nın dini ve toplumsal temellerini nasıl şekillendirdiğini vurgular. Romulus'un Roma'nın ilk kralı olarak ölümünden sonra, onun anısına düzenlenen ritüeller ve Romulus'un tanrılaştırılması süreci, Roma toplumunda kraliyet ve devlet otoritesinin dini temellerini sağlamlaştırmıştır. Romulus'un tanrılaştırılması, Roma'da kralların ve daha sonra imparatorların, tanrısal kökenlerinin ve kutsal rollerinin bir sembolü haline gelmiştir.¹⁸⁰

Roma'da kurucu figürlerin ölümünden sonra düzenlenen bu tür anma törenleri, devletin meşruiyetini güçlendiren ritüeller olarak değerlendirilmiştir. Romulus'un ardından düzenlenen festivaller ve ritüeller, Roma'da devletin kutsallığına olan inancı pekiştirmiştir. Bu ritüeller, sadece bir bireyin ölümünün yasını tutmanın ötesinde, Roma halkının toplumsal düzenini ve devlet otoritesini pekiştiren bir işlev görmüştür.¹⁸¹

¹⁷⁹ Livius, a.g.e.,2020. 214.

¹⁸⁰ Ogilvie, R. M. A. (1965). *Commentary on Livy: Books 1-5*, Clarendon Press,133.

¹⁸¹ Flower, a.g.e., 2006, 75.

Livius'un *Ab Urbe Condita*'da ele aldığı bir diğer önemli nokta, ölüm ritüellerinin toplumsal sınıflar arasındaki hiyerarşiyi nasıl pekiştirdiğidir. Roma'da soylular, generaller ve devlet adamları için düzenlenen cenaze törenleri, toplumsal statünün bir göstergesi olarak kullanılmıştır. Bu tür ritüeller, Roma toplumunda sosyal sınıflar arasındaki farkları gözler önüne sermiş ve bu farkları pekiştirmiştir. Örneğin, soylular için düzenlenen anma törenleri ve büyük cenaze alayları, Roma'da sadece ölen kişiyi onurlandırmak için değil, aynı zamanda soylu sınıfın gücünü ve itibarını halkın gözünde pekiştirmek için yapılmıştır¹⁸².

Livius, Roma'nın erken dönemlerinde, özellikle askerler ve devlet adamları için düzenlenen cenaze törenlerinin, Roma toplumunda politik gücün ve sosyal sınıfların yeniden tanımlanmasına katkı sağladığını belirtir. Bu cenazeler sırasında gerçekleştirilen ritüeller, ölen kişinin topluma yaptığı katkıları vurgularken, aynı zamanda devletin devamlılığına olan inancı güçlendirmiştir¹⁸³.

Titus Livius, ölüm ritüellerinin sadece toplumsal bir uygulama olmadığını, aynı zamanda devlet otoritesinin bir aracı olarak kullanıldığını belirtir. Roma devletinde ölüm ritüelleri, devletin kontrolü altında yapılan, toplumsal düzeni pekiştiren ve devlet otoritesini güçlendiren uygulamalardı. Livius'un anlatımına göre, özellikle devlet adamları için düzenlenen büyük cenaze törenleri, Roma toplumunun birliğini ve devletin gücünü gösteren birer gösteriydi¹⁸⁴.

Roma'da devlet tarafından düzenlenen bu cenaze ritüelleri, halkın devletle olan bağlarını güçlendirmede kritik bir rol oynamıştır. Bu ritüeller, halkın devlete olan bağlılığını artırmış ve Roma'nın sosyal ve politik yapısının sağlamlığını pekiştirmiştir. Livius'a göre, bu tür ritüeller, Roma'nın büyüklüğünü ve gücünü simgelemiş, halkı devlete daha da yakınlaştırmıştır¹⁸⁵.

Titus Livius'un *Ab Urbe Condita* adlı eseri, Roma'da ölüm ritüelleri ve anma törenlerinin toplumsal ve politik işlevlerini anlamak için kritik bir kaynaktır. Livius'un anlatımı, bu ritüellerin Roma toplumunun sosyal yapısını ve devletin otoritesini güçlendirmek için nasıl kullanıldığını gözler önüne serer. Roma'da ölüm ritüelleri,

¹⁸² Hölkeskamp, K.-J. (2010). *Reconstructing the Roman Republic: An Ancient Political Culture and Modern Research*, Princeton University Press, 170.

¹⁸³ Hölkeskamp, a.g.e., 2010, 171.

¹⁸⁴ Hölkeskamp, a.g.e., 2010, 172.

¹⁸⁵ Davies, a.g.e., 2004, 60.

sadece birer dini uygulama değil, aynı zamanda devletin gücünü ve toplumsal dayanışmayı pekiştiren araçlardı. Bu ritüeller, Roma toplumunun bir arada tutulmasına ve devletin otoritesinin sağlamlaştırılmasına önemli katkılarda bulunmuştur¹⁸⁶.

4.1.5. Plutarkhos: Ünlü Roma Figürlerinin Cenaze Törenleri ve Sosyal İlişkiler

Plutarkhos'un "Parallel Lives" adlı eserinde Roma'nın ünlü figürlerinin yaşamlarını anlatır. Bu biyografilerde, Roma'nın ölüm ritüelleri ve cenaze törenlerine dair bilgiler yer alır. Plutarkhos, ölümlerin anısına düzenlenen bu törenler toplumsal bağlamı ele alarak, Roma'nın ölümle ilgili inançlarını ve değerlerini anlamamızı sağlar. Plutarkhos, Roma'nın ölü gömme ritüellerinin sosyal ve kültürel boyutlarını vurgular. Plutarkhos'un biyografileri, Roma'nın toplumsal yapısında cenaze törenlerinin önemini vurgular. Roma'da cenaze törenleri, yalnızca bireyin hayatını onurlandırmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal statüyü pekiştiren önemli ritüeller olarak görülürdü. Bu bağlamda, Roma'daki ölü gömme ritüelleri, bireyin toplum içindeki yerini ve statüsünü ölümünden sonra da görünür kılmaya yönelik toplumsal bir süreç olarak değerlendirilirdi. Plutarkhos'un anlatımında, Roma'nın üst düzey devlet adamları ve soylular için düzenlenen görkemli cenaze törenleri, Roma toplumundaki sınıfsal hiyerarşiyi gözler önüne serer¹⁸⁷.

Örneğin, ünlü bir general ya da devlet adamı öldüğünde, düzenlenen cenaze törenleri son derece görkemli olurdu. Bu törenler, yalnızca ölen kişinin anısına değil, aynı zamanda Roma'nın sosyal ve politik gücünü simgelemek amacıyla yapılırdı. Bu cenaze törenlerinde, ölen kişinin başarıları, topluma katkıları ve Roma'nın zaferlerine olan katkıları vurgulanırdı. Plutarkhos, bu tür törenlerin Roma halkını bir araya getirerek, toplumsal bağların güçlenmesine ve Roma toplumunun birliğinin pekiştirilmesine yardımcı olduğunu belirtir¹⁸⁸.

Plutarkhos, Roma'daki ünlü figürlerin ölümünden sonra düzenlenen cenaze törenlerinin politik işlevine de dikkat çeker. Roma'da devlet cenazeleri, sadece ölen kişinin anısını onurlandırmanın ötesinde, aynı zamanda politik gücün bir göstergesi olarak da kullanılırdı. Özellikle Sezar gibi önemli siyasi figürlerin cenazeleri, Roma'nın politik ve sosyal yapısındaki değişimlerin bir yansıması olmuştur. Julius

¹⁸⁶ Livius, a.g.e.,2020. 230-260.

¹⁸⁷ Wiedemann, T. (1992). *Emperors and Gladiators*, Routledge, 85.

¹⁸⁸ Bready, a.g.e., 1991. 63.

Caesar'ın cenaze töreni, Plutarkhos'un eserinde geniş yer tutan önemli bir olaydır. Sezar'ın cenazesi, Roma'da siyasi gücün el değiştirmesini ve halkın bu olaya olan tepkisini gözler önüne sermiştir¹⁸⁹.

Plutarkhos, Sezar'ın cenaze töreninde, halkın Sezar'a duyduğu sevgi ve sadakatin, Roma'nın politik düzeni üzerindeki etkisini vurgular. Sezar'ın öldürülmesinin ardından, cenaze töreni halk arasında büyük bir öfke yaratmış ve bu tören sırasında halk, Sezar'ın katillerine karşı ciddi bir tepki göstermiştir. Bu olay, Roma'da cenaze törenlerinin sadece bir yas töreni olmadığını, aynı zamanda politik mesajlar taşıyan bir gösteri olarak da kullanıldığını ortaya koyar. Sezar'ın ardından düzenlenen anma törenleri, Roma'nın politik sahnesinde önemli değişimlere yol açmıştır.¹⁹⁰

Plutarkhos, Roma'daki cenaze törenlerinin toplumsal sınıflar arasındaki farklılıkları nasıl pekiştirdiğini de ele alır. Roma'da cenaze törenleri, bireyin sosyal statüsüne göre değişiklik gösterirdi. Ünlü ve zengin Romalılar için düzenlenen görkemli cenazeler, onların toplumsal statülerini ölümden sonra da görünür kılmak için bir araç olarak kullanılırdı. Bu bağlamda, cenaze törenleri sadece bir yas süreci değil, aynı zamanda toplumsal sınıfın ve gücün yeniden tanımlandığı bir platform olarak görülürdü. Örneğin, Romalı soylular için düzenlenen cenaze törenlerinde, ailelerin zenginliği ve toplumsal gücü açık bir şekilde sergilenirdi. Cenaze alayları, ölen kişinin zenginliğini ve statüsünü yansıtan unsurlarla donatılırdı. Ölen kişinin heykelleri, zafer alayları ve başarılarını simgeleyen çeşitli semboller, bu tür törenlerin vazgeçilmez parçalarıydı. Bu ritüeller, Roma'da sosyal sınıf farklılıklarını gözler önüne sererken, aynı zamanda bu sınıf farklılıklarının ölümden sonra bile nasıl korunduğunu gösterir¹⁹¹.

Plutarkhos, bu tür cenaze törenlerinin Roma toplumunda bir tür sosyal kontrol mekanizması işlevi gördüğünü belirtir. Roma halkı, bu tür törenlerde soyluların ve zenginlerin gücünü ve prestijini açık bir şekilde görür ve bu durum, toplumsal hiyerarşinin devamlılığını sağlar. Cenazeler, Roma toplumunda sosyal statünün ölümden sonra bile sürdüğünü ve bu statünün çeşitli ritüellerle vurgulandığını gösterir¹⁹².

¹⁸⁹ Plutarch, L. .M. (2012). *Parallel Lives Vol. 3*, 147.

¹⁹⁰ Steel, C. (2013). *The End of the Roman Republic: Caesar and the Conquest of Power*, Edinburgh University Press, 200.

¹⁹¹ Goldsworthy, A. (2006). *Caesar: Life of a Colossus*, Yale University Press, 329.

¹⁹² Plutarch, *Parallel Lives*, çev. John Dryden, New York: Random House, 2001, 45.

Plutarkhos'un biyografilerinde ele aldığı bir diğer önemli nokta, cenaze törenlerinin Roma'daki sosyal ilişkiler üzerindeki etkisidir. Cenazeler, Roma'da bireyler arasındaki sosyal bağları pekiştiren ve toplumun bir arada durmasını sağlayan önemli ritüellerdi. Özellikle büyük devlet adamları ve generaller için düzenlenen törenler, sadece ölen kişiyi onurlandırmanın ötesinde, halk arasında bir tür sosyal dayanışma ve birlik duygusu yaratıyordu. Plutarkhos, bu cenaze törenlerinin Roma'daki sosyal ilişkileri nasıl şekillendirdiğine dair detaylı anlatılar sunar. Örneğin, Romalı generallerin ve devlet adamlarının cenazeleri sırasında düzenlenen anma törenleri, halkın devletle olan bağlarını güçlendiren önemli ritüellerdi. Bu törenler sırasında halk, Roma devletinin gücünü ve birlikteliğini bir kez daha teyit ederdi. Plutarkhos'a göre, bu tür törenler, Roma halkı arasında bir tür kolektif bilinç oluşturur ve devletin devamlılığına olan inancı pekiştirirdi¹⁹³.

Plutarkhos, cenaze törenlerinin Roma'daki sosyal düzen üzerindeki etkisini vurgularken, bu törenlerin Roma'nın toplumsal ve politik yapısının bir parçası olarak işlev gördüğünü belirtir. Cenaze törenleri, Roma'da sadece bireysel bir kayıp değil, aynı zamanda devletin gücünü ve sosyal sınıfların varlığını koruma amacı taşıyan önemli ritüellerdi. Plutarkhos, ünlü Romalı figürlerin yaşamlarını anlatırken, onların ölümünden sonra düzenlenen bu törenlerin, Roma toplumunun sosyal yapısını ve devletin otoritesini nasıl pekiştirdiğini gözler önüne serer. Plutarkhos'un eserlerinde ele aldığı bu cenaze ritüelleri, Roma'da ölümün sadece bir son değil, aynı zamanda bir başlangıç olduğunu gösterir. Bu ritüeller, ölen kişinin hayatını onurlandırmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal düzenin korunmasına ve sosyal ilişkilerin devamlılığına katkıda bulunur. Roma'da cenaze törenleri, devletin ve toplumun birliğini sağlayan önemli sosyal ve dini ritüeller olarak değerlendirilmiştir¹⁹⁴.

Plutarkhos'un *Parallel Lives* eseri, Roma'da cenaze törenlerinin sosyal ve politik işlevlerini anlamak için önemli bir kaynaktır. Plutarkhos, Roma'daki ünlü figürlerin ölüm ritüellerini ve bu ritüellerin toplumsal yapı üzerindeki etkilerini ayrıntılı bir şekilde ele alır.

¹⁹³ Flower, a.g.e., 2009, 80.

¹⁹⁴ Edwards, a.g.e., 2007, 66.

Bu ritüeller, Roma'da sosyal sınıfların ve politik gücün bir göstergesi olarak kullanılmış, aynı zamanda toplumsal dayanışmanın ve devlet otoritesinin pekiştirilmesine katkıda bulunmuştur. Plutarkhos'un anlatımları, Roma toplumunda cenaze törenlerinin hem bireysel hem de toplumsal düzeyde nasıl bir işlev gördüğünü anlamamıza yardımcı olur¹⁹⁵.

¹⁹⁵ Suetonius, *The Lives of the Caesars*, çev. Robert Graves, London: Penguin Books, 2000, 112.

5. MİTOLOJİK VE EDEBİ KAYNAKLAR IŞIĞINDA ÖLÜM VE ÖTESİ

Mitolojik ve edebi kaynaklar, Roma İmparatorluğu'nun kültürel, sosyal, dini ve hukuki yapısını derinlemesine anlamamıza yardımcı olan temel araçlardır. Bu kaynaklar, Roma toplumunun ölüm ve ölüm sonrası ritüellerine dair inançlarının kökenlerine ışık tutmakla kalmaz, aynı zamanda bu ritüellerin Roma'nın toplumsal yapısındaki yerini de ortaya koyar. Yunan mitolojisi, Roma mitolojisinin temelini oluşturmuş ve Roma'daki ölümle ilgili inanç ve ritüeller üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Roma'nın ölüm anlayışı ve bu anlayışın nasıl şekillendiği, mitolojik ve edebi eserler aracılığıyla derinlemesine bir inceleme gerektirir¹⁹⁶.

5.1. Homeros: Yunan Mitolojisinin Roma Cenaze Ritüellerine Etkisi

Homeros'un İlyada ve Odyssea adlı destanları, Yunan dünyasında olduğu gibi Roma'da da ölüm ve cenaze ritüellerinin derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Bu destanlar, yalnızca Yunan toplumunun değil, aynı zamanda Roma'nın ölüm ritüelleri üzerindeki etkilerini ve kökenlerini aydınlatan önemli kaynaklar arasında yer alır. Roma, Yunan mitolojisi ve kültüründen etkilenmiş bir toplum olarak, kendi ritüel pratiklerinde de bu mirası büyük ölçüde korumuş ve geliştirmiştir. İlyada'da Hector'un cenaze töreni, Roma'daki aristokrat sınıfın görkemli cenaze törenlerine dair ipuçları sunmaktadır. Hector'un cesedinin onurlu bir şekilde defnedilmesi, Roma'da da ölümlerin saygıyla anılması ve cenaze ritüellerinin toplumsal bir kimlik meselesi olarak ele alınmasını yansıtır¹⁹⁷.

İlyada'daki Hector'un cenaze töreni, antik Yunan dünyasında ölümün onurlandırılması gerektiğine dair köklü bir inancı ortaya koyar. Bu durum, Roma toplumuna da aktarılmış ve Roma'nın sosyal yapısında büyük bir yer tutmuştur. Roma'da ölüm, özellikle soylu ve yüksek statüye sahip kişilerin cenaze törenleriyle toplumsal bir gösteriye dönüştürülmüştür. Roma aristokrasisi için bu törenler, ölen kişinin hayattayken sahip olduğu gücü ve itibarı onurlandırmak amacıyla kullanılmıştır¹⁹⁸. Hector'un cenaze töreninde gösterilen ihtişam, Roma'da da benzer biçimde soyluların cenazelerinde görülmektedir. Ölen kişinin cesedinin sokaklarda taşınarak halka gösterilmesi, ardından dikkatlice hazırlanmış bir gömme veya yakma

¹⁹⁶ Hard, R. (2004). *The Routledge Handbook of Greek Mythology*, Routledge, 205.

¹⁹⁷ Garland, R (1985). *The Greek Way of Death*, Cornell University Press, 120.

¹⁹⁸ Hard, a.g.e., 2004, 206.

ritüeli ile defnedilmesi, Roma toplumunda cenaze ritüellerinin sadece dini bir görev değil, aynı zamanda politik ve sosyal bir olay olduğunu gösterir¹⁹⁹.

Roma'da cenaze ritüellerinin önemli bir unsuru da ölen kişinin toplumsal statüsünün altını çizmekti. Hector'un cenaze töreninde olduğu gibi, Roma'da da ölümlerin görkemli şekilde anılması, toplumdaki hiyerarşiyi pekiştiren bir unsurdu. Yüksek statüdeki kişiler için düzenlenen büyük törenler, ölen kişinin ailesinin gücünü ve etkisini sergilemek amacıyla yapılırdı. Bu tür törenler, yalnızca dini bir zorunluluk değil, aynı zamanda bir sosyal prestij aracı olarak da kullanılırdı. Ölen kişinin halkın önünde taşınarak defnedilmesi, onun toplum içindeki yerini ve önemini sembolize ederdi²⁰⁰.

Roma'daki cenaze törenlerinde yer alan ritüellerin kökenlerini anlamak için arkeolojik bulgular da büyük bir öneme sahiptir. Roma mezarları, cenaze ritüellerine dair pek çok ipucu sunar. Örneğin, Roma mezarlarında bulunan kişisel eşyalar, ölümlerin ahiret yolculuğuna hazırlık amacıyla yanlarına konulmuş nesnelereydi. Bu uygulama, Yunan dünyasında da mevcuttu. İlyada'da Hector'un cenazesine eşlik eden zengin hediyeler ve ölen kişiye sunulan adaklar, Roma'da da yaygın bir uygulamaydı. Arkeolojik bulgular, özellikle Roma mezarlarında bulunan vazolar, figürinler ve silahlar, ölen kişinin toplumsal statüsünü yansıtanın yanı sıra, ahiret inancının da bir yansımasıdır²⁰¹.

Roma cenaze törenlerinde kullanılan objeler ve mezar hediyeleri, Roma toplumunun ölüm ve ölümler dünyasına dair inançlarını yansıtır. Hector'un cenazesine sunulan hediyeler ve yapılan törenler, Roma'daki aristokrat sınıfın ölümlerine sunulan mezar hediyeleriyle büyük benzerlikler gösterir. Arkeolojik kazılarda bulunan mezar yapıları, ölen kişilerin toplumsal statüsünü yüceltmek için gösterişli anıtlar ve lahitlerle süslenmiştir. Özellikle Augustus dönemi mezarları, Roma aristokrasisinin gücünü ve ölümler üzerindeki ritüel önemini yansıtan en önemli bulgular arasında yer alır²⁰².

Homeros'un destanlarında cenaze ritüellerinin toplumsal işlevi, Roma toplumundaki ritüel anlayışıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Roma toplumunda cenaze törenleri, sadece ölen kişinin ruhunu onurlandırmakla kalmaz, aynı zamanda yaşayanlar için de

¹⁹⁹ Hard, a.g.e., 2004, 207,

²⁰⁰ Hard, a.g.e., 2004, 208.

²⁰¹ Homeros, *İlyada ve Odyseia*, çev. Ahmet Akyol, İstanbul: Yayınevi, 2020, 123-125.

²⁰² Toynbee, a.g.e., 1971, 75.

sosyal bir düzen yaratırdı. Roma'da ölüm, toplumun hiyerarşik yapısını yansıtan ve pekiştiren bir olaydı. Hector'un cesedinin onurlu bir şekilde defnedilmesi ve ardından yapılan büyük cenaze töreni, Roma'da da soylu sınıfların ölümlerine düzenledikleri görkemli törenlerin temellerini oluşturmuştur. Roma'da cenaze ritüelleri, toplumsal düzenin bir parçasıydı ve bu ritüeller aracılığıyla ölen kişinin toplumsal statüsü yeniden tanımlanırdı. Yunan dünyasında Hector'un cesedinin onurlandırılması gibi, Roma'da da ölümler toplumun bir parçası olarak kabul edilirdi. Cenaze törenleri, ölen kişinin topluma olan katkılarını hatırlatmanın yanı sıra, ailesinin toplumsal statüsünü pekiştiren bir işlev görürdü²⁰³.

Roma'nın cenaze ritüelleri, Homeros'un destanlarında anlatılan ritüellerle paralellik gösterir. Hector'un cenaze töreninde olduğu gibi, Roma'da da cesetler genellikle şehir dışında gömülürdü. Roma yasaları, şehir içinde cenaze töreni yapılmasını yasaklamıştı; bu da Roma'nın şehir hayatını ölümden ve ölüm ritüellerinden ayırma isteğini gösterir. Arkeolojik kazılarda, Roma şehirlerinin dışında büyük nekropol alanlarının bulunduğu ve bu alanlarda cenaze törenlerinin yapıldığı görülmektedir²⁰⁴.

Homeros'un destanlarında, özellikle Hector'un cenaze töreninde, ailenin ve topluluğun cenazeye katılımı büyük bir önem taşır. Bu durum, Roma toplumunda da yaygındı. Roma cenaze törenlerinde, ölen kişinin ailesi ve yakın çevresi törende ön plandaydı. Aile bireyleri, ölen kişiyi anmak ve onunla son kez vedalaşmak için törende hazır bulunurdu. Homeros'un anlatısında Hector'un ailesinin cenaze törenine katılımı, Roma'daki aile yapısının cenaze törenlerindeki önemini yansıtır. Roma'da cenaze törenleri, aynı zamanda aile bağlarını güçlendiren ve toplumsal düzeni pekiştiren ritüellerdi. Hector'un cenaze töreninde olduğu gibi, Roma'da da ölen kişinin ardından yas tutulur ve bu yas, toplumsal bir gösteriye dönüşürdü. Roma aristokratları için bu tür törenler, topluma ve devlete olan bağlılıklarını göstermek amacıyla da kullanılırdı. Roma'daki bu ritüellerin sosyal boyutu, Homeros'un anlatılarıyla paralellik gösterir²⁰⁵.

²⁰³ Toynbee, a.g.e., 1971, 77.

²⁰⁴ Homer, *The Iliad*, translated by Robert Fagles, New York: Penguin Books, 1990, 543-545.

²⁰⁵ Edwards, C. (2007). *Death in Ancient Rome*, Yale University Press, 108.

5.2. Hesiodos: Tarımsal Ritüeller ve Roma'daki Ölüm İnançları

Hesiod'un İşler ve Günler adlı eseri, Antik Yunan'ın tarımsal pratiklerini ve bu pratiklerin hem Yunan hem de Roma toplumlarında ölümle ilgili inançlar üzerindeki etkilerini anlamamıza ışık tutar. Hesiod'un eserinde ortaya konan tarımsal döngüler ve doğal süreçlerin, Roma'daki ölüm ritüelleri ve inançlarıyla nasıl bağlantı kurduğunu anlamak oldukça önemlidir. Roma toplumunda tarım, sadece ekonomik bir faaliyet değil, aynı zamanda dini ve kültürel bir süreci yansıtan önemli bir faktördü. Bu bağlamda Hesiod'un tarımsal ritüellere dair anlatıları, Roma'da ölüm sonrası inançlar ve ölüm ritüelleri ile ilgili anlamlı bağlantılar kurmamıza yardımcı olur²⁰⁶.

Roma'daki tarımsal faaliyetler, tıpkı Yunanistan'da olduğu gibi, doğanın döngüleriyle uyumlu bir şekilde gerçekleştirilirdi. Hesiodos'un İşler ve Günler eserinde sıkça değinilen mevsimsel değişiklikler ve doğanın yeniden doğuşu, ölüm ve yaşam döngüsüyle ilişkilendirilmiştir. Bu, Roma'daki tarımsal ritüellerin ölüm sonrası yaşam inançlarıyla doğrudan bağlantılı olmasına neden olmuştur. Ölüler için yapılan adaklar, genellikle toprağın bereketini artırma amacıyla yapılırken, aynı zamanda doğanın yeniden canlanmasıyla ilişkilendirilmiştir. Hesiod'un bu bağlamda ölüm ve yeniden doğuş teması, Roma'nın ölümle ilgili dini ritüellerine derin bir anlam kazandırmıştır²⁰⁷.

Roma'da tarımsal pratiklerin ölüm ritüelleriyle olan bağlantısı, toplumun hem dini hem de ekonomik yaşamının bir parçası olarak büyük bir öneme sahipti. Hesiodos'un İşler ve Günler eserinde yer alan doğanın döngüleri, Roma'daki tarımsal faaliyetler ve bu faaliyetlerin ölüm inançları üzerindeki etkileriyle örtüşür. Özellikle toprağın ekilip biçilmesi ve yeniden canlanması, Roma'daki ölümlerin ruhları için yapılan ritüellerle paralellik gösterir. Tarımsal döngülerle ilişkili olarak ölen kişilerin ruhlarının da benzer bir döngüde olduğuna inanılırdı. Ölülerin ruhlarına sunulan adaklar, doğanın bereketini artırma amacı taşıırken, aynı zamanda ruhların huzur bulması için gerçekleştirilen önemli ritüellerdi.²⁰⁸

Bu ritüellerin en belirgin örneği, Roma'nın ölümler için düzenlenen Parentalia ve Lemuria festivallerinde görülür. Bu festivallerde, ölümlerin ruhları için yapılan adaklar

²⁰⁶ West, M. L. (1978). *Hesiod: Works and Days*, Oxford University Press., 145.

²⁰⁷ West, a.g.e., 1978 ,146.

²⁰⁸ Hesiod, *Works and Days*, translated by M. L. West (Oxford: Oxford University Press, 1978), 45-50.

ve sunaklar, tarımsal ritüellerin bir parçası olarak kabul edilirdi. Bu adaklar, Roma toplumunda toprağın bereketini sağlama ve ölümlerin ruhlarını yatıştırma amacını taşırdı. Hesiodos'un eserinde sıkça bahsedilen bu adakların, özellikle doğanın yeniden canlanması ve toprağın bereketiyle ilişkili olduğu görülmektedir. Bu ritüeller, Roma'daki ölüm inançlarının ve tarımsal pratiklerin birbirine ne kadar sıkı bir şekilde bağlı olduğunu gösterir²⁰⁹.

Hesiod'un İşler ve Günler eserinde öne çıkan bir diğer önemli tema ise ölüm ve yeniden doğuş temasıdır. Bu tema, Roma'daki tarımsal ritüellerin de temelini oluşturur. Roma'da, doğanın yeniden canlanması ve tarımsal üretimin başlamasıyla birlikte ölümlerin ruhlarının da bir şekilde bu döngüye katıldığına inanılırdı. Hesiodos, tarımsal faaliyetlerin mevsimsel döngülerini betimlerken, bu döngülerin ölümle bağlantılı ritüeller üzerindeki etkilerini de açıklar. Roma'da özellikle kışın sonunda ve baharın başlangıcında yapılan tarımsal ritüeller, ölümlerin ruhlarını onurlandırma ve yeni tarım sezonunun bereketli geçmesi için yapılan adaklarla birleşirdi. Roma toplumunda tarımsal ritüeller ve ölüm inançları arasındaki bu bağlantı, toplumun doğayla olan derin ilişkisini ve ölümün doğal bir süreç olarak kabul edilmesini yansıtır. Hesiodos'un ölüm ve yeniden doğuş teması, Roma'nın dini ritüellerinde güçlü bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Özellikle Roma'da, ölen kişinin ruhunun doğaya geri dönmesi ve tarımsal döngüye katkıda bulunması inancı, bu ritüellerin merkezinde yer alırdı. Bu da Roma'daki ölümlerin, yaşayanlarla birlikte tarımsal süreçlere katkıda bulunduğu inancını pekiştirirdi²¹⁰.

Arkeolojik bulgular, Roma'da tarımsal ritüellerin ölüm inançlarıyla olan bağlantısını desteklemektedir. Roma mezarlarında bulunan tarımsal motifler ve figürler, ölümlerin ruhlarına yapılan adaklarla birlikte toprağın bereketini artırma inancını ortaya koymaktadır. Özellikle Roma'nın kırsal bölgelerinde yapılan kazılarda ortaya çıkan mezar taşları, tarımsal faaliyetlerin ölümlerle olan ilişkisini göstermektedir. Bu mezar taşlarında sıkça yer alan tarımsal semboller, ölümlerin ruhlarının doğayla bütünleştiğini ve toprağın verimliliğine katkıda bulunduğunu simgeler²¹¹.

²⁰⁹ Schullard, a.g.e., 1981,85.

²¹⁰ Burkert, W. (1985). *Greek Religion: Archaic and Classical*, Harvard University Press, 142.

²¹¹ Toynbee, a.g.e., 1971,180.

Roma'da, tarımın ve ölüm inançlarının birbirine bu kadar yakın ilişkili olması, Hesiodos'un eserlerinde sıklıkla işlenen tarımsal döngülerin Roma'daki ölüm ritüellerine olan etkisini açıkça gösterir. Roma mezarlarında bulunan tarımsal objeler ve figürler, ölümlerin ruhlarına yapılan adakların yalnızca dini bir görev olmadığını, aynı zamanda toplumsal bir gereklilik olarak görüldüğünü kanıtlamaktadır. Bu objeler, Roma toplumunda tarımsal ritüellerin, ölüm ve yeniden doğuş temasıyla ne kadar iç içe geçtiğini göstermektedir²¹².

Roma'daki tarımsal ritüellerin sadece ekonomik bir işlevi değil, aynı zamanda sosyal ve dini bir işlevi de vardı. Tarım, Roma'da sosyal yapıyı ve dini inançları şekillendiren bir unsur olarak görülüyordu. Tarımsal üretimin düzenli ve bereketli olabilmesi için, ölümlerin ruhlarına sunulan adaklar büyük önem taşıyordu. Hesiodos'un İşler ve Günler eserinde vurgulanan tarımsal döngüler ve adaklar, Roma'daki tarımsal üretimin ruhani bir boyuta sahip olduğunu ve toplumsal düzenin korunmasında önemli bir yere sahip olduğunu gösterir. Roma'da ölüm ritüelleri, yalnızca dini bir zorunluluk değil, aynı zamanda tarımsal faaliyetlerin başarısı için de gerekli görülüyordu. Toprak, Roma'da sadece bir üretim aracı değil, aynı zamanda ölüm ve yeniden doğuşun sembolü olarak kabul ediliyordu. Roma'daki bu ritüellerin toplumsal ve dini boyutunu anlamak, tarımın Roma'daki ölüm inançları üzerindeki etkisini ve bu inançların toplumun genel yapısına nasıl yansıdığını kavramamızı sağlar²¹³.

Hesiodos'un İşler ve Günler eseri, Roma'da tarımsal ritüellerin ve ölüm inançlarının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Roma'da tarım, sadece ekonomik bir faaliyet olmanın ötesinde, toplumun dini ve sosyal yapısında da belirleyici bir faktördü. Hesiodos'un eserinde yer alan ölüm ve yeniden doğuş teması, Roma'daki tarımsal ritüellerin ve ölüm inançlarının temelini oluşturmuştur. Roma'da tarımsal döngülerle ölüm ritüelleri arasındaki bu ilişki, toplumun doğayla olan bağlarını ve ölümün yaşam döngüsündeki yerini derinlemesine anlamamıza olanak tanır. Hesiodos'un bu eserleri, Roma'nın tarımsal ritüellerine ve ölüm sonrası inançlarına dair önemli bir rehber sunarken, aynı zamanda Roma'nın toplumsal yapısının da bir yansımasını sunar²¹⁴.

²¹² Burkert, W. (1985). *Greek Religion: Archaic and Classical*, Oxford: Blackwell, 198.

²¹³ Turcan, R. (2000). *The Gods of Ancient Rome*, Edinburgh University Press, 158.

²¹⁴ Burkert, a.g.e., 1985, 210.

5.3. Apuleius: Büyü, Sihir ve Roma'daki Ölüm Sonrası Ritüeller

Apuleius'un *Metamorfozlar* (ya da daha yaygın bilinen adıyla *Altın Eşek*), Roma toplumundaki büyü, sihir ve ölüm sonrası inançların iç içe geçtiği zengin bir edebi eserdir. Eser, Lucius adlı bir adamın bir eşeğe dönüşme hikayesini ve sonrasında yaşadığı maceraları anlatırken, bu dönüşüm süreci Roma'nın büyü, ölüm ve yeniden doğuş kavramlarını anlamamıza yardımcı olacak derin bir sembolizmle doludur. Bu eser, Roma toplumunda ölümler dünyası, büyü ve ölüm sonrası ritüellerin nasıl algılandığını ve bu inançların toplumsal hayatta nasıl yansındığını incelememize olanak tanır. Roma'da büyü, sihir ve ölümler dünyasıyla ilgili ritüellerin toplumun sosyal, dini ve kültürel yapısında önemli bir yer tuttuğu görülür. Apuleius'un anlatımı, bu unsurların bireyler ve topluluklar üzerindeki etkisini derinlemesine ele alır²¹⁵.

Apuleius, hikaye boyunca Roma toplumundaki büyü uygulamalarının ve ölüm sonrası ritüellerin birbiriyle olan ilişkisini detaylandırarak, bu iki kavramın nasıl bir arada var olduğunu gösterir. Lucius'un büyü nedeniyle bir eşeğe dönüşmesi, hem toplumsal bir eleştiri hem de Roma'daki ritüelistik inançların sembolik bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu dönüşüm, bireyin manevi dünyasının ölümden sonra nasıl bir süreçten geçtiği ve yeniden doğuşa nasıl ulaştığına dair güçlü metaforlarla doludur.²¹⁶

Apuleius'un *Metamorfozlar* adlı eserinde, büyü ve sihir Roma toplumu içinde derin bir etkisi olan ve çoğunlukla ölümlerle ilişkilendirilen güçler olarak tasvir edilir. Roma'da büyü, genellikle ölüm sonrası ruhlarla iletişim kurma, onların huzur içinde olmalarını sağlama ya da onları yatıştırma amacıyla kullanılırdı. Lucius'un bir eşeğe dönüşme hikayesi, büyü ve sihir uygulamalarının bireyin hayatı üzerindeki etkilerini gösterirken, aynı zamanda Roma toplumunda büyüye olan inancın ölüm sonrası ritüellerle nasıl iç içe geçtiğini ortaya koyar. Roma'da, büyü ritüelleri genellikle ölümler ruhlarını kontrol etmek, onların yaşayanlara zarar vermesini engellemek ya da ruhlara rehberlik etmek amacıyla kullanılırdı²¹⁷.

Apuleius'un eserinde, büyü'nün Roma toplumunda korku ve saygı uyandıran bir güç olarak tasvir edilmesi, bu uygulamaların ölüm sonrası inançlarla nasıl ilişkilendirildiğini anlamamıza yardımcı olur. Roma'daki büyü pratikleri, toplumda

²¹⁵ Burkert, a.g.e., 1985, 211.

²¹⁶ Turcan, a.g.e., 2000, 160-161.

²¹⁷ Apuleius. *Metamorfozlar (Altın Eşek)*. Translated by Adnan Karaismailoğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, 85-88.

ölümün ve ölüm sonrası yaşamın nasıl algılandığını derinlemesine etkiliyordu. Örneğin, ölümlerin ruhlarına zarar vermek ya da onları yatıştırmak amacıyla gerçekleştirilen büyüsel ritüeller, Roma'da ölümle ilgili yaygın inançların bir parçasıydı. Bu inançlar, Apuleius'un anlatısında olduğu gibi, toplumun sosyal yapısını ve bireyler arasındaki ilişkileri şekillendiren önemli unsurlar arasında yer alıyordu²¹⁸.

Lucius'un bir eşeğe dönüşmesi ve sonunda insan formuna geri dönmesi, Roma'da ölüm ve yeniden doğuş kavramlarının mitolojik ve edebi bir yansımasıdır. Apuleius, bu dönüşüm hikayesi aracılığıyla bireyin ölümden sonraki yolculuğunu ve ruhun yeniden doğuşunu sembolik bir dille anlatır. Roma'da, ölüm sonrası yaşam ve ruhun yeniden doğuşu inancı, toplumun dini ve kültürel yapısının merkezinde yer alırdı. Bu inançlar, Roma'daki cenaze ritüelleri ve ölümler için yapılan ayinlerle doğrudan ilişkiliydi. Lucius'un bir eşeğe dönüşmesi ve insan formuna geri dönmesi, bireyin ölüm sonrası bir arınma sürecinden geçmesi ve bu süreçte yeniden doğuşa ulaşması temasını işler. Bu yeniden doğuş kavramı, Roma'daki büyü ve ölüm sonrası ritüellerle yakından bağlantılıdır. Apuleius'un anlatısında, Lucius'un dönüşüm süreci boyunca karşılaştığı zorluklar, bireyin ölüm sonrası ruhsal yolculuğunu ve yeniden doğuşu sembolize eder. Roma'da bu tür dönüşümler, hem büyüsel hem de dini ritüeller aracılığıyla ruhun öbür dünyadaki yolculuğunu tamamlamasına yardımcı olurdu. Apuleius, bu temaları işleyerek Roma toplumundaki ölüm sonrası inançları ve büyü uygulamalarını edebi bir anlatı aracılığıyla sunar²¹⁹.

Apuleius'un Altın Eşek eserinde anlatılan büyü ve sihir ritüelleri, Roma toplumunda geniş bir kesim tarafından kabul görmüş ve uygulanan pratikler olarak karşımıza çıkar. Bu ritüellerin, ölümlerin ruhlarını kontrol etmek, onları yönlendirmek ya da huzura kavuşturmak gibi işlevleri, Roma'daki cenaze törenlerinin bir parçası olarak önemli bir yere sahipti²²⁰. Örneğin, ölümlerin ruhlarının huzur bulması için gerçekleştirilen büyüsel ayinler, Roma'da yaygın olarak uygulanan bir gelenektir. Apuleius'un hikayesi, bu ayinlerin bireyler üzerindeki etkisini ve toplumsal yapı üzerindeki rolünü gözler önüne serer²²¹.

²¹⁸ Ogden, D. (2002). *Magic, Witchcraft, and Ghosts in the Greek and Roman World*, Oxford University Press, 158.

²¹⁹ Winkler, J. (1990). *The Constraints of Desire: The Anthropology of Sex and Gender in Ancient Greece*. New York: Routledge., 55.

²²⁰ Winkler, a.g.e., 1990, 57.

²²¹ Dickie, M. W. (2001). *Magic and Magicians in the Greco-Roman World*, Routledge, 122.

Roma toplumunda büyü ve ölüm ritüelleri arasındaki bu sıkı ilişki, aynı zamanda toplumsal hiyerarşi ve güç ilişkilerini de yansıtır. Apuleius'un eseri, bu ritüellerin bireyler üzerindeki etkisini ele alırken, aynı zamanda büyüsel uygulamaların sosyal statü üzerindeki belirleyici rolünü de vurgular. Roma'da, özellikle yüksek statüye sahip kişiler için büyü ve sihir, ölüm sonrası huzura erme sürecinde önemli bir araç olarak görülürdü. Bu ritüellerin toplumun çeşitli kesimlerinde farklı şekillerde uygulanması, Roma'da büyüün nasıl bir sosyal kontrol aracı olarak kullanıldığını gösterir²²².

Apuleius'un Altın Eşek adlı eserindeki büyü ve ölüm ritüellerinin arkeolojik bulgularla da desteklendiğini görmekteyiz. Roma'daki büyüsel ritüellerle ilgili arkeolojik buluntular, mezarlarda bulunan büyü tabletleri, tılsımlar ve diğer büyüsel objeler, bu ritüellerin ne kadar yaygın bir şekilde uygulandığını göstermektedir. Özellikle ölümlerin mezarlarına bırakılan büyüsel nesnelere, Roma'da ölümlerin ruhlarına yönelik yapılan büyümlerin bir parçası olarak görülür. Bu bulgular, Apuleius'un anlattığı hikayelerdeki büyü ve sihir ritüellerinin, Roma toplumunun gerçek ritüel pratikleriyle ne kadar iç içe olduğunu ortaya koymaktadır²²³.

Arkeolojik kazılarda bulunan büyü tabletleri, Roma'daki büyü ve ölüm sonrası inançların ne kadar karmaşık ve derin olduğunu göstermektedir. Bu tabletlerde, ölümlerin ruhlarına yapılan büyümlerin izleri bulunmuş ve bu ritüellerin nasıl uygulandığına dair önemli ipuçları elde edilmiştir. Bu buluntular, Apuleius'un eserinde anlatılan büyü ritüellerinin Roma toplumundaki yaygınlığı ve önemi hakkında bize değerli bilgiler sunar. Roma'da büyü ve ölüm sonrası ritüeller, toplumsal yapı üzerinde önemli bir etkiye sahipti ve bu etki, arkeolojik bulgularla da kanıtlanmaktadır²²⁴.

Apuleius'un Metamorfozlar eseri, Roma'da büyü ve ölüm sonrası inançlar arasındaki ilişkiye dair derin bir anlayış sunar. Bu eserin Roma'daki büyü ve ölüm ritüelleri üzerindeki etkisi, sadece edebi bir anlatı olmanın ötesine geçer ve toplumsal ritüel pratiklerinin bir yansıması olarak karşımıza çıkar. Apuleius, bireyin büyü ve sihirle

²²² Dickie, a.g.e., 2001, 123.

²²³ Dickie, a.g.e., 2001, 124.

²²⁴ Ogden, D. *Magic, Witchcraft, and Ghosts in the Greek and Roman Worlds: A Sourcebook*. Oxford: Oxford University Press, 2002.

olan ilişkisini, ölüm sonrası ruhsal yolculuğunu ve yeniden doğuş sürecini sembolik bir dille anlatırken, Roma toplumundaki ölüm inançlarını derinlemesine irdeler²²⁵.

Apuleius'un büyü ve ölüm ritüelleri hakkındaki anlatısı, Roma'da bu uygulamaların toplumsal ve dini yapı üzerindeki etkisini gözler önüne serer. Eser, Roma'daki büyü ve ölüm inançlarının bireyler ve topluluklar üzerindeki etkisini anlamamıza yardımcı olurken, aynı zamanda bu ritüellerin arkeolojik bulgularla da desteklenen tarihi bir arka plana sahip olduğunu gösterir. Roma toplumunda büyü, ölüm sonrası yaşam ve yeniden doğuş temaları, bu eserde olduğu gibi, toplumun sosyal yapısını ve dini inançlarını şekillendiren temel unsurlar olarak karşımıza çıkar²²⁶.

5.4. Lucanus: Roma İç Savaşlarında Ölüm ve Cenaze Ritüelleri

Lucan'ın Pharsalia adlı eseri Roma iç savaşlarını ele alan ve hem tarihsel hem de edebi bir anlatı sunan epik bir eserdir. Bu destanda, Lucan, Julius Caesar ile Pompey arasındaki çatışmaların ve Roma Cumhuriyeti'nin çöküş sürecinin detaylarını işlerken, savaşın yol açtığı yıkım ve ölümlerle birlikte, Roma'da cenaze ritüellerinin ve ölüm inançlarının toplumsal hayattaki önemini derinlemesine ele alır. Pharsalia, Roma'nın savaş ve ölümlerle ilgili mitolojik, dini ve sosyal ritüellerini anlamak açısından değerli bir kaynaktır²²⁷.

Lucan'ın Pharsalia'sı, diğer epik anlatılardan farklı olarak tanrıların ve mitolojik figürlerin aktif bir rol oynamadığı bir eserdir. Lucan, Roma'nın insanların kendi kaderlerini belirlediği bir dünyayı tasvir eder. Ancak, savaşın getirdiği yıkım ve ölümler, Roma'daki ölüm ritüellerinin ve yas tutma pratiklerinin ne kadar önemli olduğunu gösterir. İç savaş, Roma'da sosyal ve politik yapıyı parçalar ederken, savaşın getirdiği ölüm ve yıkım, Roma toplumundaki cenaze ritüellerinin önemini bir kez daha gündeme getirir²²⁸.

Lucan'ın Pharsalia'sında anlatılan iç savaşlar, Roma toplumunda ölümün ve cenaze törenlerinin sadece bireysel bir mesele değil, aynı zamanda toplumsal düzenin bir parçası olduğunu vurgular. Savaşlar sırasında Roma'da birçok insanın hayatını kaybetmesi, ölüm ritüellerinin toplumsal yapıda nasıl derin bir yer edindiğini

²²⁵ Finkelpearl, E. (2003). *Metamorphosis of Language in Apuleius: Apuleian Myth and Roman Death Rituals*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 134.

²²⁶ Finkeraerl, a.g.e., 2003, 135-138.

²²⁷ Finkeraerl, a.g.e., 2003, 139.

²²⁸ Finkeraerl, a.g.e., 2003, 140.

gösterir²²⁹. Ölüm, sadece bir bireyin sona ermesi değil, aynı zamanda toplumsal yapının sarsılması anlamına gelir. Roma iç savaşları sırasında, ritüellerin savaşın kaosuna rağmen sürdürülmesi, toplumun bir arada kalması ve düzenin korunması için büyük bir önem taşımıştır.²³⁰

Roma'daki cenaze ritüelleri, yalnızca ölen kişinin anısını onurlandırmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal bir görev olarak görülür. Bu ritüeller, ölen kişinin ruhunun huzur bulması için yapılır ve yaşayanlar arasındaki sosyal düzeni korumak amacıyla gerçekleştirilir. Lucan, savaş sırasında birçok Roma vatandaşının, savaş alanında gömülmeden bırakılan cesetler nedeniyle bu ritüellerin yerine getirilemediğini vurgular. Roma'daki cenaze ritüellerinin toplumsal düzenin bir parçası olduğu düşünülürse, bu eksiklik toplumsal bir krizi temsil eder. Bu durum, toplumun ritüel ihtiyacını daha da belirgin hale getirir²³¹.

Lucan, Pharsalia'da özellikle ölümlerin ruhları için gerçekleştirilen ritüellerin önemine dikkat çeker. Roma'da ölenlerin ruhlarının huzur bulması için çeşitli cenaze ritüelleri ve adaklar yapılırdı. Ölümlerin ruhlarının mezarlarında huzur bulması gerektiği inancı, Roma toplumunda yaygındı. Lucan, Roma iç savaşlarının getirdiği kaos ve düzensizlik içinde, birçok insanın bu ritüellerden mahrum kaldığını ve bunun toplumsal bir rahatsızlık yarattığını ifade eder. Savaşın yıkıcılığı, sadece fiziksel kayıplarla sınırlı kalmaz, aynı zamanda ölenlerin ruhlarının huzura erememesi gibi ruhsal bir boşluk yaratır²³².

Roma'da cenaze ritüelleri, ölen kişinin toplumsal statüsünü de yansıtır. Özellikle soylu sınıflar için yapılan cenaze törenleri, ölen kişinin sosyal konumunu onurlandıran bir gösteri niteliği taşırdı. Lucan, Pharsalia'da, savaş sırasında bu tür ritüellerin kesintiye uğramasıyla, toplumsal hiyerarşinin de tehdit altında olduğunu ima eder. Roma'da ölüm ve cenaze törenleri, toplumun sosyal yapısını ve hiyerarşisini yeniden onaylayan bir süreç olarak görülür. Ancak savaşın getirdiği kaos, bu ritüellerin gerçekleştirilememesine ve dolayısıyla toplumsal düzenin bozulmasına neden olmuştur. Roma'daki cenaze ritüelleri, sadece ölen kişinin ruhunun huzur bulmasını

²²⁹ Lucan, *Pharsalia*, çev. Jane Wilson Joyce, Ithaca: Cornell University Press, 1993, 56.

²³⁰ Lott, a.g.e., 2004, 65.

²³¹ Lott, a.g.e., 2004, 66.

²³² Bartsch, S. (1997). *Ideology in Cold Blood: A Reading of Lucan's Civil War*, Harvard University Press, 178.

sağlamakla kalmaz, aynı zamanda yaşayanlar arasında sosyal bağların güçlenmesine de yardımcı olur. Lucan, bu ritüellerin önemini Pharsalia boyunca tekrar tekrar vurgular. Roma'da, ölümler için yapılan ritüeller, toplumun dini ve ruhani düzenini koruyan bir unsur olarak görülür. Bu ritüellerin gerçekleştirilmesi, ölen kişinin ruhunun huzura ermesini sağlarken, aynı zamanda yaşayanlar arasında bir birlik duygusu yaratır. Bu açıdan, cenaze törenleri Roma'da hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önemli bir role sahiptir²³³.

Lucan, savaş sırasında bu ritüellerin yapılmamasının, Roma toplumundaki ruhani düzenin sarsılmasına yol açtığını belirtir. Savaşın kaosu, sadece fiziksel bir yıkım değil, aynı zamanda ruhsal bir çöküş anlamına gelir. Ölülerin ruhlarının huzura erememesi, Roma toplumunda büyük bir korku yaratırdı. Lucan, bu korkunun toplum üzerindeki etkilerini ve savaşın ruhani düzeni nasıl sarstığını anlatır. Roma'da cenaze ritüellerinin ihmal edilmesi, toplumsal düzenin yanı sıra, bireylerin ruhani dünyasını da olumsuz etkiler. Lucan'ın anlattığı Roma iç savaşları dönemindeki cenaze ritüellerine dair birçok arkeolojik bulgu da mevcuttur. Roma'nın çeşitli bölgelerinde yapılan kazılarda, bu döneme ait mezarlarda ritüel izlerine rastlanmıştır. Bu buluntular arasında mezar taşları, adak sunakları ve ölümler için yapılan ritüel objeleri yer alır. Bu arkeolojik bulgular, Lucan'ın anlattığı gibi, Roma'daki cenaze ritüellerinin toplumsal ve dini bir öneme sahip olduğunu kanıtlar niteliktedir²³⁴.

Roma'da yapılan mezarlık kazılarında, özellikle savaş dönemlerinde ölenler için yapılan toplu mezarlar dikkat çekicidir. Bu mezarlarda bulunan ritüel objeleri ve ölümlerin gömülme şekli, Roma'daki cenaze ritüellerinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu buluntular, Lucan'ın anlattığı savaş döneminde bile, ritüellerin toplum için vazgeçilmez olduğunu gözler önüne sermektedir. Savaşın getirdiği yıkım ve ölümlerin yanı sıra, bu mezarlarda ritüellerin yerine getirilmesi, Roma'da ölümle ilgili inançların ne kadar güçlü olduğunu ortaya koymaktadır²³⁵.

Lucan'ın Pharsalia'sında, Roma'daki ölüm ritüellerinin sadece dini ve toplumsal bir anlam taşımadığı, aynı zamanda politik bir önemi de olduğu vurgulanır²³⁶. Roma'da

²³³ Kyle, D. G. (1998). *Spectacles of Death in Ancient Rome*, Routledge, 98.

²³⁴ Tacitus, *Annales*, çev. Alfred John Church ve William Jackson Brodribb, New York: Modern Library, 1942, 112.

²³⁵ Kyle, a.g.e., 1998, 100.

²³⁶ Bodel, J. (1994). *Graveyards and Groves: A Study of the Dead in Ancient Rome*, Harvard University Press, 142.

soyluların ve devlet adamlarının cenaze törenleri, genellikle siyasi bir gösteri niteliği taşırdı. Bu törenler, ölen kişinin toplumsal statüsünü yüceltirken, aynı zamanda yaşayanlar arasındaki politik güç dengelerini de yansıtır. Lucan, Roma iç savaşları sırasında bu tür ritüellerin gerçekleştirilememesinin, Roma'daki politik yapının da zayıflamasına neden olduğunu ima eder²³⁷.

Roma'da devlet adamları ve generaller için yapılan görkemli cenaze törenleri, sadece ölen kişinin onurlandırılması için değil, aynı zamanda politik mesajlar vermek amacıyla da gerçekleştirilirdi. Bu törenler, Roma'daki politik hiyerarşiyi ve güç ilişkilerini yeniden yapılandıran bir süreç olarak işlev görürdü. Lucan, iç savaşların bu ritüellerin yapılmasını engellemesinin, Roma'daki politik istikrarı da tehdit ettiğini belirtir. Roma'da cenaze ritüelleri, sadece bireysel bir olay değil, aynı zamanda toplumsal ve politik bir süreçtir²³⁸.

Lucan, Pharsalia'da, Roma iç savaşlarının sadece fiziksel bir yıkım değil, aynı zamanda ruhani ve toplumsal bir çöküş anlamına geldiğini vurgular. Savaşın getirdiği ölümler, Roma toplumunun ölümle ilgili ritüellerini yerine getirmesini zorlaştırmış ve bu da toplumsal düzeni sarsmıştır. Roma'da cenaze ritüellerinin ihmal edilmesi, hem bireyler hem de toplum için büyük bir eksiklik olarak görülmüştür. Lucan, bu eksikliğin Roma'nın sosyal ve politik yapısındaki yıkıcı etkilerini gözler önüne serer²³⁹.

Sonuç olarak, Lucan'ın Pharsalia'sı, Roma'da ölüm ve cenaze ritüellerinin toplumsal, dini ve politik boyutlarını anlamamıza yardımcı olan önemli bir eserdir. Bu destan, Roma'nın savaş dönemlerinde bile ritüellerin ne kadar önemli olduğunu ve bu ritüellerin ihmal edilmesinin toplum üzerindeki olumsuz etkilerini anlatır. Lucan, Roma iç savaşları sırasında ölüm ritüellerinin ihmal edilmesinin, Roma toplumundaki sosyal ve politik yapıyı nasıl sarstığını detaylandırarak, cenaze törenlerinin sadece ölenler için değil, aynı zamanda yaşayanlar için de ne kadar önemli olduğunu vurgular²⁴⁰.

²³⁷ Bodel, a.g.e, 1994, 143.

²³⁸ Bodel, a.g.e., 144.

²³⁹ Cassius Dio, *Roma Tarihi*, çev. Earnest Cary, Cambridge: Harvard University Press, 1914, 189.

²⁴⁰ Bartsch, a.g.e., 1997, 178.

5.5. Seneca: Roma'da Anma Ritüelleri ve Ölüm Sonrası İnançlar

Seneca'nın Troades adlı eseri, Roma dünyasında ölümle ilgili ritüelleri ve ölüm sonrası inançları derinlemesine inceleyen önemli bir trajedi olarak karşımıza çıkar. Truva Savaşı'nın ardından yaşanan trajik olayları konu alırken, aynı zamanda Roma'daki ölüm ve anma ritüellerinin sosyal, dini ve kültürel bağlamlarını da gözler önüne serer. Seneca'nın bu eseri, ölüm sonrası ritüellerin, ölümler için yapılan anma törenlerinin ve yas sürecinin Roma toplumu üzerindeki etkilerini inceleyen önemli bir kaynak olarak kabul edilir. Truva Savaşı'nın sonrasındaki dramatik olaylara odaklanır ve bu süreçte Truva kraliyet ailesinin yaşadığı trajedileri anlatır. Truva'nın düşüşünden sonra, Truva'nın kadınları köleleştirilirken, erkekler ise öldürülmüş ya da savaşta ölmüştür. Bu süreç, Roma'daki yas tutma ve cenaze ritüelleriyle benzerlikler taşır, çünkü Roma toplumunda da savaş sırasında kaybedilenlerin ardından benzer yas ve anma ritüelleri uygulanırdı. Seneca, Truva kraliçesi Hekabe'nin acısını ve oğullarını kaybeden bir annenin yasını işlerken, Roma'daki ölüm sonrası inanç ve ritüellerin önemini yansıtır. Hekabe'nin oğullarının cesetlerine gösterdiği özen, Roma'da ölüm sonrası gerçekleştirilen cenaze ve anma ritüellerinin önemini vurgular²⁴¹.

Troades'de ölümlerin ruhlarına duyulan saygıyı, Roma'nın ölüm ritüelleriyle birleştirerek tasvir eder. Roma'da ölen kişinin ruhunun huzur bulması için gerçekleştirilen cenaze törenleri, Seneca'nın eserinde işlenen ana temalardan biridir. Roma'daki bu ritüeller, hem ölen kişinin onurunu yüceltmek hem de topluluk içinde bir birlik duygusu yaratmak için yapılırdı. Roma'da ölüm sonrası inançların ve cenaze ritüellerinin yalnızca bireysel bir anlamı yoktur; bu ritüeller aynı zamanda toplumsal ve dini bağlamlarda önemli işlevler üstlenirdi²⁴².

Roma toplumundaki cenaze ritüellerini dramatik bir biçimde ele aldığı bir eser olarak dikkat çeken Troades'de Roma'daki cenaze törenleri ve anma ritüelleri, hem ölen kişinin ruhuna huzur vermek hem de topluluk içindeki sosyal düzeni pekiştirmek amacıyla yapılırdı. Seneca'nın tasvir ettiği gibi, bu ritüeller ölüye duyulan saygının bir göstergesi olarak kabul edilirdi. Roma'da soylu sınıflar için yapılan gösterişli cenaze törenleri, ölen kişinin toplumsal statüsünü vurgularken, aynı zamanda yaşayanlar arasında bir bağ kurmayı hedeflerdi. Troades'de Hekabe'nin oğullarının cesetlerine

²⁴¹ Boyle, a.g.e., 1994, 183.

²⁴² Seneca, *Troades*, çev. John G. Fitch, Cambridge: Harvard University Press, 2002, 45

yaptığı ritüel ve yas tutma sahneleri, Roma'da soylu sınıfların ölümlerine duyduğu saygıyı yansıtır²⁴³.

Seneca, Roma'daki ölüm sonrası ritüellerin toplumsal düzen üzerindeki etkisini, Troades'de yoğun bir şekilde vurgular. Roma'da ölüm, sadece bireysel bir olay değil, aynı zamanda toplumsal ve politik bir süreçtir. Ölülerin anılması ve cenaze törenlerinin gerçekleştirilmesi, Roma'da toplumsal bağları güçlendiren ve topluluk üyeleri arasındaki sosyal hiyerarşiyi yeniden doğrulayan bir süreç olarak kabul edilirdi. Seneca, Hekabe ve Truva'daki diğer karakterler üzerinden Roma toplumundaki cenaze ritüellerinin dramatik bir anlatımını sunar²⁴⁴.

Seneca, Roma'daki ölüm sonrası inançların sosyal ve dini boyutlarını da Troades'te işler. Roma'da ölen kişinin ruhunun öteki dünyaya yolculuğu, cenaze törenleri ve anma ritüelleriyle desteklenir. Seneca'nın eseri, bu ritüellerin Roma toplumu için ne kadar önemli olduğunu gözler önüne serer. Roma'da ölüm sonrası inançlar, toplumun dini yapısıyla yakından ilişkilidir ve bu inançlar, yaşayanlar ve ölümler arasındaki bağı sürdürmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölülerin ruhlarına adaklar sunulması, mezar başında yapılan ritüeller ve anma törenleri, Roma toplumunda yaygın olan uygulamalardır²⁴⁵.

Roma'da ölüm sonrası inançlar, sadece dini bir uygulama olarak değil, aynı zamanda sosyal bir sorumluluk olarak kabul edilirdi. Seneca, Troades'de ölümler ruhlarına yapılan adaklar ve mezar başındaki ritüellerin, topluluk içindeki sosyal ve dini bağları nasıl güçlendirdiğini vurgular. Ölülerin ruhlarına duyulan saygı, Roma'da hem toplumsal hem de dini bir zorunluluk olarak kabul edilirdi. Bu bağlamda Seneca, Roma'daki ölüm ritüellerinin sadece bireysel bir eylem olmadığını, aynı zamanda toplumsal düzenin korunmasında ve dini inançların sürdürülmesinde önemli bir rol oynadığını gösterir²⁴⁶.

Troades, Roma'daki ölüm ritüellerinin dramatik bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Seneca, ölümler ruhlarına duyulan saygıyı, cenaze törenlerinin toplumsal ve dini önemini eserinde ön plana çıkarırken, bu ritüellerin Roma'daki politik ve sosyal yapı üzerindeki etkilerini de ele alır. Roma'da cenaze ritüelleri,

²⁴³ Boyle, a.g.e., 1994, 202.

²⁴⁴ Boyle, a.g.e., 1994, 102-103.

²⁴⁵ Seneca, *Phaedra*, çev. Martha C. Nussbaum, Chicago: University of Chicago Press, 1998, 102.

²⁴⁶ Hope, a.g.e., 2009, 154.

sadece ölen kişinin ruhunun huzur bulmasını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda yaşayanlar arasındaki sosyal düzeni korumak amacıyla yapıldı. Bu ritüeller, Roma'daki toplumsal yapıyı güçlendiren ve topluluk içindeki sosyal hiyerarşiyi pekiştiren bir işlev üstlenirdi²⁴⁷.

Seneca'nın Troades'inde anlatılan ölüm sonrası ritüeller, Roma'da yapılan arkeolojik bulgularla da desteklenir. Roma'da bulunan mezarlıklar, bu döneme ait ritüellerin izlerini taşır. Arkeolojik kazılarda bulunan mezar taşları, sunaklar ve cenaze ritüellerinde kullanılan eşyalar, Roma'daki ölüm sonrası inançların ne kadar önemli olduğunu ortaya koyar. Özellikle Roma'nın çeşitli bölgelerinde bulunan mezar kalıntıları, Seneca'nın eserinde işlediği ritüellerin toplumsal yapı içindeki yerini gözler önüne serer²⁴⁸. Bu arkeolojik bulgular, Roma'daki ölüm ritüellerinin hem bireysel hem de toplumsal bir önem taşıdığını gösterir. Seneca'nın eserinde de anlatıldığı gibi, Roma'da cenaze ritüelleri sadece ölen kişiye duyulan saygının bir ifadesi değil, aynı zamanda topluluk içinde bir birlik oluşturmamanın bir yoluydu. Roma toplumunda ölümler için yapılan ritüeller, yaşayanlar arasında bir bağ kurmak amacıyla gerçekleştirilirdi. Arkeolojik bulgular, Roma'daki bu ritüellerin ne kadar önemli olduğunu ve bu ritüellerin toplumun dini ve sosyal yapısında nasıl bir rol oynadığını kanıtlar²⁴⁹.

Seneca'nın Troades'inde işlediği ölüm ritüellerinin politik boyutu da dikkat çekicidir. Roma'da soylu sınıflar için yapılan anma törenleri, sadece ölen kişinin onurlandırılması amacıyla değil, aynı zamanda yaşayanlar arasında politik bir güç gösterisi olarak da gerçekleştirilirdi. Roma'da ölüm ritüelleri, toplumsal düzenin korunmasında ve politik yapıların güçlendirilmesinde önemli bir rol oynardı. Özellikle devlet adamları ve generaller için yapılan görkemli cenaze törenleri, Roma'daki politik hiyerarşiyi yansıtan bir süreçti²⁵⁰.

Seneca, Troades'de bu politik boyutu Hekabe ve diğer karakterler üzerinden işler. Truva'nın düşüşü ve Truva kraliyet ailesinin yaşadığı trajediler, Roma'daki soylu ailelerin yaşadığı politik mücadelelerle paralellikler taşır. Roma'da ölüm sonrası anma ritüelleri, hem toplumsal hem de politik anlamlar taşıyan bir süreçti. Bu ritüeller,

²⁴⁷ Bartsch, a.g.e., 2015, 89.

²⁴⁸ Ovidius, *Metamorphoses*, çev. A.D. Melville, Oxford: Oxford University Press, 2008, 65-70.

²⁴⁹ Bartsch, a.g.e., 2015, 90.

²⁵⁰ Flower, a.g.e., 1996, 176.

yaşayanlar arasında politik bir denge kurmayı amaçlar ve toplumsal yapıyı güçlendirirdi²⁵¹.

Seneca'nın Troades'i, Roma'da ölüm sonrası ritüellerin toplumsal ve dini yapı içindeki yerini gözler önüne seren önemli bir eserdir. Seneca, ölüm ritüellerinin topluluk üzerindeki etkisini dramatik bir biçimde ele alırken, Roma toplumundaki bu ritüellerin politik ve sosyal anlamlarını da derinlemesine işler. Troades, Roma'daki cenaze törenlerinin ve ölüm sonrası ritüellerin, sadece dini bir uygulama olmadığını, aynı zamanda toplumsal düzenin korunmasında ve politik yapıların güçlendirilmesinde önemli bir rol oynadığını gösterir²⁵².

Seneca'nın eseri, Roma'da ölüm ritüellerinin nasıl bir sosyal ve dini işlev taşıdığını anlamamıza yardımcı olurken, aynı zamanda bu ritüellerin toplumsal yapının güçlenmesinde nasıl bir araç olarak kullanıldığını da ortaya koyar. Roma'da ölüm, sadece bireysel bir olay değil, aynı zamanda toplumsal ve politik bir süreç olarak kabul edilirdi. Bu bağlamda Seneca'nın Troades'i, Roma'daki ölüm ritüelleri ve anma törenlerinin sosyal, dini ve politik boyutlarını anlamak için önemli bir kaynaktır²⁵³.

²⁵¹ Bartsch, a.g.e., 2015, 90.

²⁵² Williams, G. D. (2012). *The Death of Tragedy in Rome*, Cambridge University Press, 98.

²⁵³ Vergilius, *Aeneid*, çev. Robert Fagles, New York: Penguin Books, 2006, 230-235.

6. ARKEOLOJİK BULGULAR IŞIĞINDA ROMA CENAZE RİTÜELLERİ

Roma kültüründe cenaze ritüelleri, sadece dini bir görev değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir zorunluluk olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda, festivallerle ilgili yazıtlar ve anıtlar, Roma'nın dini ve kültürel yaşamını anlamak açısından önemli bir yere sahiptir. Bu yazıtlar ve anıtlar sayesinde, festivallerin nasıl kutlandığı, hangi tanrılara ve atalara adaklar sunulduğu ve ritüellerin toplumsal bağlamı daha net anlaşılabilir. Özellikle Parentalia ve Lemuria gibi ölümlerle ilgili festivaller, Roma toplumunun ölümlerle kurduğu ilişkinin somut yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu festivallerde sunulan adaklar ve ritüeller, Roma'nın dini inançlarının ve sosyal düzenin korunmasında önemli rol oynamıştır²⁵⁴.

Arkeolojik kazılar, Roma dönemi cenaze ritüellerine ışık tutan en önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu kazılar sayesinde antik mezar alanları ve yapıları ayrıntılı bir biçimde incelenebilmekte ve dönemin cenaze törenleri hakkında somut veriler elde edilebilmektedir. Örneğin, stratigrafik analiz ve karbon tarihlendirme gibi modern teknikler, mezarların inşa edildiği dönemleri ve sosyal sınıflar arasındaki farklılıkları belirlemede büyük katkı sağlamaktadır²⁵⁵. Roma'nın katmanlı mezar yapıları, belirli bir dönem ve sosyal sınıf hakkında bilgi verirken, cenaze törenlerinin sosyal statüye dayalı farklılıklarını da ortaya koymaktadır. Ölülerin sosyal statülerine göre gömüldüğü mezar yapıları ve kullanılan eşyalar, hem kişinin kimliği hem de toplumdaki yerine dair önemli ipuçları sunar²⁵⁶.

Pompeii'deki kazılar, Vezüv Yanardağı'nın patlaması sonucu aniden yok olan bir Roma şehrinin, ölüm ve ölüm sonrası ritüellerinin korunmasına dair benzersiz veriler sunmaktadır. Pompeii'deki mezarlarda bulunan freskler, mezar taşları ve yazıtlar, Roma'nın ölü gömme ritüellerinin hem görsel hem de yazılı belgelerini sağlamaktadır²⁵⁷. Bu kazılarda elde edilen bulgular, ölümlerin ruhlarının huzur bulması ve korunması amacıyla yapılan adaklar ve duaların nasıl uygulandığını göstermektedir²⁵⁸.

²⁵⁴ Beard, M., North, J., & Price, S. (1998). *Religions of Rome: Volume 1, A History*. Cambridge: Cambridge University Press, 300.

²⁵⁵ Renfrew, C. (2008). *Archaeology: Theories, Methods and Practice*. London, 18.

²⁵⁶ Beard, a.g.e., 1998, 301.

²⁵⁷ Wallace-Hadrill, A. (1994). *Houses and Society in Pompeii and Herculaneum*. Princeton, 50.

²⁵⁸ Wallace, a.g.e., 1994, 51.

Resim 6.1. Pompeii’de keşfedilen fresklerden bir örnek
<https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/aktuel/sicpa-turkiye-arkeoloji-ogrencilerini-kesfe-cikariyor>

Mezar eşyaları, Roma toplumunda ölülerin yanında gömülen kişisel eşyalar ve adaklar, ölen kişinin sosyal statüsünü, mesleğini ve dini inançlarını yansıtmaktadır. Örneğin, asker mezarlarında bulunan silahlar ve zırhlar, askerin yaşamı ve toplumsal rolü hakkında bilgi verirken; kadın mezarlarında bulunan mücevherler ve ev eşyaları, kadının sosyal statüsünü ve aile içindeki rolünü göstermektedir. Bu tür arkeolojik buluntular, Roma'nın cenaze ritüellerinin sosyal ve kültürel boyutlarının anlaşılmasına büyük katkı sağlamaktadır²⁵⁹.

Roma'nın çeşitli bölgelerinde yapılan kazılar, farklı sosyal sınıfların ve dönemlerin ölü gömme adetlerini gün yüzüne çıkarmaktadır. Bu kazılar, Roma toplumunda ölüm sonrası ritüellerin sosyal sınıf farklılıklarıyla nasıl şekillendiğini gözler önüne sermektedir. Örneğin, Roma aristokrasisine ait mezarlarda daha görkemli yapılar ve mezar eşyaları bulunurken, daha alt sınıflara ait mezarlarda bu tür gösterişli yapılar bulunmamaktadır. Ayrıca mezar yazıtları ve adaklar, ölülerin ruhlarının huzur bulması ve korunması için yapılan ritüelleri detaylandıran en önemli kaynaklardır²⁶⁰.

²⁵⁹ Tyonbee, a.g.e.,1971,66.

²⁶⁰ Bodel, a.g.e., 1994, 142.

Bu arkeolojik buluntular, Roma'nın cenaze ritüellerinin sadece dini bir ritüel değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve politik bir gösterge olduğunu da ortaya koymaktadır. Her mezar, o kişinin toplumdaki yerini, kimliğini ve ölüm sonrası yaşam inancını temsil eder²⁶¹.

6.1. Mezar Yazıtları ve Kitabeler Üzerinden Sosyal Statü ve İnançlar

Antik Roma toplumu, sosyal hiyerarşinin belirgin olduğu bir topluluk yapısına sahipti. Bu hiyerarşi, ölüm sonrası ritüellerde, mezar yazıtlarında ve cenaze törenlerinde de kendisini güçlü bir şekilde gösteriyordu. Roma'nın ölü gömme ritüellerinin ve festivallerinin belgelenmesinde büyük öneme sahip olan mezar yazıtları ve kitabeler, bu toplumun inançlarını, sosyal yapısını ve ölümlerle ilgili değerlerini anlamamıza yardımcı olan önemli kaynaklardır. Mezar yazıtları, hem bireysel kimliklerin ölümsüzleştirilmesine hem de toplumun ölümlerine gösterdiği saygının bir göstergesi olarak kullanılmıştır²⁶².

Roma mezar yazıtları, sadece ölen kişinin kimliğini değil, aynı zamanda onun sosyal statüsünü, ailesini ve toplum içindeki yerini de açık bir şekilde ortaya koyan önemli belgelerdi. Yazıtlar genellikle şu bilgileri içerirdi. Mezar yazıtlarında genellikle kişinin tam adı, yaşadığı yıllar ve ölüm yaşı belirtilirdi. Bu yazıtlar, kişinin yaşamı boyunca ne kadar süreyle topluma katkıda bulunduğunu veya hangi sosyal rollerle tanındığını göstermede kritik bir rol oynardı²⁶³.

Mezar yazıtlarında ölen kişinin ailesi hakkında da bilgiler yer alırdı. Genellikle anne ve babasının isimleri, eğer evliyse eşinin adı ve çocukları hakkında bilgiler verilirdi. Aile, Roma toplumunda çok önemli bir sosyal birim olduğu için, bu bilgilerin yazıtlarda yer alması kişinin toplumsal bağlarını vurgulardı²⁶⁴.

Yüksek rütbeli askeri veya sivil yöneticilere ait mezar taşlarında, meslekleri ve kazandıkları unvanlar özellikle vurgulanırdı. Bu, ölen kişinin yaşamındaki başarıları ve toplumdaki yerinin bir ifadesi olarak görülürdü. Örneğin, bir askerin mezar

²⁶¹ Tyonbee, a.g.e.,1971,87.

²⁶² Tyonbee, a.g.e.,1971,88.

²⁶³ Bodel, a.g.e., 1994, 143.

²⁶⁴ Bodel, a.g.e. 1994 ,144.

yazıtında onun hangi savaşlara katıldığı, hangi unvanları kazandığı ve hangi onurlara layık görüldüğü detaylı bir şekilde anlatılırdı.²⁶⁵

Roma toplumunun büyük bir kısmı, mezar yazıtları aracılığıyla ölülerini anmaya özen göstermiştir. Bu yazıtlar, aynı zamanda toplumun inanç yapısını da şekillendirmiştir. Örneğın, Parentalia ve Lemuria gibi festivallerde mezarların üzerine çiçekler bırakmak, ölen kişinin anısına yapılan en yaygın ritüellerdendi. Bu tür ritüel uygulamalar, Roma toplumunun ölülerine duyduğu saygıyı ve onları ölüm sonrası yaşamda hatırlama arzusunu yansıttı. Mezar yazıtlarında sıkça rastlanan "Hic Situs Est" (Burada yatıyor) ifadesi, kişinin ölümden sonra huzur bulduğu ve mezarının kutsal bir alan olarak kabul edildiği inancını pekiştirdi.²⁶⁶

Roma toplumu, katı bir sosyal hiyerarşiye dayalı bir yapıya sahipti ve bu hiyerarşi, mezar yazıtlarında da açıkça görüldü. Yüksek sınıftan kişilere ait mezar taşları, genellikle daha büyük ve daha süslü olurken, alt sınıflardan kişilerin mezarları daha sade olurdu. Ancak her durumda, mezar yazıtları, ölen kişinin sosyal statüsünü yansıtan unsurları içerirdi. Roma'da sosyal statü, kişinin hayatı boyunca kazandığı unvanlar, servet ve toplumsal bağlantılar üzerinden tanımlanıyordu.²⁶⁷

Roma İmparatorluğu döneminde, yüksek rütbeli askeri liderler ve sivil yöneticiler, mezar taşlarına unvanlarını ve başarılarını gururla kazdırırlardı. Bu, onların toplum içindeki yerini ve prestijini ölümden sonra bile sürdürmelerini sağladı. Örneğın, bir asker mezarında "Centurio" (Yüzbaşı) veya "Legatus" (Lejyon Komutanı) gibi unvanlar sıkça görüldü.²⁶⁸ Bu tür mezar yazıtları, ölen kişinin kahramanlıklarını ve topluma olan katkılarını belgelemekteydi.²⁶⁹

Roma'da önemli kamusal görevlerde bulunan bireyler, mezar yazıtlarında bu görevlerine ve başarılarına yer verirdi. Örneğın, bir vali veya senatör, mezar yazıtında hizmet ettiği eyaletleri veya imparatorlukta üstlendiği önemli görevleri gururla belirtirdi. Bu tür yazıtlar, sadece bireyin toplumsal statüsünü değil, aynı zamanda toplumun ona duyduğu saygıyı da yansıttı.²⁷⁰

²⁶⁵ Tyonbee, a.g.e.,1971, 89.

²⁶⁶ Tyonbee, a.g.e.,1971, 99.

²⁶⁷ Hope, a.g.e., 2009, 112-115.

²⁶⁸ Hope, a.g.e., 2003, 87.

²⁶⁹ Hope, a.g.e., 2009, 116.

²⁷⁰ Hope, a.g.e., 2003, 102.

Bunun yanında, mezar yazıtları, Roma toplumunda aile değerlerinin ne kadar önemli olduğunu da gösteren bir unsur olarak karşımıza çıkar. Yazıtlarda aileye yapılan göndermeler, kişinin ölümünden sonra bile ailesiyle olan bağlarının sürdüğünü ve bu bağların ritüellerle desteklendiğini göstermektedir. Ölen bir birey için yazılmış mezar yazıtlarında sıkça rastlanan ifadelerden biri "Dis Manibus" (Ölüler Tanrısı'na Adanmıştır) ifadesidir. Bu ifade, Roma inancına göre ölen kişinin ruhunun huzur bulmasını sağlamak amacıyla kullanılmıştır ve mezar yazıtlarında sıkça görülür²⁷¹.

Mezar yazıtları, sadece sosyal statüyü değil, aynı zamanda dini inançları ve ölüm sonrası yaşam inancını da yansıtır. Roma toplumunda, ölüm sonrası yaşam ve ruhun öteki dünyada korunması, büyük bir öneme sahipti. Bu inanç, mezar yazıtlarında sıkça yer alan dualar ve dini ifadelerle yansımıştır. Roma'da ölümlerin ruhlarının tanrılar tarafından korunması ve kabul edilmesi gerektiği inancı, mezar yazıtlarında açıkça görülür. Bu yazıtlarda, ölümlerin ruhlarının huzura kavuşması ve tanrılar tarafından kabul edilmesi için yapılan dualar sıkça yer alır. "Sit TiTerra Levis" (Toprağın sana hafif gelmesi dileğiyle) gibi ifadeler, mezar yazıtlarında ölümlerin ruhlarına saygı ve iyi dilekleri ifade etmek için kullanılırdı²⁷².

Roma mezar yazıtları, dini inançların somut bir ifadesi olarak da değerlendirilir. Roma'da, ölüm sonrası ruhun huzur bulması ve tanrılar tarafından korunması, toplumun büyük bir kısmının inandığı bir düşünceydi. Bu inanç, mezar yazıtlarında sıklıkla kullanılan dualarla da ifade edilirdi. Örneğin, yazıtlarda yer alan "Diis Manibus" ifadesi, ölen kişinin ruhunun kutsal bir güç tarafından korunduğunu ve ölüm sonrası hayatının bu güç tarafından desteklendiğini belirtirdi. Bu tür dini ifadeler, Roma toplumunun ölümle ilgili inançlarını ve ritüel uygulamalarını anlamada kritik bir rol oynar²⁷³.

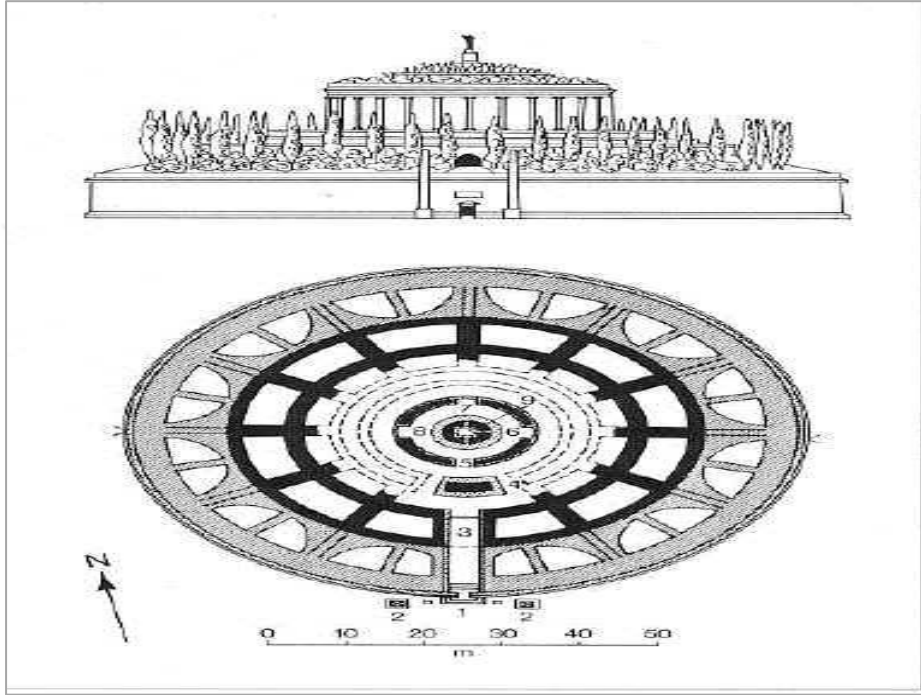
Roma mezar yazıtları aynı zamanda öteki dünya inancının bir parçası olarak ölümlerin anımsanması ve ritüellerin devamlılığını sağlama amacıyla yazılmıştır. Bu yazıtlar, ölen kişinin anısına yapılan ritüellerin toplumsal ve kültürel bağlamını anlamamıza yardımcı olur. Parentalia ve Lemuria gibi festivallerde, ölümlerin anısı için yapılan törenler ve sunaklar, bu inançların bir yansımasıdır. Bu festivaller sırasında mezarların

²⁷¹ Lattimore, R. (1962). *Themes in Greek and Latin Epitaphs*. Urbana, 115-116.

²⁷² Tyonbee, a.g.e.,1971,75.

²⁷³ Hope, a.g.e., 2003, 104.

üzerine çiçekler bırakılır, dualar edilir ve adaklar sunulurdu. Bu tür uygulamalar, toplumun ölülerine duyduğu saygının bir göstergesi olarak değerlendirilir. Roma'daki festivallerin ve ritüellerin toplumsal öneminin vurgulandığı anıtsal yapılar ve mimarilerde genel olarak ölen kişilere veya tanrılara ait olan anıtlar, tapınaklar ve mezarlar bulunur. Anıtsal yapılar, Roma'nın dini ve kültürel değerlerinin görsel ve fiziksel temsilcileridir²⁷⁴.

Resim 6.2. Augustus Mozolesi

https://liceoberchet.edu.it/ricerche/romavf/mausoleo_augusto.htm

Roma'daki anıtsal mezarlar, ölülerin anısına yapılan büyük yapılar olarak dikkat çeker. Örneğin, Augustus Mozolesi, Roma İmparatoru Augustus'un anısına yapılmış büyük bir mezar kompleksidir. Bu tür anıtlar, ölülerin onurlandırılması ve toplumsal hafızada yer etmesi bakımından oldukça büyük önem taşır²⁷⁵.

Anıtsal yapılar, sadece ölülerin anısını yaşatmakla kalmaz, aynı zamanda belirli ritüellerin gerçekleştirildiği alanlar olarak da kullanılır. Bu yapılar, genellikle belirli bir ritüel düzenini ve dini sembolleri yansıtan mimari özelliklere sahiptir. Örneğin,

²⁷⁴ Hope, a.g.e., 2003, 105.

²⁷⁵ Davies, a.ge., 2000, 105.

Augustus Mozolesi'nin mimarisi, imparatorun ilahi kabulü ve ölümsüzlüğü ile ilgili sembollerle süslenmiştir²⁷⁶.

Roma toplumundaki güç dinamiklerini ve politik yapılarında anlatıldığı anıtsal yapılarda İmparatorlara veya önemli kişilere adanmış anıtlar, bu kişilerin toplumsal ve politik önemi de vurgulanır. Bu yapılar, aynı zamanda devletin dini ve politik ideolojilerini de yansıtır²⁷⁷.

6.2. İkonografik ve Sembolik Anlatımların Ritüel Temsili

Antik Roma'nın dini ve cenaze ritüelleri, sadece yazılı kaynaklarda değil, aynı zamanda sanat eserleri ve ikonografik anlatımlarda da geniş bir yer bulmuştur. Roma'da sanat, dini inançların ve toplumsal normların görsel bir ifadesi olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda ikonografi, dini ritüellerin, tanrıların ve mitolojik figürlerin görsel olarak betimlendiği en önemli araçlardan biri haline gelmiştir. İkonografik anlatımlar, Roma toplumunun ölümle ilgili ritüellerini ve dini inançlarını anlamada çok önemli bir kaynak teşkil eder²⁷⁸.

Roma sanatında ölümle ilgili semboller ve ritüeller sıklıkla freskler, mozaikler, heykeller ve diğer sanat eserleri aracılığıyla anlatılmıştır. Bu anlatımlar, ritüellerin nasıl icra edildiğini, toplumun dini inançlarını ve ölümlerini anma biçimlerini açıkça gözler önüne serer. Özellikle Pompeii gibi kazılarda ortaya çıkarılan freskler ve mozaikler, Roma'nın ölü gömme ritüellerine dair çok değerli bilgiler sunar²⁷⁹.

Pompeii ve Herculaneum kazılarında ortaya çıkarılan freskler, Roma'nın ölümle ilgili ritüellerini ve toplumsal inançlarını görsel olarak anlamamızı sağlayan en önemli eserlerden biridir. Vezüv Yanardağı'nın MS. 79'da patlaması sonucu bu şehirlerin kalıntılarının korunması, antik Roma toplumunun günlük yaşamına dair eşsiz bir bakış sunmaktadır. Özellikle mezar ve ev fresklerinde ölümle ilgili ritüeller, ölen kişinin sosyal statüsü ve dini inançları betimlenmiştir. Bu freskler, Roma'daki cenaze

²⁷⁶ Zanker, a.g.e., 1988,156.

²⁷⁷ Kleiner, D. E. E. (1992). *Roman Sculpture*. New Haven, 220-221.

²⁷⁸ Elsner, J. (2007). *Roman Eyes: Visuality and Subjectivity in Art and Text*, Princeton University Press, 83.

²⁷⁹ Elsner, a.g.e., 2007 ,84.

törenlerinin nasıl gerçekleştirildiğini ve ölümlerin ruhları için sunulan adakları göstermektedir²⁸⁰.

Örneğin, Lemuria Festivali sırasında yapılan ritüellerin tasvir edildiği freskler, ölümlerin ruhlarının yatıştırılması ve huzura kavuşturulması için yapılan adakları ve duaları açıkça gösterir. Bu tür fresklerde, Roma'nın ruhani ve dini dünyasına dair ayrıntılar yer almakta, ölümlerin ruhlarının huzur bulması için yapılan ritüellerin toplumsal ve dini önemini vurgulayan semboller kullanılmaktadır. Lemuria festivali, Roma'nın ölüm sonrası inançlarını ve ölümlerle iletişim kurma arzusunu açıkça ifade eden bir festivaldir ve bu festivalin ritüelleri sanat eserlerinde sıkça betimlenmiştir²⁸¹.

Mezarların duvarlarında bulunan freskler ve kabartmalar, ölen kişinin ruhunun huzur bulması için yapılan ritüellerin simgesel anlatımlarını içerir. Bu ikonografik anlatımlar, Roma'nın ölümle ilgili dini ritüellerinin görsel birer kaydı olarak kabul edilebilir. Mezar fresklerinde ve kabartmalarında sıklıkla tanrı figürleri, cenaze alayları, adak sunan insanlar ve ölümlerin ruhlarının tanrılar tarafından kabul edildiğini gösteren sahneler yer alır. Örneğin, bir mezar freskinde ölen kişinin ruhunun Hermes tarafından yeraltı dünyasına taşındığı betimlenebilir; bu, ölen kişinin ruhunun huzura kavuşturulması için yapılan bir ritüelin sembolik anlatımıdır²⁸².

Mezar yazıtları ve kitabeler gibi ikonografik anlatımlar da, Roma'nın ölü gömme ritüellerinin toplumsal ve kültürel bağlamını anlamamıza yardımcı olur. Bu anlatımlar, ölümlerin anısına yapılan ritüellerin toplum için ne kadar önemli olduğunu ve bu ritüellerin dini inançlarla ne kadar iç içe geçtiğini gösterir. Freskler ve kabartmalar aracılığıyla sunulan ikonografik anlatımlar, ölen kişinin kimliğini, sosyal statüsünü ve ölüm sonrası ritüellerini simgesel olarak ifade eden güçlü birer araçtır²⁸³.

Romalılar, dini inançlarını ve ritüel pratiklerini sadece fresklerde değil, mozaikler ve heykeller aracılığıyla da ifade etmişlerdir. Mozaikler, özellikle ölümlerin ruhlarının tanrılar tarafından kabul edilmesi ve korunması için yapılan ritüelleri betimleyen önemli görsel anlatımlardır. Örneğin, bir mozaikte ölen bir askerin ruhu, tanrı Mars tarafından karşılanırken tasvir edilebilir; bu, ölen kişinin kahramanlıklarının tanrılar

²⁸⁰ Clarke, J. R. (1991). *The Houses of Roman Italy, 100 B.C.–A.D. 250: Ritual, Space, and Decoration*, 87-90.

²⁸¹ Zanker, a.g.e., 1988, 15.

²⁸² Zanker, a.g.e., 1988,45.

²⁸³ Zanker, a.g.e., 1988, 46.

tarafından ödüllendirildiğini ve ruhunun huzur bulduğunu sembolize eden bir anlatımdır. Mozaiklerde tanrılar ve kahramanlar sıkça betimlenir ve bu figürler, Roma toplumunda hem dini hem de sosyal önemi olan varlıklar olarak kabul edilir²⁸⁴.

Aynı zamanda, Roma'daki mezar heykelleri de bu ikonografik anlatımların önemli bir parçasıdır. Özellikle zengin ve nüfuzlu ailelerin mezarlarında bulunan anıtsal heykeller, ölen kişinin sosyal statüsünü ve dini inançlarını sembolize eder. Heykellerde genellikle ölen kişi, tanrılarla birlikte veya tanrılara dua ederken tasvir edilir. Bu tür heykeller, hem ölen kişinin toplumsal statüsünü yüceltir hem de onun dini inançlarını ve ölüm sonrası ruhunun korunması için yapılan ritüellerin bir parçası olarak kabul edilir. Roma sanatında, ölüm ve ritüellerin görsel temsili, toplumun ölümle ilgili inançlarının ve pratiklerinin bir aynası olarak kabul edilebilir. Roma'da ölen kişilerin anısına yapılan ritüellerin sanatta sıkça işlenmesi, bu ritüellerin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir²⁸⁵.

İkonografik anlatımlar, Roma'nın ölümle ilgili dini inançlarının toplumsal kabulünü ve bu inançların ritüellerle nasıl pekiştirildiğini gözler önüne serer. Ritüel temsilleri, sadece bir dini uygulamanın değil, aynı zamanda bir toplumsal normun ifadesidir. Roma toplumunda ölüm ve ritüel pratikleri, hem bireyler arasındaki sosyal ilişkileri pekiştiren hem de toplumun dini yapısını koruyan önemli bir unsur olarak kabul edilmiştir²⁸⁶.

Özellikle Roma İmparatorluğu döneminde, ölen imparatorlar ve önemli devlet adamları için yapılan ritüeller, sanat eserlerinde sıkça betimlenmiştir. Bu betimlemeler, Roma'nın hem siyasi hem de dini yapısının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Örneğin, bir imparatorun anıtsal mezarı veya tapınağında yapılan ritüellerin tasvir edildiği freskler ve heykeller, bu kişilerin hem tanrılar tarafından kutsandığını hem de toplum tarafından onurlandırıldığını gösterir²⁸⁷.

²⁸⁴ Kleiner, a.g.e., 1992, 12.

²⁸⁵ Stewart, P. (2003). *Statues in Roman Society: Representation and Response*, Oxford University Press, 67.

²⁸⁶ Kleiner, a.g.e., 1992, 13.

²⁸⁷ Elsner, a.g.e., 1998, 76.

6.3. Buluntuların Tarihsel ve Toplumsal Değerler

Roma mezar yazıtları ve anıtsal yapılar, Antik Roma'daki ölü gömme ritüelleri ve toplumsal düzen hakkında eşsiz bilgiler sunar. Mezar yazıtları, ölen kişinin yaşamı, ailesi, sosyal statüsü ve dini inançları hakkında önemli ipuçları sağlar. Bu yazıtlar, hem kişisel hem de toplumsal düzeyde ritüel uygulamalarına dair birinci elden belgeler sunar. Örneğin, Parentalia festivali sırasında ölümlerin mezarlarına yapılan çiçek sunumu ve adak ritüellerine dair yazılı belgeler, Roma'daki ölümle ilgili inançların ve ritüellerin tarihsel kökenlerine ışık tutar²⁸⁸.

Bu yazıtlar ve anıtlar, Roma'nın dini ve sosyal yapısını yansıtan önemli kültürel nesnelere sahiptir. Özellikle büyük anıtsal yapılar, ölen kişilerin toplumsal statüsünü ve Roma İmparatorluğu'nun siyasi ve dini ideolojilerini sembolize eder. Örneğin, Augustus Mozolesi, sadece bir mezar yapısı olmanın ötesinde, imparatorun tanrısal kabulünü ve imparatorluk otoritesinin gücünü temsil eder. Bu tür anıtlar, hem bireysel hem de kolektif hafızanın bir parçası olarak toplumsal yapıyı pekiştirmekte ve Roma'nın sosyal hiyerarşisini vurgulayan semboller taşımaktadır²⁸⁹.

Arkeolojik kazılardan elde edilen buluntular, Roma'nın ölü gömme ritüelleri ve festivalleri hakkındaki bilgileri detaylandırır. Kazılar sayesinde açığa çıkarılan mezar taşları, yazıtlar, freskler ve mezar eşyaları, Roma toplumunun ölümlerle olan ilişkisini ve dini inançlarını anlamamıza yardımcı olur. Fresklerde ve mozaiklerde görülen ölü gömme ritüelleri, genellikle tanrılara ve atalara adak sunma, dua etme ve ruhların huzur bulması için yapılan diğer ritüelleri betimler. Bu görseller, sadece birer sanatsal ifade değil, aynı zamanda dini ve kültürel pratiklerin tarihsel yansımalarıdır²⁹⁰.

Mezar eşyaları da ölen kişilerin sosyal statüsü ve dini inançları hakkında önemli bilgiler verir. Ölümlerin yanına gömülen eşyalar, onların yaşarken sahip oldukları statü, meslek ve sosyal roller hakkında ipuçları sunar. Örneğin, Roma'daki asker mezarlarında sıklıkla silahlar ve zırhlar bulunur, bu da ölen kişinin askeri geçmişine ve Roma'nın savaşçı kültürüne dair önemli bir semboldür. Kadın mezarlarında ise mücevherler ve ev eşyaları yer alır, bu da kadının sosyal konumunu ve aile içindeki rolünü gösterir²⁹¹. Bu buluntular, aynı zamanda Roma toplumunun ölüyle ilgili

²⁸⁸ Lattimore, a.g.e., 1962, 47.

²⁸⁹ Davies, a.g.e., 2000, 106.

²⁹⁰ Davies, a.g.e., 2000, 147.

²⁹¹ Hope, a.g.e., 2003, 89.

inançlarının maddi dünyaya nasıl yansıdığını ve ritüellerin sosyal sınıflar üzerindeki etkisini yansıtır. Mezar taşlarındaki ikonografik anlatımlar ve yazıtlar, Roma'nın dini ve mitolojik dünyasının bir parçasıdır. Mezar taşlarında tanrı ve tanrıçaların, mitolojik figürlerin betimlemeleri sıkça yer alır. Bu betimlemeler, sadece ölü gömme ritüellerinin dini boyutunu yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda ölen kişinin ruhunun tanrılar tarafından kabul edilip korunmasına dair inançları da simgeler. Mezar taşlarında görülen tanrı ve tanrıça betimlemeleri, ölümlerin ruhlarının kutsanması ve öteki dünyada korunması için yapılan ritüellerin bir parçasıdır²⁹².

Bu buluntular, Roma toplumunun dini, kültürel ve sosyal yapısını anlamamızda büyük bir önem taşır. Hem bireysel hem de toplumsal hafızanın korunması, ölümlerle olan ilişkinin sosyal düzlemde nasıl şekillendiği ve ritüellerin toplumsal düzen üzerindeki etkileri, bu buluntular sayesinde açığa çıkarılır. Buluntuların sunduğu tarihsel ve toplumsal bağlam, Roma toplumunun ölü gömme ritüellerini ve bu ritüellerin toplum üzerindeki derin etkilerini anlamamızı sağlar. Arkeolojik kazılar ve bu kazılardan elde edilen veriler, sadece geçmişin ritüel pratiklerini belgelemekle kalmaz, aynı zamanda bu pratiklerin modern toplumlara nasıl yansıdığına dair de önemli bilgiler sunar²⁹³.

6.4. Modern Arkeolojinin Roma Cenaze Ritüellerine Katkıları

Modern arkeoloji, gelişmiş teknolojiler ve bilimsel yöntemler sayesinde antik dönemlere dair daha derin ve ayrıntılı analizler yapma imkânı sunmaktadır. Günümüzdeki arkeolojik kazılar, Roma'nın ölü gömme ritüelleri ve dini uygulamaları hakkında yeni bulgular ortaya koyarken, geçmişin anlaşılmasını da güçlendiren önemli katkılarda bulunmaktadır. Özellikle karbon tarihlleme, DNA analizleri ve dijital modelleme gibi modern bilimsel teknikler, arkeolojik buluntuların tarihsel doğruluğunu ve kapsamını artırmakta, bu buluntuların daha kesin tarihlendirilmesini sağlamaktadır²⁹⁴.

Bu yöntemler sayesinde, Antik Roma'nın ölü gömme pratikleri üzerine yapılan araştırmalarda elde edilen bilgiler daha güvenilir hale gelmiştir. Örneğin, karbon tarihlleme teknikleri, mezarlık alanlarının kesin tarihini belirlemeye yardımcı olurken, DNA analizleri, mezarlarda bulunan iskeletlerin kimliklerini ve aile bağlarını açığa

²⁹² Zanker, a.g.e., 1988,25.

²⁹³ Zanker, a.g.e., 1988, 56.

²⁹⁴ Greene, K. (2010). *Archaeology: An Introduction*, Routledges. 56.

çıkarmaktadır. Bu gelişmeler, Roma toplumunun farklı sosyal sınıflara ait bireylerinin nasıl gömüldüğüne dair daha net veriler sağlamaktadır. Örneğin, son yıllarda İtalya'nın farklı bölgelerinde yapılan kazılar, Roma toplumundaki sosyal sınıf farklılıklarının ölü gömme ritüellerinde nasıl yansıdığını ve bu farklılıkların dönemsel değişimlerini gözler önüne sermektedir²⁹⁵.

Modern arkeoloji sayesinde, Roma'nın ölü gömme ritüellerine dair yapılan araştırmalar, antik dönemlerdeki ritüellerin evrimini ve çeşitliliğini daha net bir şekilde ortaya koymuştur. Örneğin, günümüzde yapılan kazılar, hem Roma Cumhuriyeti döneminde hem de İmparatorluk döneminde ölü gömme ritüellerinde yaşanan değişimlere ışık tutmaktadır. Erken Cumhuriyet dönemine ait mezarlarda daha sade ve minimal cenaze törenleri görülürken, İmparatorluk dönemine ait mezarlarda büyük ve gösterişli anıtsal mezarlar ve zengin süslemeler dikkat çekmektedir. Bu bulgular, Roma'nın sosyal yapısı ve politik gelişmeleri ile cenaze ritüelleri arasındaki ilişkiyi anlamamıza yardımcı olmaktadır²⁹⁶.

Buna ek olarak, modern arkeoloji, Roma'nın ölüm ritüellerinin yalnızca toplumsal ve dini boyutlarını değil, aynı zamanda kültürel ve politik yönlerini de anlamamıza olanak tanımaktadır. Örneğin, mezar yazıtlarının ve anıtsal yapıların detaylı analizleri, Roma toplumundaki sosyal hiyerarşiyi ve dini inançları daha iyi anlamamıza katkıda bulunmaktadır. Bu buluntular, ölen kişinin toplumsal statüsü ve dini kimliği hakkında önemli bilgiler vermekte ve Roma'daki ölüm ritüellerinin, toplumun hiyerarşik yapısını nasıl yansıttığını göstermektedir²⁹⁷.

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte dijital arkeoloji ve veri tabanlarının kullanımı da arkeolojik araştırmaların kapsamını genişletmektedir. Dijital modelleme ve üç boyutlu tarama teknikleri, antik yapıları ve mezar alanlarını sanal olarak yeniden inşa etme imkânı sunmakta, bu sayede araştırmacılar buluntuların orijinal durumunu daha iyi analiz edebilmektedir. Özellikle dijital arkeoloji, büyük ölçekli mezar alanlarının üç boyutlu modellerini oluşturarak, bu alanların yapısını ve mezarların dağılımını daha net bir şekilde görmemize olanak tanır²⁹⁸.

²⁹⁵ Greene, a.g.e., 2010, 56.

²⁹⁶ Davies, a.g.e., 2004, 66.

²⁹⁷ Hope, a.g.e., 2003, 90.

²⁹⁸ Hope, a.g.e., 2003, 92-93.

Modern teknolojilerin sunduğu bir diğer önemli katkı, arkeolojik verilerin daha erişilebilir hale gelmesidir. İnternet üzerinden erişilebilen arkeolojik veri tabanları, araştırmacıların buluntulara ve kazı raporlarına daha kolay erişmesini sağlamaktadır. Bu veri tabanları, sadece günümüz araştırmacılarına değil, gelecek nesillerin de arkeolojik verilere kolayca ulaşmasına imkân tanıyarak, bilimsel çalışmalarına uzun vadeli katkılar sunar²⁹⁹.

Sonuç olarak, modern arkeoloji ve teknolojinin sağladığı bu yenilikler, antik Roma'nın ölü gömme ritüellerine dair bilgi birikimimizi önemli ölçüde genişletmiştir. Hem kazılardan elde edilen yeni buluntular hem de bu buluntuların detaylı analizleri, Roma toplumunun ölümlle ilgili inançlarını ve pratiklerini daha derinlemesine anlamamıza olanak tanımaktadır. Gelecek araştırmaların ve yeni teknolojilerin de bu alanı daha da zenginleştireceği ve Roma'nın ölüm ritüelleri hakkında daha fazla bilgi edinmemize yardımcı olacağı açıktır³⁰⁰.

²⁹⁹ Davies, a.g.e., 2004, 79.

³⁰⁰ Greene, a.g.e., 2010, 144.

7. ÖLÜ GÖMME RİTÜELLERİNİN TOPLUMSAL HAYATA YANSIMALARI

Roma toplumu, ölüm ve ölüm sonrası yaşam kavramlarını ritüel pratikler aracılığıyla toplumsal hayata uyarlamıştır. Bu ritüeller, yalnızca bireyin son yolculuğuna hazırlanmasını değil, aynı zamanda toplumun dini ve sosyal yapısının pekiştirilmesini de sağlamıştır. Roma'da ölü gömme ritüelleri, hem dinsel bir görev hem de toplumsal birlikteliği güçlendiren bir eylem olarak kabul edilmiştir. Bu süreçte gerçekleştirilen ritüeller, toplumda bireyler arasında bağlılığı artırmış ve Roma'nın kültürel değerlerinin devamlılığını sağlamıştır³⁰¹.

Roma toplumu, ölüm ve ölüm sonrası yaşamı, sadece dini bir bağlamda değil, aynı zamanda sosyal bir bağlamda da ele alıyordu. Cenaze törenleri, Roma'nın sosyal yapısındaki hiyerarşik ilişkileri ve toplumsal değerleri yeniden üreten ve pekiştiren ritüel pratiklerdi. Özellikle aristokrat ailelerin cenaze törenleri, sadece bir ölüm merasimi değil, aynı zamanda ailenin toplumsal statüsünü ve gücünü sergileyen önemli bir sosyal olay haline geliyordu. Ritüellerin zaman içindeki dönüşümü, Roma'daki sosyal sınıf farklılıklarını, imparatorluk ideolojisini ve toplumsal hiyerarşiyi yansıtan bir unsur haline gelmiştir. Bu evrim, sadece dini ve kültürel bir olgu olarak değil, aynı zamanda toplumsal düzenin ve hiyerarşinin pekiştirilmesinde önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır³⁰².

7.1. Festivallerin ve Ritüellerin Toplumsal İşlevi

Roma festivalleri ve ritüelleri, toplumsal bağların pekiştirilmesinde, sosyal hiyerarşinin korunmasında ve dini inançların ifade edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Antik Roma toplumunda bu etkinlikler, sadece dini bir zorunluluk değil, aynı zamanda toplumsal dayanışmanın sağlandığı, sosyal ve kültürel normların pekiştirildiği bir mekanizma olarak da işlev görmüştür³⁰³.

Roma festivalleri, bireyler arasında sosyal bağları güçlendiren önemli etkinliklerdir. Parentalia gibi festivallerde aileler ölülerine saygı gösterirken, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı artıran ritüeller gerçekleştirilirdi. Parentalia'da aile üyeleri,

³⁰¹ Smith, J. (2020). *Death and Rituals in Roman Society*. Cambridge University Press.55.

³⁰² Toynbee, a.g.e.,(1996). 108.

³⁰³ Scheid,a.g.e., 2003, 88.

atalarının mezarlarını ziyaret ederek adaklar sunar, bu da aile içi bağları güçlendirir ve toplumsal birlikteliği pekiştirirdi³⁰⁴.

Resim 7.1. Pompeii'den bir fresk

https://www.worldhistory.org/collection/228/20-frescoes-from-pompeii/9/#gallery_wrapper

Bu festivaller sırasında yapılan ritüeller ve törenler, toplumun genelinde bir araya gelme fırsatı sağlar ve sosyal ilişkileri güçlendirir. Pompeii kazılarında bulunan freskler, toplumsal katmanların bir araya geldiği festivalleri tasvir eden önemli görsel belgeler sunmaktadır. Özellikle Pompeii'de, ailelerin ölümlerine adak sundukları ve mezarlarının başında dualar ettikleri sahneler, bu tür festivallerin Roma sosyal yapısındaki önemini gözler önüne sermektedir³⁰⁵.

Roma toplumunda festivaller, sosyal hiyerarşiyi pekiştiren ve bireyler arasındaki sosyal farklılıkları belirginleştiren etkinlikler olarak da işlev görürdü. Lemuria festivali sırasında gerçekleştirilen ritüeller, ev sahipleri tarafından yönetilen ve aile reisinin toplumsal statüsünü vurgulayan bir yapıya sahiptir. Lemuria'da, kötü ruhları

³⁰⁴ Scheid, a.g.e., 2003, 88.

³⁰⁵ Clarke, John R. *The Houses of Roman Italy, 100 B.C.-A.D. 250: Ritual, Space, and Decoration*, 1991, 87-90.

evden kovma ritüelleri genellikle aile reisleri tarafından yerine getirilir ve bu ritüeller, evin reisinin sosyal hiyerarşideki yerini pekiştirirdi³⁰⁶.

Roma'nın çeşitli bölgelerindeki kazılar, özellikle zengin ailelere ait büyük ve gösterişli mezar yapılarının, sosyal sınıf farkını ortaya koyan önemli bir arkeolojik bulgu olarak karşımıza çıktığını göstermektedir. Augustus Mozolesi, Roma toplumundaki imparatorluk gücünün ve imparatorun ilahi kabulünün bir sembolü olarak inşa edilmiş, toplumsal düzenin korunmasında bu tür yapıların oynadığı rolü göstermektedir³⁰⁷.

Roma festivalleri, aynı zamanda dini inançların toplumsal bir ritüel aracılığıyla ifade edilmesini sağlayan etkinliklerdir. Feralia gibi festivaller sırasında yapılan ritüeller, ölülerin ruhlarına duyulan saygıyı gösterir ve toplumun ortak dini kimliğinin pekişmesini sağlar. Roma mezarlarında ve yazıtlarında sıkça karşılaşılan adaklar ve dualar, bu dini inançların ritüellerle nasıl bağlantılı olduğunu ortaya koyar. Arkeolojik kazılardan elde edilen buluntular, özellikle mezar taşları ve yazıtlar, bu dini inançların pratikte nasıl uygulandığını göstermektedir. Örneğin, Pompeii'de bulunan tanrı figürinleri ve mezar eşyaları, Roma toplumundaki dini ritüellerin bir parçası olarak kullanılmış ve bu figürinler, ölülerin ruhlarının tanrılar tarafından korunması amacıyla mezarlara konulmuştur³⁰⁸.

Roma'da düzenlenen ritüeller, toplumsal normların ve değerlerin korunmasında da önemli bir rol oynamıştır. Ritüeller, sadece bireysel değil, aynı zamanda toplumsal düzeyde gerçekleştirilen etkinlikler olarak, toplumun genel işleyişinde normların ve değerlerin pekiştirilmesini sağlamıştır. Mezar yazıtları ve fresklerdeki betimlemeler, ölü gömme ritüellerinin toplumsal düzen üzerindeki etkisini göstermektedir. Ölülerin onurlandırılması ve hatırlanması, Roma toplumunda sadece bireysel bir görev değil, aynı zamanda bir sosyal zorunluluk olarak kabul edilmiştir³⁰⁹.

³⁰⁶ Beard, a.g.e., 1998, 123.

³⁰⁷ Claridge, A. (2010), *Rome: An Oxford Archaeological Guide*, Oxford University Press, 184.

³⁰⁸ Toynbee, a.g.e., 1971, 105.

³⁰⁹ Beard, a.g.e., 1998, 127-128.

7.2. Ritüellerin Evrimi ve Modern Yansımaları

Antik Roma'da ölü gömme ritüelleri, toplumsal ve dini yapılarla paralel olarak evrim geçirmiştir. Roma'nın erken dönemlerinde nispeten basit olan bu ritüeller, Roma Cumhuriyeti ve İmparatorluğu dönemlerinde daha karmaşık hale gelmiş, sosyal sınıf farklılıklarını ve imparatorluk ideolojisini yansıtacak şekilde gösterişli anıtlarla zenginleştirilmiştir. Modern dünyada da bu ritüellerin izlerine rastlanmakta olup, Roma'nın ölüm ve yas anlayışının uzun vadeli etkileri toplumsal ve psikolojik boyutlarda hala görülmektedir³¹⁰.

Roma'nın erken dönemlerinde ölü gömme ritüelleri oldukça sade olup, ölen kişinin aile mezarına basit taşlar eşliğinde defnedilmesiyle sınırlıydı. Mezarların üzerine yerleştirilen taşlar, ölen kişinin kimliğini, ailesini ve toplumsal konumunu gösteren yazıtlarla süslenirdi. Bu ritüellerde amaç, ölen kişinin ruhunun huzur bulması için gerekli dini ve toplumsal görevleri yerine getirmektir. Parentalia festivali gibi etkinliklerde mezarlara çiçekler ve adaklar sunulurdu. Bu ritüellerde, ölülerin ruhlarının yatıştırılması, toplumun ahlaki ve dini değerlerinin bir parçası olarak görülüyordu³¹¹.

Arkeolojik kazılarda ortaya çıkan mezar taşları, Roma'nın erken dönemine ait ölü gömme ritüellerinin simgeciğini yansıtmaktadır. Örneğin, Latium bölgesindeki mezarlarda bulunan taşlar, ölen kişinin sosyal statüsünü ve ailesini belirtirken, yapılan adaklar, ölen kişinin ruhunun huzur bulması için gerçekleştirilen ritüellerin bir kanıtı niteliğindedir³¹².

Roma Cumhuriyeti döneminde ölü gömme ritüelleri, toplumsal yapının karmaşıklaşmasıyla birlikte daha gösterişli hale gelmiştir. Bu dönemde ölen kişiler, özellikle üst sınıfa mensup olanlar, anıt mezarlara veya büyük mezar yapılarında gömülmeye başlanmıştır. Bu mezar yapıları, ölen kişinin toplumsal statüsünü ve ailesinin gücünü vurgulayan simgesel yapılar olarak inşa edilmiştir. Lemuria festivali, bu dönemde yapılan karmaşık ritüellere bir örnektir. Lemuria sırasında yapılan ritüeller, ölülerin ruhlarını yatıştırmak ve korumak için düzenlenmiştir³¹³.

³¹⁰ Toynbee, a.g.e., 1971, 250.

³¹¹ Toynbee, a.g.e., 1971, 251.

³¹² Renfrew, Colin. *Archaeology: Theories, Methods and Practice*. London, 2008, 18.

³¹³ Toynbee, a.g.e., 1971, 252.

Kazılarda ortaya çıkan Via Appia üzerindeki mezar yapıları, Roma Cumhuriyeti dönemine ait ölü gömme ritüellerinin gösterişini ve karmaşıklığını yansıtmaktadır. Bu mezarlar, zengin ve nüfuzlu kişilere ait olup, özellikle büyük ve süslü anıtlar, ölen kişinin sosyal statüsünü ve toplumdaki yerini belirtmektedir. Ayrıca mezarların içine yerleştirilen adak eşyaları, ölümlerin ruhlarına duyulan saygının ve inançların bir göstergesi olarak kabul edilmektedir³¹⁴.

Roma İmparatorluğu dönemine gelindiğinde ölü gömme ritüelleri, imparatorluk ideolojisinin bir yansıması haline gelmiş ve çok daha gösterişli yapılara dönüşmüştür. İmparatorlar ve devletin önemli kişilikleri için yapılan büyük anıt mezarlar, sadece ölen kişinin değil, aynı zamanda Roma İmparatorluğu'nun gücünü ve büyüklüğünü simgelemekteydi. Bu tür mezarlar, Roma'nın ölü gömme ritüellerinin hem dini hem de siyasi işlevini pekiştiriyordu³¹⁵.

Örneğin, Augustus Mozolesi, imparatorluk gücünün ve ilahi kabulün sembolü olarak inşa edilmiştir. Augustus'un mozolesi, Roma'nın imparatorlarının ölüm sonrası statülerini ve toplum üzerindeki etkilerini vurgulayan anıtsal bir yapıdır. Mozolede yer alan yazıtlar ve anıt mezarın simgesel mimarisi, imparatorluğun gücünü ve Roma'nın kolektif hafızasında imparatorun ilahi kabulünü pekiştirmektedir. Arkeolojik kazılar, İmparatorluk dönemine ait anıt mezarların yapısını ve ritüellerin evrimini detaylandıran önemli bulgular ortaya çıkarmıştır. Hadrian Mozolesi gibi yapılar, Roma'nın ölü gömme ritüellerindeki değişim ve imparatorluk ideolojisinin bir yansımasıdır. Bu yapılar, aynı zamanda toplumsal statü ve siyasi güç arasındaki bağlantıyı da ortaya koymaktadır³¹⁶.

Modern cenaze ritüelleri ve anma törenlerinde Roma'nın ölü gömme ritüellerinin etkilerini gözlemlemek mümkündür. Antik Roma'da olduğu gibi, modern toplumlarda da cenaze törenleri, ölen kişinin anısının yaşatılması ve toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesi amacıyla düzenlenmektedir. Özellikle Roma'daki Parentalia festivali gibi aile odaklı ritüeller, modern cenaze törenlerinde de ailelerin bir araya gelerek ölen kişiyi anma geleneğiyle paralellik göstermektedir.³¹⁷

³¹⁴Claridge, A. (2010). *Rome: An Oxford Archaeological Guide*, Oxford University Press, 206.

³¹⁵ Claridge, a.g.e., 2010 ,207

³¹⁶ Claridge, a.g.e., 2010, 208.

³¹⁷ Davies, a.g.e., 2000, 98.

Modern cenaze törenlerinde kullanılan dini ritüeller, Roma'nın dini pratikleriyle benzerlik göstermektedir. Örneğin, modern Hristiyan cenazelerinde dua ve adaklar sunulması, Roma'daki ölüm sonrası ritüellerin bir yansımasıdır. Antik Roma'da ölümlerin ruhlarının huzur bulması için yapılan dualar, modern cenaze törenlerinde de benzer bir işlev taşır³¹⁸.

Roma'nın ölüm ritüelleri, modern psikoloji ve sosyal bilimler açısından da önemli bulgular sunmaktadır. Antik Roma'da yapılan ritüeller, bireylerin kayıplarını kabul etmesine ve yas sürecini daha sağlıklı bir şekilde yönetmesine yardımcı olmuştur. Bu ritüeller, toplumdaki dayanışmayı pekiştirirken, bireylerin yas sürecini anlamalarına ve kabullenmelerine de katkıda bulunmuştur³¹⁹.

Resim 7.2. Hadrian mozolesi arkadan görünümü

[https://www.meisterdrucke.com.tr/fine-art-baski/Giovanni-Battista-Piranesi/1292649/%C4%B0mparator-Hadrian'%C4%B1n-Mozolesi'nin-\(%C5%9Fimdiki-ad%C4%B1yla-Castel-Sant'Angelo\)-Arkadan-G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%C3%BC,-Vedute-di-Roma'dan-\(Roma-Manzaralar%C4%B1\).html#top](https://www.meisterdrucke.com.tr/fine-art-baski/Giovanni-Battista-Piranesi/1292649/%C4%B0mparator-Hadrian'%C4%B1n-Mozolesi'nin-(%C5%9Fimdiki-ad%C4%B1yla-Castel-Sant'Angelo)-Arkadan-G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%C3%BC,-Vedute-di-Roma'dan-(Roma-Manzaralar%C4%B1).html#top)

Roma'da olduğu gibi, modern toplumlarda da ölümle ilgili ritüellerin bireylerin psikolojik iyileşme süreçlerine katkıda bulunduğu görülmektedir. Yas sürecindeki

³¹⁸ Davies, a.g.e., 2000, 99.

³¹⁹ Parkes, C. M. (1972). *Bereavement: Studies of Grief in Adult Life*, Tavistock, 64.

ritüeller, bireylerin duygularını ifade etmelerine olanak tanıyan önemli sosyal etkinliklerdir³²⁰.

7.3. Ritüellerin Sosyal, Ekonomik, Hukuki ve Psikolojik Boyutları

Antik Roma'da ölü gömme ritüelleri sadece dini ve kültürel bir öneme sahip olmakla kalmamış, aynı zamanda toplumsal yapının şekillenmesinde, ekonomik sistemin işleminde ve hukuki düzenin sağlanmasında da merkezi bir rol oynamıştır. Bu ritüeller, bireyler ve toplum arasında sosyal bağları pekiştirmekle birlikte, hukuk, ekonomi ve psikoloji açısından önemli etkiler yaratmıştır. Ayrıca, bu ritüellerin psikolojik etkileri, bireylerin yas sürecini anlamalarına ve kayıplarıyla başa çıkmalarına yardımcı olmuş, toplumsal dayanışmayı güçlendirmiştir³²¹.

Antik Roma'da ölü gömme ritüelleri, hukuki süreçlerle iç içe geçmişti. Bu süreçlerin en önemli parçası, bireylerin ölümünden sonra mal varlıklarının nasıl dağıtılacağına dair yasaların uygulanmasıydı. Roma hukuku, mirasın adil bir şekilde dağıtılmasını sağlayacak karmaşık bir sistem oluşturmuştu. Vasiyetnameler, bir bireyin ölümünden sonra mal varlığının kimlere kalacağını belirleyen hukuki belgelerdi ve bu belgelerin geçerliliği için belli kurallar takip edilmeliydi. Örneğin, vasiyetname, tanıkların huzurunda yazılmalı ve mühürlenmeliydi³²². Vasiyet yapma hakkı genellikle erkek vatandaşlara verilmiş bir ayrıcalıktı ve bu süreç, hem hukuki hem de sosyal normların korunmasında etkiliydi³²³.

Vasiyetnameler, yalnızca mal varlığının dağıtımıyla ilgili değil, aynı zamanda cenaze töreninin nasıl düzenleneceği konusunda da ayrıntılar içerebilirdi. Örneğin, ölen kişinin cenaze töreni, vasiyetnamede belirttiği kişi tarafından düzenlenmek zorundaydı. Eğer vasiyetname yoksa, bu görev ölen kişinin en yakın akrabalarına devredilirdi. Bu hukuki düzenlemeler, Roma toplumunun düzenini koruma ve bireylerin ölümüyle birlikte ortaya çıkabilecek sosyal kargaşayı önleme amacı taşırdı³²⁴.

Roma toplumunda miras hukuku, aile içi ilişkileri ve sosyal yapıyı büyük ölçüde etkilerdi. Eğer bir vasiyetname bulunmazsa, miras en yakın erkek akrabaya verilirdi;

³²⁰ Aries, P. (1981). *The Hour of Our Death*, (New York: Knopf, 110.

³²¹ Aries, a.g.e., 1981, 111.

³²² Gardner, Jane F. *Women in Roman Law & Society*. Bloomington, 1993.80.

³²³ Renfrew, a.g.e, 2008,18.

³²⁴ Davies, a.ge.,2000,88.

eğer erkek akraba yoksa, miras kadın akrabalara ya da diğer aile üyelerine geçerdi. Mirasın bu şekilde dağıtılması, aile içindeki uyumun korunmasına ve toplumsal düzenin devamına yardımcı olurdu. Roma'da miras yoluyla elde edilen zenginlik, bireylerin sosyal statülerini güçlendiren önemli bir araç olarak görülürdü³²⁵.

Antik Roma'da cenaze törenlerinin ekonomik maliyeti, toplumda önemli bir meseleyi teşkil ederdi. Bu törenler, ölen kişinin toplumsal statüsüne ve ailesinin ekonomik gücüne bağlı olarak büyük değişiklikler gösterirdi. Zengin ve nüfuzlu bireylerin cenaze törenleri genellikle daha gösterişli olurdu. Büyük mezarlar, anıtsal yapılar ve değerli mezar hediyeleri, bu tür törenlerin bir parçasıydı. Zengin aileler, bu törenlerle toplumsal statülerini ve güçlerini pekiştirmeyi hedeflerdi³²⁶.

Öte yandan, fakir bireylerin cenaze törenleri daha sade ve mütevazı olurdu. Fakir aileler, bu törenlerin maliyetlerini karşılayabilmek için *collegia funeraticia* adı verilen cenaze derneklerine üye olurdu. Bu dernekler, üyelerinin cenaze törenlerinin düzenlenmesine maddi destek sağlardı. Dernek üyeleri, düzenli olarak aidat öder ve bu aidatlar, cenaze törenlerinin maliyetlerini karşılamak için kullanılırdı. Bu tür dernekler, sosyal sınıf farklılıklarını azaltmak ve toplumda dayanışmayı artırmak amacıyla kurulmuştu³²⁷.

Roma'daki mezar yapıları da toplumsal farklılıkların bir yansıması olarak görülüyordu. Zengin bireyler, büyük anıtsal mezarlar inşa ederken, fakir bireyler daha basit mezar yapıları kullanırdı. Bu mezar yapılarının niteliği, ölen kişinin sosyal statüsünü ve ailesinin zenginliğini yansıtan en önemli göstergelerden biriydi. Zengin bireylerin mezarları genellikle heykeller, süslü kabartmalar ve büyük anıtlarla donatılırdı, oysa fakir bireylerin mezarları daha sade taşlardan ve az sayıda mezar hediyesinden oluşurdu³²⁸.

Roma'daki ölü gömme ritüelleri, toplumsal hiyerarşiyi pekiştiren önemli araçlardan biriydi. Zengin ve fakir bireyler arasındaki sosyal sınıf farkları, cenaze törenleri ve mezar yapılarında açıkça görülürdü. Zengin bireylerin cenaze törenleri, onların toplumsal statüsünü güçlendiren büyük ve gösterişli etkinlikler haline gelmişti. Julius Caesar'ın cenaze töreni, bu tür politik kullanımın en bilinen örneklerinden biridir.

³²⁵ Hope, a.g.e., 2003, 89.

³²⁶ Hope, a.g.e., 2003, 90.

³²⁷ Renfrew, a.g.e., 2008,20.

³²⁸ Davies, a.g.e.,2000, 89.

Caesar'ın ölümünden sonra düzenlenen büyük cenaze töreni, Roma halkını derinden etkilemiş ve Augustus'un iktidara gelmesinde önemli bir rol oynamıştır³²⁹.

Cenaze törenleri, Roma'da sadece dini bir ritüel olmanın ötesinde, politik gücü pekiştiren ve toplumsal statüyü yücelten bir araç olarak da kullanılıyordu. İmparatorların ve önemli devlet adamlarının cenaze törenleri, toplumsal hafızada kalıcı bir iz bırakmayı ve Roma İmparatorluğu'nun büyüklüğünü simgelemeyi amaçlıyordu. Örneğin, Augustus'un Mozolesi, sadece Augustus'un ölüm sonrası statüsünü değil, aynı zamanda imparatorluğun gücünü de temsil eden büyük bir anıt olarak inşa edilmiştir. Bu tür yapılar, Roma'nın siyasi ve sosyal düzenini güçlendiren simgesel yapılar olarak görülüyordu³³⁰.

Devletin dini ritüeller üzerindeki kontrolü, Roma'da toplumsal düzenin sağlanmasında büyük bir rol oynamıştı. Cenaze törenleri, devlet tarafından organize edilen büyük politik etkinlikler olarak da görülebilir. Bu törenler aracılığıyla devlet, halk üzerindeki otoritesini pekiştiriyor ve toplumsal düzeni koruyordu³³¹.

Antik Roma'da yas süreci, toplumsal düzenin korunmasında önemli bir rol oynadığı gibi, bireylerin kayıplarıyla başa çıkmalarına da yardımcı oluyordu. Yas süresince bireyler, toplumsal normlara uygun şekilde hareket etmek zorundaydı. Yas süresi, ölen kişinin yakınlığına göre değişiklik gösteriyordu. Örneğin, bir bireyin ailesi bir yıl boyunca yas tutabilirken, yakın olmayan akrabalar için yas süresi daha kısa tutuluyordu³³².

Yas sürecinde düzenlenen ritüeller, bireylerin duygusal iyileşmesine katkıda bulunuyordu. Bu ritüeller, bireylerin kayıplarını toplulukla paylaşmalarına olanak sağlıyordu. Örneğin, mezar başında yapılan ağıt yakma ve anma törenleri, bireylerin duygusal yüklerini hafifletmelerine yardımcı oluyordu. Bu ritüeller aynı zamanda toplumsal dayanışmayı güçlendiriyor, bireylerin yas sürecinde sosyal destek bulmalarını sağlıyordu³³³.

Antik Roma'da yas tutma sürecinde belirlenen kurallar, bireylerin toplumsal normlara uygun davranmasını sağlamak amacıyla oluşturulmuştu. Yas sürecinde belirli

³²⁹ Zanker, a.g.e., 1988, 98.

³³⁰ Shelton, a.g.e., 1988, 101.

³³¹ Davies.a.ge., 2000,89.

³³² Shelton, a.g.e., 1988, 102.

³³³ Shelton, a.g.e., 1988, 103.

renklerde giysiler giymek, mücevher takmamak ve belirli davranışlarda bulunmamak gibi kurallar, toplumsal düzenin devamını sağlamada önemli rol oynar. Bu tür kurallar, bireylerin yas sürecinde uygun davranışlar sergilemesini sağlarken, toplumsal normlara ve değerlere bağlı kalınmasını teşvik ediyordu³³⁴.

Modern toplumlarda yas süreci ve ölümle ilgili ritüeller, Antik Roma'daki ritüellerle benzerlikler taşımaktadır. Modern cenaze törenlerinde de toplumsal dayanışmayı artıran ritüeller düzenlenir ve bireylerin kayıplarıyla başa çıkmalarına yardımcı olunur. Worden'in yas teorileri, ritüellerin bireylerin yas süreçlerini anlamalarında ve kabul etmelerinde önemli bir işlev gördüğünü ortaya koymaktadır³³⁵.

Roma'da olduğu gibi, modern toplumlarda da ritüeller, bireylerin yas süreçlerinde toplumsal destek bulmalarını sağlar. Bireyler, bu ritüeller sayesinde kayıplarıyla başa çıkarken, topluluk tarafından desteklenir ve duygusal iyileşme süreçlerine katkıda bulunur. Aynı zamanda, bu ritüeller, bireylerin toplumsal normlara ve değerlere uygun şekilde yas tutmalarını sağlayarak, toplumsal düzenin devamını sağlar³³⁶.

Antik Roma'da ölü gömme ritüelleri, sosyal, hukuki, ekonomik ve psikolojik açıdan büyük öneme sahipti. Bu ritüeller, bireylerin kayıplarıyla başa çıkmasına yardımcı olurken, toplumda toplumsal dayanışmayı pekiştiren, hukuki düzeni koruyan ve ekonomik sınıflar arasındaki farkları yansıtan bir işlev gördü. Modern toplumlarda da Roma'daki bu ritüellerin izleri görülmekte olup, bireyler ve toplumlar arasındaki ilişkiyi güçlendiren unsurlar olarak varlığını sürdürmektedir³³⁷.

³³⁴ Davies, a.g.e., 2000, 103.

³³⁵ Worden, a.g.e., 2009, 85.

³³⁶ Worden, a.g.e., 2009, 96.

³³⁷ Davies, a.g.e., 2000, 112.

8. SONUÇ

Roma festivalleri ve ölü gömme ritüelleri üzerine yapılan araştırmanın ana bulguları ve bu bulguların teorik ve pratik ilişkileri, araştırmanın kısıtlamaları ve gelecek araştırmalar için öneriler sunulacaktır. Araştırmanın temel amacı, Roma'nın dini ve sosyal ritüellerinin tarihsel bağlamını ve bu ritüellerin toplumsal işlevlerini anlamaktır. Bu bölümde, elde edilen bulguların geniş kapsamlı değerlendirmesi yapılacak ve gelecekteki çalışmalar için yönlendirmeler sağlanacaktır.

Araştırmanın ana bulguları, Roma festivalleri ve ölü gömme ritüellerinin toplumsal bağlarını güçlendirdiği, sosyal hiyerarşi ve dini inançları pekiştirdiği yönündedir. Toplumsal birlikteliği artırmış olan Parentalia, Lemuria ve Feralia gibi festivaller bireyler arasında ortak bir dini kimlik oluşturmuştur. Bu bulgular, Roma toplumunun ritüeller aracılığıyla nasıl örgütlendiğini ve bu ritüellerin toplumsal düzeni nasıl koruduğunu göstermektedir.

Roma festivalleri ve ölü gömme ritüelleri, bireyler arasında toplumsal bağları güçlendiren önemli etkinliklerdir. Parentalia festivali sırasında aileler, ölen atalarının mezarlarını ziyaret eder ve birlikte adaklar sunar, bu da aile bağlarını ve toplumsal dayanışmayı pekiştirir³³⁸.

Sosyal hiyerarşiyi pekiştiren ve toplumsal düzenin korunmasını sağlayan ritüeller ayrıca önemli etkinliklerdir. Lemuria festivali sırasında yapılan ritüeller, ev sahiplerinin toplumsal statüsünü pekiştirirken sosyal farklılıkları da belirginleştirir. Bu ritüeller, Roma toplumunun sınıfsal yapısını ve sosyal hiyerarşiyi vurgular³³⁹.

Ritüeller, Roma'nın dini inançlarını ve bu inançların yayılmasını sağlamıştır. Örneğin Feralia festivali sırasında yapılan adaklar ve dualar, toplumun ölüm sonrası inançlarını pekiştirirken bireyler arasında da ortak bir dini kimlik oluşturur³⁴⁰.

Araştırmanın bazı zorlukları da bulunmaktadır. Bu zorluklar, bulguların yorumlanmasında ve genellenmesinde önem arz eden noktalardır. Araştırmanın sınırlamalarına örnek vermek gerekirse mevcut arkeolojik buluntular ve yazılı kaynaklar verilebilir. Bu kaynakların sınırlı olması, bazı bulguların kesinliğini ve

³³⁸ Beard, M., North, J., & Price, S. (1988). *Religions of Rome: Volume 1, A History*, 300.

³³⁹ Parker, R. (2004). *Polytheism and Society at Athens* Oxford, 87-90.

³⁴⁰ Scullard, H. H. (1981). *Festivals and Ceremonies of the Roman Republic* Ithaca,74.

genellenebilirliğini etkileyebilir. Ayrıca, bazı arkeolojik buluntuların eksik veya hasar görmüş olması, bu bulguların yorumlanmasını zorlu hale getirebilir³⁴¹.

Araştırmalar antik Roma'nın tarihsel ve kültürel bağlamına dayanarak yapılmıştır. Bu bağlam, modern toplumların ölümle ilgili ritüellerinin ve inançlarının anlaşılmasında bazı sınırlamalar getirebilir. Antik Roma'nın sosyal ve politik yapısı, modern toplumlarla farklılıklar gösterebilir³⁴².

Gelecek araştırmalar, antik Roma'nın ölü gömme ritüelleri ve festivalleri hakkında daha fazla bilgi sağlamayı hedeflenmesi beklenir. Bu araştırmalar, mevcut kısıtlamaları aşarak daha kapsamlı ve detaylı bulgular sunabilir. Gelecek araştırmalar yeni arkeolojik kazılar ve teknolojik gelişmeler kullanarak Roma'nın ölü gömme ritüelleri ve festivalleri hakkında daha fazla bilgi sağlamalıdır. Özellikle, dijital arkeoloji ve veri tabanları gibi modern araçlar, arkeolojik verilerin daha kapsamlı ve erişilebilir hale gelmesini sağlayabilir³⁴³.

Roma'nın ölü gömme ritüelleri ve festivallerini diğer antik toplumlarla karşılaştırarak bu ritüellerin evrimini ve toplumsal işlevlerini daha iyi anlamayı hedeflemesi gereken gelecek araştırmalar, Bu tür karşılaştırmalı çalışmalarla ritüellerin evrensel ve kültürel olarak özgün özelliklerini ortaya koyabilir³⁴⁴. Ayrıca, Roma ritüelleri, ölümlerin ruhlarının huzur bulması için yapılan adaklarla dini inançların yayılmasını da sağlamıştır. Roma toplumunda ölü gömme ritüelleri, yalnızca ölümlerin ruhlarını yatıştırmak için değil, aynı zamanda toplumsal düzenin devamını sağlamak ve sosyal statüyü vurgulamak amacıyla da gerçekleştirilmiştir. Lemuria ve Feralia gibi festivallerin ritüelistik yapısı, toplumsal hiyerarşiyi pekiştirmiş ve bireyler arasında sosyal farkındalığı artırmıştır³⁴⁵.

³⁴¹ Renfrew, C. & Bahn P. (2008), *Archaeology: Theories, Methods, and Practice*, New York, 18.

³⁴² Worden, a.g.e., 2009, 98.

³⁴³ Davies, a.g.e., 2000, 114.

³⁴⁴ Hingley, R. (2005). *Globalizing Roman Culture: Unity, Diversity and Empire*, New York, 154-157.

³⁴⁵ Davies, a.g.e., 2000, 120.

Roma ölü gömme ritüelleri ve festivallerinin diğer antik toplumlarla karşılaştırılması, bu ritüellerin evrensel ve kültürel özgünlüklerini anlamamıza katkı sağlayacaktır. Gelecekte yapılacak çalışmalar, antropoloji, arkeoloji ve tarih gibi disiplinler arası yaklaşımlar kullanılarak, Roma'nın dini ve sosyal ritüellerinin daha derinlemesine analiz edilmesine imkan tanıyacaktır. Bu tür çalışmalar, yalnızca Roma'nın değil, genel olarak antik dünyanın ölüm ve ritüel inançlarını daha geniş bir perspektifte anlamamıza yardımcı olacaktır³⁴⁶.

Roma'nın ölü gömme ritüelleri ve festivalleri, sadece bireylerin dini ve sosyal yaşamlarını değil, aynı zamanda Roma devletinin toplumsal bütünlüğünü sağlamada kritik bir rol oynamıştır. Bu ritüeller, Roma toplumunun sosyal, politik ve dini yapısını şekillendiren, güçlü bir kültürel mirasın taşıyıcısı olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Gelecek araştırmalar, bu mirasın daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayarak, antik dünyadaki ritüellerin günümüz toplumları üzerindeki etkilerini daha geniş bir perspektiften değerlendirebilir³⁴⁷.

³⁴⁶ Parker, a.g.e., 1999, 68.

³⁴⁷Hope, a.g.e., 2009, 185.

KAYNAKÇA

- Abuagla, A. Ç. (2017). "Antik Roma'da İki Sıra Dışı Gün: Feralia ve Lemuria", *Mediterranean Journal of Humanities*, 2.
- Akçay, T. (2020). *Roma Dünyasında Ölüm*, Selenge Yayınları.
- Aplius. (1998). *The Golden Ass* (R. Graves, Çev.), Penguin Classics.
- Aries, P. (1981). *The Hour of Our Death*, New York: Knopf.
- Barton, C. A. (2001). *Roman Honor: The Fire in the Bones*, University of California Press.
- Bartsch, S. (1997). *Ideology in Cold Blood: A Reading of Lucan's Civil War*. Harvard University Press.
- Beard, M., North, J., & Price, S. (1998). *Religions of Rome*, Cambridge University Press.
- Bell, C. (1997). *Ritual: Perspectives and Dimensions*, Oxford University Press.
- Borkowski, A., & Du Plessis, P. (2005). *Textbook on Roman Law*, Oxford University Press.
- Boyana, H. (2011a). "İonialılar ve İonia'daki Kabile Teşkilatlanması", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVI(1), 35-49.
- Boyle, A. J. (2003). *Ovid and the Monuments: The Context of Fasti*, Oxford University Press.
- Bradley, M. (2012). *Death and Rebirth in the Roman World*, Routledge.
- Braudel, F. (1990). "Şafak", *Akdeniz: Mekan ve Tarih*, Metis Yayınları.
- Brown, P. (2010). *The Art and Archaeology of Roman Burial Practices*, Cambridge University Press,
- Cicero, M. T. (1999). *On The Laws II*. Cambridge University Press.
- Clark, G. (2012). *Superstition, Magic, and Divination in Roman Society*. Oxford University Press.
- Clarke, J.R. (1991). *The Houses of Roman Italy: Ritual, Space, and Decoration*, University of California Press.
- Cornell, T. J. (1995). *The Beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000-264 BC)*, Routledge.
- Crook, J. A. (1967). *Law and Life of Rome*, Cornell University Press.
- Davies, P. J. E. (2000). *Death and the Emperor*, University of Texas Press.
- Dickie, M. W. (2001). *Magic and Magicians in the Greco-Roman World*, Routledge,
- Doe, J. (2015). *Roman Death Rituals and Festivals*, Historical Press,
- Dunbabin, K. M. D. (2004). *The Roman Banquet: Images of Conviviality*, Cambridge University Press.
- Durkheim, E. (1912). *The Elementary Forms of the Religious Life* (J. W. Swain, Çev.). George Allen & Unwin.
- Dyson, S. L. (2010). *Rome: A Living Portrait of an Ancient City*, Johns Hopkins University Press.
- Eco, U. (2018). *Antik Roma*, Alfa Yayınları.
- Edwards, C. (2007). *Death in Ancient Rome*, New Haven: Yale University Press.

- Elsner, J. (2007). *Roman Eyes: Visuality and Subjectivity in Art and Text*. Princeton University Press.
- Evans, T., & Daly, P. (2006). *Digital Archaeology: Bridging Method and Theory*, Routledge.
- Faulkner, N. (2015). *Roma: Kartalların İmparatorluğu*.
- Feeney, D. C. (1998). *Literature and Religion at Rome: Cultures, Contexts, and Beliefs*, Cambridge University Press.
- Flower, H. I. (2004). *Roman Republics: The Political System and Civic Religion*. Princeton, Princeton University Press.
- Freeman, C. (2003). *Mısır, Yunan ve Roma - Antik Akdeniz Uygarlıkları*, Dost Kitabevi.
- Gardner, J. F. (1993). *Family and Familia in Roman Law and Life*, Oxford University Press.
- Goldsworthy, A. (2006). *Caesar: Life of a Colossus*, Yale University Press.
- Gradel, I. (2002). *Emperor Worship and Roman Religion*. Clarendon Press.
- Graf, F. (2006). *Roman Festivals in the Greek East: From the Early Empire to the Middle Byzantine Period*, Cambridge University Press.
- Greene, K. (2010). *Archaeology: An Introduction*. London: Routledge.
- Hard, R. (2004). *The Routledge Handbook of Greek Mythology*, Routledge.
- Harries, J. (1999). *Law and Empire in Late Antiquity*, Cambridge University Press.
- Heaney, S. (2016). *Aeneid Book VI*. Faber & Faber.
- Hingley, R. (2005). *Globalizing Roman Culture: Unity, Diversity and Empire*, Routledge.
- Homer. (1996). *The Iliad* (R. Fagles, Çev.), Penguin Classics.
- Hope, V. M. (2003). *Roman Death: The Dying and the Dead in Ancient Rome*, Continuum.
- Hopkins, K. (1983). *Death and Renewal: Sociological Studies in Roman History*. Cambridge University Press.
- Howatson, M. C. (2013). *Oxford Antikçağ Sözlüğü*, Kitap Yayınevi.
- Houghton, C. (2010). *Roman Festivals: A Cultural History*, Routledge.
- Hölkeskamp, K. J. (2010). *Reconstructing the Roman Republic: An Ancient Political Culture and Modern Research*, Princeton University Press.
- Huntinton, R., & Metcalf, P. (1979). *Celebrations of Death: The Anthropology of Mortuary Ritual*, Cambridge University Press.
- Johnston, S. I. (2013). *Restless Dead: Encounters between the Living and the Dead in Ancient Greece*, University of California Press.
- Kara, A. K. "Yunan Mitolojisinden Roma Mitolojisine Geçen Dini Kavramlar Üzerine Bir İnceleme", *Academia*. (Erişim tarihi: https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/55073643/Yunan_Mitolojisinden_Roma_Mitolojisine_Gecen_Dini_Kavramlar_203-libre.pdf?1511291323=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3DYUNAN_MITOLOJISINDEN_ROMA_MITOLOJISINE_G.pdf&Expires=1681666986, 20.06.2020).

- Karakuş, O. S. (2016). "Menologia Rustica Colotianum: Roma Taşrasına Ait İstisnai Bir Takvim", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 318.
- Kleiner, D. E. E. (1992). *Roman Sculpture*, Yale University Press.
- Kyle, D. G. (1998). *Spectacles of Death in Ancient Rome*. London: Routledge.
- Lattimore, R. (1962). *Themes in Greek and Latin Epitaphs*, University of Illinois Press.
- Livy. (1998). *Ab Urbe Condita* (B. Radice, Çev.), Harvard University Press.
- Lott, J. B. (2004). *The Neighborhoods of Augustan Rome*, Cambridge University Press.
- Lucan. (2008). *Pharsalia* (J. D. Duff, Çev.), Harvard University Press.
- Luck, G. (2006). *Arcana Mundi: Magic and the Occult in the Greek and Roman Worlds*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- MacMullen, R. (1974). *Roman Social Relations: 50 BC to AD 284*. New Haven: Yale University Press,
- Mandelbaum, A. (1983). *The Aeneid of Virgil*, University of California Press.
- Johnson, M. (2015). *Death and Ritual in Ancient Rome*, Historical Press,
- Naso, P. O. (2016). *Fasti (I-VI) Roma Takvimi ve Festivaller*, Yapı Kredi Yayınları.
- Nock, A. D. (1932). "Cremation and Burial in the Roman Empire", *The Harvard Theological Review*, 24(4).
- Ogilvie, R. M. A. (1965). *Commentary on Livy: Books 1-5*, Oxford: Clarendon Press.
- Parker, R. (2004). *Polytheism and Society at Athens*, Oxford University Press.
- Patterson, J. R. (1992). *The City of Rome: From Republic to Empire*, Journal of Roman Studies.
- Plutarch. (2001). *Parallel Lives* (R. Waterfield, Çev.), Oxford University.
- Rawson, B. 1. (1992). *The Family in Ancient Rome: New Perspectives*. Ithaca, Cornell University Press.
- Renfrew, C., & Bahn, P. (2008). *Archaeology: Theories, Methods, and Practice*, Thames & Hudson.
- Salzman, M. R. (2004). *The Making of a Christian Aristocracy: Social and Religious Change in the Western Roman Empire*, Harvard University Press.
- Scheid, J. (2016). *The Gods, the State, and the Individual: Reflections on Civic Religion in Rome*, University of Pennsylvania Press.
- Scullard, H. H. (1981). *Festivals and Ceremonies in Roman Republic*, Thames and Hudson Press.
- Seneca. (2010). *Troades* (A. J. Boyle, Çev.), Oxford University Press.
- Smith, J. (2018). *The Social Impacts of Roman Death Cults*, Academic Books.
- Steel, C. (2013). *The End of the Roman Republic: Caesar and the Conquest of Power*. Edinburgh University Press.
- Suetonius. (1979). *The Lives of the Caesars* (R. Graves, Çev.), Penguin Classics.
- Tacitus. (2008). *The Annals* (A. J. Woodman, Çev.), Hackett Publishing Company.
- Taş, P. (2017). "Antik Dönemde İonia Bölgesindeki Ölü Gömme Gelenekleri". (Erişim tarihi: <http://acikerisim.pau.edu.tr:8080/xmlui/handle/11499/994>).
- Tekin, O. (2008). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Thomas, H. (2015). *Egyptian Influence on Roman Burial Practices*, Ancient History Publications.

- Toynbee, J. M. M. (1971). *Death and Burial in the Roman World*, Cornell University Press.
- Tuna, K. (1987). *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Turcan, R. (2000). *The Gods of Ancient Rome*, Edinburgh University Press.
- Vergil. (1983). *Aeneid VI* (A. Mandelbaum, Çev.), University of California Press.
- Walker, S. (1985). *Memorials to the Roman Dead*, British Museum Publications.
- Wallace-Hadrill, A. (1994). *Houses and Society in Pompeii and Herculaneum*, Princeton University Press.
- Walter. (1996). *The Eclipse of Eternity: A Sociology of the Afterlife*, Macmillan.
- West, M. L. (1978). *Hesiod: Works and Days*, Oxford University Press.
- Wiedemann, T. (1992). *Emperors and Gladiators*, London: Routledge,
- Williams, G. D. (2012) *The Death of Tragedy in Rome*, New York: Cambridge University Press,
- William, J.(2010). *The Cult of the Dead in Ancient Rome*, Routledge.
- Worden, J. W. (2008). *Grief Counseling and Grief Therapy: A Handbook for the Mental Health Practitioner*, Springer Publishing Company.
- Zanker, P. (1988). *The Power of Images in the Age of Augustus*, University of Michigan Press.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : BURSALIOĞLU, Buse

Uyruğu : T.C.

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Devam ediyor

Lisans

Lise

